

Громадянська відповідальність

80 вправ

для формування громадянської та соціальної компетентностей
під час вивчення різних шкільних предметів

5–9

Посібник для вчителя

УДК 172 (075.3)
Г87

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією правознавства Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист Інституту модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України № 21.1/12-Г-451 від 26 липня 2017 року)

Р е ц е н з е н т и:

Тамара Бакка, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін та гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Філіпенко Тетяна, заслужений учитель України, учитель історії та правознавства Курахівської гімназії «Престиж» Мар'їнської районної ради Донецької області

Збірник розроблено на основі матеріалів Ради Європи в рамках Всеукраїнської програми освіти для демократичного громадянства «Демократична школа», яка реалізовується Європейським Центром ім. Вергеланда у співпраці з Міністерством освіти і науки України за підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії.

Г87 Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. – Х. : Вид. група «Основа», 2017. – 136 с.

ISBN 978-617-00-3211-9.

Збірник містить методичні рекомендації та приклади вправ для реалізації наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» в рамках оновлених навчальних програм для 5–9 класів. На практиці показано, як через компетентнісний підхід поєднати предметні навчальні цілі із завданням виховання відповідальних та активних громадян. Пропоновані матеріали також покликані слугувати прикладом для вчителів для розробки власних авторських матеріалів із формування громадянської компетентності у школі.

Посібник розроблений для вчителів 5–9 класів середніх навчальних закладів.

УДК 172 (075.3)

Зміст

Вступне слово	4
Формування громадянської відповідальності у середній школі	5
Українська мова	9
Методичні рекомендації і особливості предмету	10
Приклади вправ	11
Українська література	21
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	22
• Приклади вправ.....	23
Англійська мова (загальноосвітні навчальні заклади).....	31
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	32
• Приклади вправ.....	34
Зарубіжна література	41
• Методичні рекомендації і особливості предмету	42
• Приклади вправ.....	44
Історія	57
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	58
• Приклади вправ.....	59
Географія	77
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	78
• Приклади вправ.....	79
Математика	85
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	86
• Приклади вправ.....	87
Фізика	95
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	96
• Приклади вправ.....	97
Природознавство (5 клас), біологія (6–9 клас).....	103
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	104
• Приклади вправ.....	105
Хімія.....	111
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	112
• Приклади вправ.....	113
Фізична культура	117
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	118
• Приклади вправ.....	119
Трудове навчання	125
• Методичні рекомендації і особливості предмету.....	126
• Приклади вправ.....	127
Післямова: Від творчого учителя до відповідального громадянина.....	134

Вступне слово

Раїса Євтушенко, головний спеціаліст Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти, Міністерство освіти і науки України

Міністерство освіти і науки України розпочало масштабні реформи загальної середньої освіти. Оновлення навчальних програм для 5–9 класів відбувається на основі чинного Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011) та широкого обговорення чинних програм, до якого було залучено вчителів, науковців та методистів.

Водночас зміни до програм мають на меті поступовий перехід на принципи демократичного навчання, передбачені концепцією «Нової української школи».

Для формування ключових компетентностей під час навчально-виховного процесу робоча група виділила низку наскрізних змістових ліній, зокрема «громадянську відповідальність», яка сприятиме формуванню відповідального громадянина, що поважає права людини, вміє критично мислити, розуміє особисту відповідальність за долю держави, народу, а також розуміє важливість громадянської участі у процесі вирішення різноманітних проблем місцевої громади.

Пропоновану публікацію підготовлено для надання науково-методичної підтримки вчителям, які реалізовуватимуть наскрізну змістову лінію «громадянська відповідальність» у своїх предметах, і рекомендовано до використання у загальноосвітніх середніх навчальних закладах України.

Формування громадянської відповідальності у середній школі

Мажена Рафальська, експерт Ради Європи та Європейського центру ім. Вергеланда з освіти для демократичного громадянства і прав людини, Польща

Ірина Сабор, керівник Програми «Демократична школа», старший радник Європейського Центру ім. Вергеланда

Демократії маємо постійно вчитися і навчати – щоденно, упродовж усього життя. Свідомими громадянами не народжуються, ми стаємо ними у процесі освіти та виховання. При цьому одним із найбільших викликів сучасної школи є створення демократичного середовища для навчання й виховання дітей на основі цінностей демократії і прав людини.

Програма «Демократична школа» підтримує реформи з демократизації та децентралізації шкільної освіти в Україні, спираючись на нещодавно ухвалену концепцію «Нової української школи» та рекомендації Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини.

Освіта для життя у демократичному суспільстві 21 століття

Концепція реформування української школи закладає докорінно нові підходи до освітнього процесу, пропонуючи педагогам переорієнтувати увагу на формування компетентностей учнів, відійшовши від традиційних методик простого передавання знань.

Проект нового Державного стандарту освіти пропонує 8 ключових компетентностей. Одна з наскрізних – «громадянська компетентність», розвиток якої готує нас до «ефективної та конструктивної участі у громадському житті» та у демократичних процесах, «в сім'ї, на роботі», до успішної взаємодії з іншими, солідарності та рівності на основі поваги до прав людини, мирного співіснування та поцінювання соціокультурного різноманіття.

12 квітня 2016 року Рада Європи ухвалила нові Рамки компетентностей для культури демократії, визнавши важливість розвитку громадянських компетентностей через освіту. Згаданий документ охоплює 20 компетентностей – знань, умінь, ставлень та цінностей, необхідних громадянам для життя у культурно багатоманітному демократичному суспільстві, для ефективної та мирної взаємодії з іншими.

Рада Європи сприяє формуванню демократичних компетентностей через програми у сфері освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини покликані навчити, як жити разом, поважаючи одне одного у багатоманітному демократичному суспільстві, знати і розуміти свої права та брати активну участь у прийнятті рішень, які нас стосуються.

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА І ПРАВ ЛЮДИНИ — ЦЕ:

Навчання ПРО права людини і демократію	Допомагає зрозуміти наші права і принципи демократії
Навчання ДЛЯ дотримання прав людини і принципів демократії	Допомагає реалізувати наші права і принципи на практиці, захистити права у разі порушення
Навчання ЧЕРЕЗ	Допомагає досягнути наші права і принципи демократії через власний досвід

Концепція «Нової української школи» повністю відповідає підходам та принципам Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини, вкотре підтверджуючи демократичний європейський вибір України.

Громадянська компетентність як функція демократичного освітнього середовища

Освіта, зорієнтована на формування громадянських компетентностей, вимагає докорінно нових підходів до навчання, адже успішне виховання громадянина вимагає не лише знань та критичного розуміння себе і світу, а й отримання особистого досвіду участі у громадському житті, у взаємодії з іншими на засадах поваги і рівності, відповідальності за спільну справу, мирного вирішення конфліктів.

Практики й експерти твердять – щоб стати відповідальним активними громадянами, учні мають розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших.

Розвиток такого набору знань, навичок і ставлень дає змогу учням підготуватися до самостійного відповідального життя, зваженого прийняття рішень і ефективної взаємодії у спільноті – у класі, школі, місцевій громаді, державі. Ці тісно пов'язані компоненти громадянської компетентності формуються комплексно. Завдання школи – створити належні умови для набуття цього комплексу знань, навичок і ставлень.

При цьому важливого значення набуває безпечне, вільне від насильства і соціальних бар'єрів та ефективне освітнє середовище, яке забезпечує сприятливі умови для активної участі учнів у житті школи, ставить права і потреби дитини у центр навчально-виховного процесу. Як зазначено у проекті нового Державного стандарту освіти, шкільна реформа має спрямувати увесь навчально-виховний процес на формування демократичної культури в школі, на створення безпечного середовища – «і йдеться не лише про фізичну безпеку, а й про атмосферу довіри і взаємоповаги, де немає насильства та дискримінації».

Загальношкільний підхід до громадянського виховання

Становлення учнів як свідомих громадян вимагає партнерської взаємодії усіх зацікавлених сторін – як учнів, учителів, шкільної адміністрації, так і батьків, представників місцевої влади і громадянського суспільства – у різних сферах діяльності школи. Саме комплексне поєднання освітніх заходів, включаючи практичний досвід реальної демократії в школі, – запорука виховання відповідальних громадян, які беруть активну участь у житті суспільства. У процесі розвитку громадянської компетентності важливо спиратися на пропагований зусиллями Ради Європи та Європейського центру ім. Вергеланда загальношкільний підхід, який передбачає:

- наскрізну інтеграцію демократичних принципів і цінностей у всі предмети;
- орієнтацію усього навчально-виховного процесу на розвиток компетентностей для життя у демократичному суспільстві;
- побудову партнерських стосунків між школою, батьками та громадою, залучення усіх учасників навчально-виховного процесу ухвалення рішень.

Інтегрованість змісту освіти

Формування ключових компетентностей вимагає інтегрованості змісту навчання, що сприяє усвідомленню зв'язків між усіма предметами і поєднанню знань у різних сферах.

Як зазначається у Проекті нового Державного стандарту освіти, інтеграція змісту освіти «має на меті підвищити якість освіти та позитивно вплинути на самооцінку учня / учениці. Інтегрування – не механістичне об'єднання предметів, [...] інтегрування [...] дає змогу відображати цілісну картину світу, максимально наближену до життя, бачити його зв'язки та розмаїття, позбутися фрагментарності засвоєних знань».

Інтегрованість змісту навчання, зокрема у процесі формування громадянських компетентностей, відповідає рекомендаціям Ради Європи щодо важливості інтеграції цілей освіти для демократичного громадянства і прав людини у вивчення різних предметів.

Громадянська відповідальність – одна з наскрізних ліній оновлених навчальних програм для 5–9 класів

На етапі переходу до нових освітніх стандартів, зорієнтованих на розвиток ключових компетентностей, Міністерство освіти і науки України разом із небайдужою громадськістю та освітянами здійснило оновлення навчальних програм для 5–9 класів, увівши чотири наскрізні тематичні лінії, зокрема і «громадянську відповідальність». Згадані наскрізні лінії допоможуть ефективно поєднувати декілька освітніх завдань у процесі викладання усіх шкільних предметів.

Реалізація додаткової тематичної лінії «громадянська відповідальність» у рамках окремих предметів вимагає змін у традиційних методах роботи з учнями. Такий інноваційний підхід передбачає, що методи навчання мають інтегрувати завдання виховання свідомого та активного громадянина в навчальні цілі кожного предмету. Це, вочевидь, вимагає спільних зусиль усіх учителів, які беруть участь у навчально-виховному процесі, тісної міжпредметної взаємодії під час реалізації змісту навчання, а також змін в організації діяльності усієї школи як інституції. На передній план виходить готовність учителя реалізувати своє право на академічну автономію у поєднанні зі зміцненням автономії школи, актуалізує потребу в допоміжних методичних матеріалах.

Відгукнувшись на заклик Міністра освіти та науки України до міжнародних проектів, команда Програми «Демократична школа» вирішила долучитися до розробки методичних рекомендацій та практичних прикладів реалізації наскрізної тематичної лінії «громадянська відповідальність» у навчальних програмах для 5-9 класів. Зі складу тренерів Програми було сформовано робочу групу, яка розробила пропонований Вашій увазі збірник вправ та методичних рекомендацій.

Працюючи над публікацією, робоча група спиралася на чинний Державний стандарт освіти (2011) з урахуванням оновлених навчальних програм, попередні напрацювання Робочої групи з розробки нових державних стандартів освіти «Нова українська школа», Рамки компетентностей для культури демократії, нещодавно розроблені Радою Європи (2016), Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя», Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини та посібники Ради Європи у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини. Згадані посібники, перекладені українською мовою зусиллями учасників різних міжнародних та українських проектів, перебувають у вільному доступі онлайн. Крім того, ці посібники рекомендує до використання Міністерство освіти і науки України.

Структура збірника

Кожен розділ у пропонованій публікації складається з методичних рекомендацій та прикладів вправ тривалістю 10–20 хв. для включення наскрізної тематичної лінії «громадянська відповідальність» у викладання 12 різних предметів у 5–9 класах.

За допомогою цих рекомендацій учителі можуть одночасно реалізувати як предметні навчальні цілі, так і цілі виховання активних і відповідальних громадян. Робоча група прагнула показати, як у рамках окремих предметів – без додаткових уроків, а тільки за допомогою зміни акцентів, додаткових запитань і коротких вправ можна розвивати громадянські компетентності учнів.

Для цього автори збірника адаптували вправи із посібників, пропонованих Радою Європи, маючи на меті розвинути складові громадянської компетентності (сформульовані на основі Рамок Ради Європи компетентностей для культури демократії (2016) та Рекомендацій 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя») у відповідності до навчальних цілей (очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів), визначених оновленими програмами для 5-9 класів у рамках чинного Державного стандарту освіти.

Зведена карта складових громадянської компетентності, охоплених прикладами вправ у збірнику

	Українська мова	Українська література	Англійська мова	Зарубіжна література	Історія	Географія	Математика	Фізика	Природознавство/ Біологія	Хімія	Фізкультура	Трудове навчання
Складові громадянської компетентності та приклади навчальних цілей	ЦІННОСТІ І СТАВЛЕННЯ											
	<ul style="list-style-type: none"> • Повага до людської гідності та прав людини (наприклад, учень аналізує ситуацію з погляду толерантного ставлення до людей, усвідомлює свою унікальність як особистості, має почуття власної гідності). • Поцінювання рівності та справедливості (наприклад, учень виявляє нетерпимість до дискримінації, расизму). • Відкритість і повага до інших думок, культур, переконань, поглядів, повага до людей (наприклад, учень усвідомлює, що всі культури у своїй різноманітності та взаємовпливі складають спільну спадщину людства). • Громадянська свідомість (наприклад, учень усвідомлює значення участі людей у справедливих і демократичних виборах). • Відповідальність (наприклад, учень бере на себе відповідальність за ухвалені рішення, усвідомлює значення власного вибору). • Упевненість у своїх силах, самозарадність (наприклад, учень виявляє оцідливість та поміркованість, усвідомлює необхідність планування сімейного бюджету; усвідомлює роль знань та особистої ініціативи у подоланні життєвих перешкод). 											
	НАВИЧКИ											
	<ul style="list-style-type: none"> • Навички автономного навчання (наприклад, учень розуміє наявність широкого спектру шляхів (як?) та місць (де?) отримання знань і навичок). • Аналітичне та критичне мислення (наприклад, учень уміє критично використовувати інформацію, критично оцінювати тексти соціально-політичного змісту). • Навички конструктивної участі у місцевій громаді та у процесі ухвалення рішень на всіх рівнях (наприклад, учень знаходить способи розв'язання суспільно важливих питань, вміє проявляти ініціативу). • Навички співпраці (наприклад, учень вміє працювати в команді). • Комунікативні навички (наприклад, учень уміє аргументовано і грамотно висловлювати власну думку, в т.ч. іноземною мовою). • Навички ведення переговорів та мирного вирішення конфліктів (учень обирає та застосовує доцільні стратегії вирішення конфліктів відповідно до різних ситуацій). • Емпатія (наприклад, учень виявляє повагу до життєвого вибору сучасної людини, її можливості зберегти свою індивідуальність). 											
	ЗНАННЯ											
	<ul style="list-style-type: none"> • Знання самого себе та критична самооцінка (наприклад, учень розуміє свої індивідуальні особливості, свої уподобання, уміння та навички). • Знання та критичне розуміння світу (наприклад, учень розуміє сутність поняття «участь», «делегування влади»). 											

(Джерела: *Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies*, - Council of Europe, 2016; Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя»; Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, 2011; Оновлені навчальні програми для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, 2017.)

Пропоновані матеріали переконливо демонструють можливість поступального розвитку громадянських компетентностей, який ґрунтується на досягненнях у попередньому класі навчання. Матеріали також можуть слугувати основою для тісної міжпредметної взаємодії задля розвитку певних компетенцій.

Сподіваємося також, що наша публікація надихне учителів на розробку власних авторських уроків і методичних рекомендацій із формування громадянської компетентності, а усю шкільну спільноту – на розбудову демократичного навчального середовища, яке сприяло б успішному вихованню відповідальних громадян через зміст навчання у поєднанні з позакласними заходами, розвитком шкільного самоврядування, партнерською взаємодією з батьками та громадою.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Українська мова

Українська
мова

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках української мови в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на усвідомлення громадянської активності й відповідальності, здатності до реалізації громадянських прав і обов'язків задля розвитку демократичного громадянського суспільства.

У процесі вивчення української мови в школі розвиток соціальної та громадянської компетентностей може відбуватися через навчання на трьох рівнях: засвоєння знань про громадянську відповідальність («навчання про»), для розвитку розуміння і ставлення до громадянської відповідальності («навчання для розвитку розуміння та ставлень»), а також через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності («навчання через досвід»).

Навчання про:

- українську мову як державну мову українського народу, визначальну ознаку нашої держави, скарбницю культурних надбань нації та людства, засіб міжособистісного та міжнаціонального спілкування, єднання громадян України в суспільно-історичну спільноту;
- суспільний устрій, ролі й функції суспільних установ, суспільних інститутів, права та обов'язки громадянина, державні символи і цінності;
- культурні й духовні цінності українського та інших народів, норми, що регулюють стосунки між поколіннями, статями, національностями;
- сутність громадянського суспільства, демократії, прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- осмислення індивідом своєї громадянської ролі у суспільстві;
- формування ціннісного ставлення до людини, людської гідності, до суспільства, до праці тощо;
- поваги до української мови, українських законів, правових норм;
- здатностей критично оцінювати тексти соціально-політичного змісту;
- формування вміння ефективно вибудовувати комунікацію, аргументовано і грамотно висловлювати власну думку щодо взаємин, різноманітних життєвих явищ, реалізації громадянських прав й обов'язків, суспільно-політичних подій тощо;
- умінь реалізовувати громадянські права й обов'язки: знаходити способи розв'язання суспільно важливих питань, захищати й утверджувати соціально прийнятні і схвалені норми поведінки, брати участь у подіях суспільно-політичного життя.

Навчання «через» практичний досвід:

- засвоєння української мови, спілкування нею;
- трактування змісту понять у вивченні різних розділів шкільного курсу (наприклад, у розділі «Лексикологія» школярі за тлумачними словниками засвоюють сутність понять «особистість», «гідність», «права», «демократія», «громадянство» тощо);
- використання змісту текстів: різноманітних вправ із граматики, завдань, словникових диктантів, переказів, творів тощо, які розкривають питання культурних надбань нації та людства; суспільно-політичні події, актуальні суспільні проблеми та шляхи їх вирішення; українські закони, правові норми (наприклад, під час вивчення стилів української мови учні працюють зі зразками текстів офіційно-ділового стилю – уривками з міжнародно-правових актів та основних документів України);
- критичне оцінювання навчальної інформації, активне навчання у взаємодії – в обговоренні, дискусіях, на основі роботи у групах, парах.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Значення мови в житті людини	<ul style="list-style-type: none"> • знає основні характеристики прав людини; • усвідомлює важливість прав людини у повсякденному житті. 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до прав людини; • повага до різних поглядів, ідей; • усвідомлення важливості командної роботи та розподілу обов'язків у ній.

Вправа «Інценування», 5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти дітей правам людини «Компасіто» («Знайомство з правами людини», с.15).
Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (вправи «Інценування», с. 162–164).

Мета

Пояснити основні характеристики прав людини, сприяти усвідомленню важливості прав людини у повсякденному житті.

Коментар

Учні попередньо мають загальні уявлення про права людини, знають Конвенцію ООН про права дитини.

Інструкція

1. Учасники об'єднуються у групи по п'ять-шість осіб.
2. Кожна команда отримує текст з описом характеристик прав людини та готується до його інсценізації (за допомогою пантоміми (без слів) учасники команди мають зобразити основні характеристики прав людини, тобто відповісти на запитання «Що таке права людини?»).

«Характеристики прав людини».

- **права людини є невід'ємні** (люди не можуть їх втратити, позаяк права мають відношення до самого факту людського існування);
- **права людини неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані** (різні права людини, по суті, тісно пов'язані між собою, не можуть розглядатися окремо. Здійснення одного права залежить від здійснення багатьох інших прав, немає жодного права, яке було б важливіше за інші);
- **права людини універсальні** (вони так само стосуються всіх людей в усьому світі, причому без обмежень за часом. Кожен має право користуватися правами людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового або іншого стану).

Обговорення

- Чи легко пояснювати права немовними засобами? Чому так? Чому ні?
- Які є інші немовні способи, щоб зобразити права людини? Які саме?
- Що нового учні дізналися про права людини?
- Що було спільного/відмінного у презентаціях команд?

Підсумок

В основі концепції прав людини лежать дві основні цінності: людська гідність, рівність. Права людини визнані для всіх осіб, в усьому світі та назавжди. Права людини є універсальними, тому вони однакові для всіх людей у кожній країні. Вони невід'ємні, неподільні, взаємозалежні, тому їх не можна відняти; всі права однаковою мірою важливі, вони доповнюють одне одного.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
6	Власні та загальні іменники	<ul style="list-style-type: none"> • уміє характеризувати власну особистість; • розуміє зв'язок між характеристиками особистості та правами людини 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до прав людини; • ціннісне ставлення до людини; • повага до людської гідності.

Вправа «Хто Я?», 6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (вправи «Сила квітів», с. 276–279, «Хто Я», с. 311–313).

Посібник з освіти дітей правам людини «Компасіто» (Загальна декларація прав людини (версія для дітей), с. 313–315).

Мета

Розвивати розуміння зв'язку між правами людини та характеристиками особистості, сприяти усвідомленню власної ідентичності.

Інструкція

1. Учні малюють сонце з промінцями. На сонці прописують своє ім'я, на променях – відповідь на запитання «Хто Я?» (стать, ролі в сім'ї/школі, релігія, етнічна належність, місце проживання, хобі тощо), використовуючи власні та загальні іменники.
2. Учитель роздає Конвенцію ООН про права дитини (версія для дітей). Учні аналізують, які з прописаних характеристик можуть бути пов'язані із правами дитини (*наприклад, «учень/ця» – Стаття 28. Дитина має право на освіту. Держава вводить обов'язкову, доступну і безплатну початкову освіту, сприяє розвитку різних форм середньої освіти, забезпечує її доступність для всіх дітей. Шкільна дисципліна забезпечується методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини. Освіта має бути спрямована на: розвиток особи, талантів, здібностей дитини, на виховання поваги до прав людини та основних свобод, на підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі миру, дружби, розуміння, толерантності і рівноправності, на виховання поваги до навколишньої природи.*)
3. Учні представляють свої напрацювання.

Обговорення

- Які іменники звучали частіше: власні чи загальні?
- Що учні дізналися одне про одного?
- Які характеристики особистості співвідносяться з правами дитини?

Підсумок

Всі люди різні, але рівні, вони мають однакові права незалежно від біологічних чи соціальних характеристик особистості.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
7	Особові форми дієслова	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє зв'язок між правами людей та демократію; • усвідомлює роль особистої участі в демократичних процесах. 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до прав людини; • знання про обов'язки громадянина; • навички участі у демократичному процесі прийняття рішень у класі/школі.

Вправа «Демократія і права людини починаються з тебе», 7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Хартія для кожної людини «Демократія і права людини починаються з нас» («Що таке демократичне громадянство», с. 8–9).

Мета

Пояснити зв'язок прав людини з демократією.

Інструкція

1. Учні отримують перелік тверджень, у якому вони мають відзначити ті, які стосуються їхньої школи.
2. У переліку тверджень визначити дієслова та записати їх, утворюючи 1-шу особову форму дієслова однини теперішнього часу (наприклад: вирішують – вирішую).

Перелік тверджень

- Люди самі вирішують, які речі є для них важливими.
- У більшості випадків люди не приймають рішень безпосередньо, а голосують за тих, хто буде представляти їх та їхні інтереси у ході прийняття рішень.
- Обрані представники працюють на благо всіх людей, а не діють у власних інтересах. Ось чому їм потрібно пояснювати мотиви своїх дій, і вони, звичайно ж, несуть відповідальність за них.
- Крім голосування, люди можуть впливати на прийняття рішень і по-іншому. Наприклад, люди можуть вийти на демонстрацію, якщо вони з чимось не погоджуються, або об'єднатися в групи за інтересами.
- У школі/класі існують певні правила, яких усі дотримуються, щоб жити і працювати разом.
- Рішення приймаються згідно з думкою більшості громадян, але думка меншості також береться до уваги, про цьому групам меншості надається захист.

Обговорення

- Які права людини згадано у твердженнях?
- З якими ситуаціями ми стикаємося в нашій школі (класі)?
- Чому право на участь є важливим у школі (класі)?
- Що відбувається, коли люди не використовують своє право на участь?

Підсумок

Демократичні процеси базуються на повазі прав людини (передбачають: право на участь у державних і вільних виборах, право на участь у культурному житті суспільства, на свободу мирних зборів і асоціацій, на свободу думки та вираження). Участь є одним з основних принципів Конвенції про права дитини. Всі діти мають право бути почутими, висловлювати власну думку, впливати на процес ухвалення рішень, які їх стосуються, обмінюватися думками.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
8	Мова — най-важливіший засіб спілкування, пізнання і впливу	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє і поважає права і свободи людини; • пояснює власну позицію, щодо прав людини • усвідомлює, що права людини є основою для кожного, щоб жити гідно. 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до прав людини; • ціннісне ставлення до людини; • готовність знаходити способи розв'язання суспільно важливих питань; • уміння аргументовано і грамотно висловлювати власну думку.

Вправа «Де ви стоїте», 8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» («Де ви стоїте?», с. 128–130, «Питання та відповіді стосовно прав людини», с. 424–426).

Мета

Сприяти розумінню права і свободи людини, розвивати повагу до інших людей та їхніх поглядів.

Інструкція

1. У різних кутках класу розміщено таблички з написами: «Згоден/згодна», «Не згоден/не згодна», «Не визначився/не визначилася».
2. Учитель читає твердження. Учасники слухають запропоновані твердження та обирають відповідну позицію, вказану на табличках.
3. Учні, які зайняли протилежні кутки, мають пояснити, чому вони вибрали такі позиції.
4. Учні можуть змінювати власну позицію, коли вони слухають коментарі одне одного.

Перелік тверджень:

- Люди мають обов'язок працювати, а не право.
- Деякі люди мають від природи більше прав, ніж інші.
- Деякі права важливіші за інші.
- Якщо права неможливо гарантувати, то немає сенсу їх мати.

Обговорення

- Яка функція мови виявляється у процесі пояснення власної позиції та позиції інших: спілкування, пізнання, вплив.
- Чи хтось змінив свою думку, коли слухали коментарі інших учнів? Якщо так, то які аргументи їх переконали?
- Які права людини пов'язані з твердженнями?
- Чому важливо знати, розуміти права і свободи людини?

Підсумок

Права людини — це моральні права, якими володіє кожна особа у світі просто тому, що він або вона є людиною; вони стосуються рівності, людської гідності, поваги, свободи і справедливості. Права людини задекларовано в міжнародних документах і Конституції нашої країни.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
9	Текст як одиниця мовлення і продукт мовленнєвої діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • знає і розуміє міжнародні документи в галузі прав людини; • виявляє зацікавленість у пропагуванні прав людини; • висловлює судження щодо групи людей, які потребують особливого захисту. 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до прав людини; • навички критичного опрацювання інформації.

«Міжнародні документи в галузі прав людини», 9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» («Вибрані міжнародні документи в галузі прав людини», с. 599–620).

Мета

Пояснити необхідність існування міжнародних документів у галузі прав людини, сприяти усвідомленню важливості захисту певних груп населення.

Інструкція

1. Учні об'єднуються у 5 груп та отримують статті міжнародних документи ООН в галузі прав людини. Наприклад,
 - 1-ша група – Стаття Загальної декларації прав людини;
 - 2-га група – Стаття Міжнародного пакту про громадянські і політичні права;
 - 3-тя група – Стаття Конвенції про права дитини;
 - 4-та група – Стаття Конвенції про права інвалідів;
 - 5-та група – Стаття Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
2. Кожна група, прочитавши текст статті, прописує стиль мовлення та його характерні особливості: функції, загальні та мовні ознаки.

Обговорення

- Який стиль висловлювання запропонованих статей?
- Які характерні особливості має офіційно-діловий стиль: функції, загальні та мовні ознаки.
- Які міжнародні документи визначають права людини? Яка їх функція?
- Які групи людей потребують особливого захисту у вашій місцевості?

Підсумок

Права людини набувають дедалі більшого значення і отримують все ширшу підтримку. Це перемога не тільки захисників прав людини, але всіх людей взагалі. Наслідком цих успіхів стала розробка текстів (документів) із прав людини, а також процедур їх виконання. Визначені документи в галузі прав людини встановлюють для держав норми поведінки, що покладає на державні інституції певні обов'язки відносно громадян. Поряд із визнанням основних прав особистості в деяких документах із прав людини визнаються права певних груп людей. Такі особливі заходи захисту ухвалено через те, що в минулому траплялися випадки дискримінації цих груп унаслідок їхнього незахищеного і вразливого становища в суспільстві.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Лексичне значення слова	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє сутність поняття «участь»; • висловлює судження про важливість участі у процесі прийняття рішень. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички участі у суспільно-політичному житті • повага до прав людини • повага до різних поглядів, ідей, • навички критичного мислення; • навички співпраці.

Вправа «Снігова куля участі», 5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Скажи своє слово: посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті («Снігова куля участі», с. 111–112).

Посібник з освіти дітей правам людини «Компасіто» («Участь», с. 298–304).

Мета

Поглибити розуміння поняття участі; сприяти залученню учнів до процесу ухвалення рішень.

Інструкція

1. Учитель показує картинку з посібника «Компасіто» (с. 298, «Участь») та пропонує кожному/ній учню/учениці написати на папері визначення поняття «участь».
2. Учні об'єднуються у пари. Обидва учасники в парі мають презентувати одне одному свої визначення поняття «участь» та погодити спільну позицію між собою.
3. Наступним кроком є групування пар – формування груп по чотири особи. Кожна пара у групі представляє своє визначення поняття «участь» та погоджує спільну позицію між собою.
4. Групи представляють свої напрацювання (з урахуванням часу на коментарі та роз'яснення).

Обговорення

- Яке лексичне значення має слово (поняття) «участь» у тлумачному словнику української мови?
- Чому участь для дітей є важливою?
- В ухваленні яких рішень щодо життя класу/школи ви берете участь?

Підсумок

Орієнтація на розуміння, що участь – це включення в діяльність, виконання разом спільної дії, вирішення проблем чи поставлених завдань; відповідальність за ухвалення рішень; висловлювання власної думки й слухання думок інших.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
------	------	----------------------	---

6

Групи прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні

- **розуміє** поняття делегування влади;
- **усвідомлює** поняття відповідальності та уповноваження через обговорення позицій голови класу/школи.

- навички участі у суспільно-політичному житті;
- громадянська свідомість;
- відповідальність;
- повага прав людини;
- упевненість у собі;
- навички критичного мислення;
- навички співпраці.

Вправа «Супергерой»,

6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Голлоб Р., Вайдингер В. «Зростаємо в демократії»: плани уроків для початкового рівня з питань ОДГ/ОПЛ. Том II («Супергерой?», с. 69, 134).

Мета

Сприяти участі школярів в обговоренні основних характеристик та позицій голови класу/школи.

Коментар

Після обговорення вчитель може запропонувати написати на аркуші паперу свої імена тим, хто зацікавлений зайняти згадану посаду.

Інструкція

1. Учні об'єднуються у групи по 4-5 осіб.
2. Школярі отримують стікери та прописують на них характеристики та відповідальності, якими повинен володіти голова класу/школи, учні використовують при цьому якісні та відносні прикметники.
3. Кожна група зачитує та прикріплює напрацьовані характеристики на малюнок «супергероя» (роздатковий матеріал для учнів, «Зростаємо в демократії», том II, с. 134), розміщений на дошці.

Обговорення

- Які прикметники ви дібрали, до яких груп за значенням вони відносяться?
- Що виражають якісні прикметники?
- Чи повинен голова класу/школи бути супергероєм? Якщо так, то чому?
- У яких ситуаціях голова класу/школи повинен бути як усі?

Додаткове запитання:

- У яких ситуаціях, на вашу думку, голова класу/школи повинен бути замінений іншою кандидатурою? Як?

Підсумок

Орієнтація на усвідомлення учнями важливості участі у процесі визначення голови класу/школи, його характеристик та позицій; почуття відповідальності за певну частину шкільного життя, добробут інших людей і суспільства в цілому.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
7	Види дієслова	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє механізми демократичного голосування; • усвідомлює значення участі людей у справедливих і демократичних виборах; • знаходить способи розв'язання суспільно важливих питань. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички участі у суспільно-політичному житті; • знання про обов'язки громадянина; • повага до прав людини та людської гідності.

Вправа «Кожен голос має значення», 7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти дітей правам людини «Компасіто» («Кожен голос має значення», с.100–105).

Мета

Поглибити розуміння механізмів демократичного голосування.

Інструкція

- Учні збираються в коло для обговорення питань:
 - Що таке «справедливі» вибори?
 - Чому голосування має бути таємним?
 - Хто отримує можливість голосувати?
 - Що означає «ваш представник»?
 - Які у нього обов'язки?
 - Учні об'єднуються на парну кількість груп та отримують текст-ситуацію (дві-три групи працюють над однією ситуацією).
 - Завдання: відповідно до ситуації розробити план демократичного ухвалення рішень із використанням дієслів доконаного виду (що зробити?)
 - *Вашому класу дістався подарунок у розмірі 5 тисяч гривень. Класний керівник говорить, що учні класу мають вирішити, як їх витратити. Деякі діти хочуть влаштувати вечірку з хорошою їжею, деякі хочуть організувати поїздку, інші хочуть придбати нові настільні ігри. Один хоче відкласти їх на випадок критичної ситуації, інший – купити синтезатор. У вашій групі 30 дітей. Як вирішите, на що використати гроші?*
- Для виконання вправи можна представити орієнтовний перелік запитань:
- Хто бере участь?
 - Чи у всіх є можливість зробити свій вибір?
 - Яке голосування є справедливим?
 - Яким буде голосування: таємним чи відкритим?
 - Чи всі знають, за кого і за що вони голосують?
- Групи по черзі представляють свою роботу.

Ситуації

- *Вашому спортивному клубу потрібен президент. У клубі 60 членів. Як вирішити, хто стане президентом?*

Обговорення

- Які дієслова доконаного виду прописано у плані?
- Назвіть засіб творення дієслів доконаного виду.
- У чому схожі і чим відрізняються плани прийняття рішень щодо ситуації?
- Яка ідея спрацює краще? Яку ідею ми повинні застосувати?

Підсумок

Орієнтація учнів на розуміння того, що вони можуть брати участь у різних формах виборів, щоб вирішувати певні питання шкільного життя.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
------	------	----------------------	---

8

Словосполучення

- **усвідомлює** можливі форми участі в громадах та організаціях;
- **висловлює** думку щодо власної участі в суспільно-політичному житті.

- навички участі у суспільно-політичному житті;
- навички реалізації громадянських прав і обов'язків.

Вправа «Форми участі»,

8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Скажи своє слово: посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті («Форми участі», с. 25–26).
Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. Том VI («Шляхи участі у демократії», с. 70).

Мета

Визначити можливі форми суспільно-політичної участі.

Інструкція

1. Учні об'єднуються в 4-5 груп та отримують завдання написати перелік можливих форм і заходів їхньої участі в суспільно-політичному житті.
 2. Учитель роздає підготовлений перелік форм участі та пропонує порівняти його зі своїм.
 3. У тексті учні знаходять три словосполучення та визначають їх вид за способами вираження головного слова.
 4. У процесі роботи вчитель, за потреби, пояснює незрозумілі слова в тексті (наприклад, неформальна освіта, неурядові організації, кампанія тощо).
- Орієнтовні форми участі**
- волонтерська робота;
 - участь у різних формах неформальної освіти;
 - навчання рівний – рівному: залучення молодих людей до навчання їхніх однолітків (наприклад, програми з питань здорового способу життя, освітні кампанії тощо);
 - активна участь в організації/клубі та виконання обов'язків у цій організації;
 - молодіжні ради, парламенти, форуми, комітети та інші структури як традиційний спосіб участі в ухваленні рішень у рамках міжнародної, національної, регіональної або місцевої влади, шкіл, клубів, неурядових організацій тощо;
 - консультації – використовуються в процесі ухвалення рішення, щоб висловити своє занепокоєння з приводу тієї чи іншої проблеми, внести пропозиції щодо її вирішення;
 - різні рівні участі молодих людей у проектах та заходах (як організованих, так і неорганізованих);
 - членство в політичних партіях, спілках, групах інтересів;
 - участь у виборах (щоб голосувати та бути обраним).

Обговорення

- Визначте, який вид словосполучень за способом вираження головного слова дібрано з тексту?
- Назвіть форми участі молоді, що переважають у вашій громаді чи організації.
- У який спосіб ви можете брати участь у суспільно-політичному житті вашої місцевості?
- Які форми участі для вас не відкриті? Чому?

Підсумок

Є багато форм суспільно-політичної участі молодих людей у процесі вирішення проблем, що стосуються їх та місцевої громади. Одні форми участі приваблюють молодих людей більше, інші – менше; деякі можуть бути більш доречними в певному контексті, ніж інші, і кожна з цих форм має свій потенціал та свої обмеження.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
------	------	----------------------	---

9

Види дієслова

- **усвідомлює** важливість участі у суспільно-політичному житті країни, регіону, міста, громади;
- **знаходить** способи розв'язання суспільно-політичних питань
- **аналізує** переваги і ризики від участі людей у суспільно-політичному житті країни, громади.

- навички участі у суспільно-політичному житті;
- вміння аргументовано і грамотно висловлювати власну думку щодо різноманітних життєвих явищ;
- навички реалізації громадянських прав і обов'язків;
- громадянська свідомість;
- відповідальність;
- навички критичного мислення.

Вправа «Участь у політиці»,

9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. Том VI («Чи повинні ми брати участь у політиці?», с. 70).

Мета

Імітація ситуації для розуміння важливості участі у подіях суспільно-політичного життя.

Ресурси

Картки для рольової гри.

Інструкція

1. До участі запрошуються 4 учні, які будуть розігрувати рольову гру.
2. Вони мають розіграти розмову між чотирма новоприбулими громадянами, які приїхали до новоствореної країни і прагнуть побудувати нове суспільство. Є всі можливості для створення хорошого уряду, але у кожного є свій досвід життя.

Розмова чотирьох новоприбулих громадян.

Громадянин 1:

«Там, звідки я приїхав, ніхто дуже не турбувався про політику та уряд. Ми завжди були зайняті нашим щоденним життям. Отже, тут я, напевне, також не захочу турбуватися про політику».

Громадянин 2:

«Так само це відбувається у нашій країні... Та я ніколи, справді, не розумів, що відбувається між політиками. Вони зробили так, що це виглядає дуже складно і дуже заплутано, щоб ми навіть не намагалися зрозуміти».

Громадянин 3:

«У нашій країні все було по-іншому. Ми намагалися, але люди, які мали владу, не дозволили б нам брати в цьому участь, нас би залякали, якби ми спробували. Отже, зрештою ми залишили спроби участі у політиці та управлінні».

Громадянин 4:

«У моїй країні були вибори, та наші політики обіцяли нам хороший уряд. Але це не стало реальністю. Політики використовували уряд для того, щоб збагатитися. Всі політики корумповані».

Обговорення

- Використовуючи непряму мову проговоріть, які основні чотири точки зору висловлено громадянами щодо участі у суспільно-політичному житті? Чи ви погоджуєтесь? Чому так або чому ні?
- Що втратять четверо громадян, якщо не будуть брати участі у суспільно-політичному житті?
- Які переваги, на вашу думку, особи отримують від участі у суспільно-політичному житті країни, громади?
- Які переваги, на вашу думку, отримає нова країна від участі людей у суспільно-політичному житті?
- Які можливі ризики або втрати пов'язані з тим, що будь-хто ухвалює рішення щодо участі у суспільно-політичному житті?
- Зважуючи переваги та ризики, як ви вважаєте, чи доцільно брати участь у суспільно-політичному житті країни, регіону, міста, громади?

Підсумок

Уряд впливає на життя людей багатьма способами. Шляхом участі в роботі уряду люди можуть мати голос під час ухвалення рішень. Якщо люди ухвалюють рішення не брати участі у суспільно-політичному житті, вони не матимуть права голосу в ухваленні цих рішень.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Українська література

Українська
література

Методичні рекомендації і особливості предмету

Розвиток соціальної та громадянської компетентності на уроках української літератури в межах наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи і механізми їх функціонування, а також важливість національної ініціативи, спирається у своїй діяльності на культурні традиції і вектори розвитку держави.

У процесі вивчення української літератури в школі розвиток соціальної та громадянської компетентностей може відбуватися через навчання на трьох рівнях: засвоєння знань про громадянську відповідальність («навчання про»), для розвитку розуміння і ставлення до громадянської відповідальності («навчання для розвитку розуміння та ставлень»), а також через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності («навчання через досвід»).

Навчання про:

- українську літературу як свідчення високої духовної та цивілізаційної розвиненості українського народу, невіддільну складову його національної культури, потужний заряд духовної енергії;
- загальнолюдські й національні цінності, що базуються на засадах гуманізму й демократії та передаються від покоління до покоління;
- людину як найбільшу цінність цивілізованого суспільства;
- зміст та специфіку художніх творів, що сприяє розумінню літератури як потужного чинника світосприйняття та самоідентифікації в контексті індивідуального національного самоусвідомлення, самозбереження й самоствердження.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- відчуття себе членом спільноти;
- усвідомлення важливості активної громадянської позиції;
- готовності брати на себе відповідальність;
- толерантності й поваги до здобутків різних народів, людей різних рас, культур і національностей, до різних поглядів, ідей, вірувань та утвердження права кожного на власну думку;
- емпатії, здатності співчувати, довіряти й викликати довіру;
- поцінування людської гідності;
- поваги до закону та правових норм;
- переосмислення сучасного досвіду на основі загальнолюдських цінностей;
- розуміння принципів і механізмів функціонування громади й суспільства, а також важливість національної ініціативи;
- відчуття свободи у висловлюваннях, мисленні й творчості;
- самовизначення молоді людини, вироблення в неї активної життєвої позиції на основі гуманістичних цінностей та ідеалів, прагнення до самостійного пошуку, духовного самовдосконалення.

Навчання через практичний досвід:

- наведення прикладів з художніх творів, де герої проявляють активну громадянську позицію, висловлення ставлення до порушених проблем та використання досвіду читацької діяльності для розв'язання життєвих проблем (особистих / громадських / соціальних тощо);
- діалогічної взаємодії з текстом: уміти сприймати, аналізувати й інтерпретувати художній твір;
- спілкування, а саме: уміння аргументовано і грамотно висловлювати власну думку щодо суспільно-політичних питань; твердо, але толерантно відстоювати свої погляди в дискусії; уникати дискримінації інших у процесі спілкування;
- взаємодії з ровесниками та ровесницями: працювати в парі, групі, виконувати доручену роль; ухвалювати спільне рішення;
- роботи з різними видами інформації, зокрема й електронними, здійснення пошуково-дослідницької діяльності (знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, систематизувати, зіставляти різноманітні факти та відомості); критичного оцінювання текстів соціально-політичного змісту; розрізнення маніпулятивних технологій і протистояння їм.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Григор Тютюнник. «Дивак». Ідея неповторності й багатства внутрішнього світу людини. Допитливий, чуйний, добрий хлопчик Олесь, його жага пізнати загадковий світ природи, уміння фантазувати, уявляти. Гідна поведінка Олесь як позиція особистості.	<ul style="list-style-type: none"> • аналізує ситуацію з погляду толерантного ставлення до людей; • усвідомлює особливе призначення на землі кожного; • висловлює власні судження щодо формування і збереження індивідуальних особливостей людини як важливих чинників її майбутньої максимальної самореалізації. 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до людської гідності та прав людини; • відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей; • емпатія; • гнучкість та уміння адаптуватися.

Вправа «Інценування», 5 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (<http://www.coe.int/uk/web/compass/where-do-you-stand->)

Посібник з освіти дітей правам людини «Компасіто» («Яка твоя позиція? / Голосуй ногами»; http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/chapter_4/4_37.asp).

Інструкція

Підготуйте два постери – на одному напишіть «Я згоден/згодна», на другому – «Я не згоден/згодна» і розкладіть їх на підлозі в протилежних кінцях кімнати таким чином, щоб можна було намалювати пряму лінію між ними (за допомогою мотузки, крейди або скотчу).

1. Поясніть, що зараз зачитаєте твердження, з якими кожен із учасників може погодитися більшою або меншою мірою.
2. Визначте два крайніх положення – це постери з написами: «Я згоден/згодна» і «Я не згоден/згодна». Поясніть, що учасники можуть займати будь-яку точку вздовж лінії, але вони повинні самі обирати положення. Як варіант, якщо дає змогу час, можна заохочувати коротку дискусію під час вибору місця.
3. По черзі прочитайте твердження.
4. Попросіть учасників на крайніх точках пояснити, чому вони вибрали такі позиції. Попросіть тих, хто стоїть у центрі, пояснити, що означає їхнє положення.

5. Дозвольте учасникам змінювати позицію, коли вони слухають коментарі одне одного. Робити це необхідно мовчки.
6. Спільне обговорення.

Твердження:

- Усі діти, навіть наймолодші, мають право висловлювати свою думку з тих питань, що їх стосуються.
- Батьки краще знають, що добре для дітей.
- Висловлювати власні думки щодо шкільних питань може бути небезпечно для дітей.
- Треба пробачати моральні та фізичні образи своїм одноліткам.
- Учителі мають надавати право вибору виду діяльності на уроці.
- Бути популярним у школі означає бути таким, як всі.

Обговорення

- Наскільки складно вам було займати позицію? Які твердження були складнішими, а які – простішими?
 - Чи змінювали ви точку зору? Що змусило вас це зробити?
 - Які питання ви хотіли б обговорити більш детально?
 - Наскільки вільно ви можете висловлювати власну думку в родині, у класі, у школі?
 - Підкресліть, що висловлювання власних думок та поглядів, участь є важливими правами кожної дитини; зверніться до Конвенції про права дитини («Компас»), а саме:
1. **Стаття 12**
Дитина має право вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага.
 2. **Стаття 13**
Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду.
 3. **Стаття 14**
Повинно поважатися право дитини на свободу думки, совісті та релігії (можна прикріпити ці статті, роздруковані на аркушах паперу, на дошку).
- Як ви вважаєте, чи були реалізовані ці права в оповіданні «Дивак»? Обґрунтуйте свою відповідь.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
6	Емма Андієвська. «Говорюща риба». Принципи толерантного ставлення до інших, відданості мріям, прагнення гармонії зі світом.	<ul style="list-style-type: none"> • дискутує з проблеми таланту, неординарності, «білих ворон»; • усвідомлює важливість поцінування різноманітності та людської гідності; • усвідомлює право кожної людини на гідність та рівність. 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до людської гідності та прав людини; • відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей; • емпатія; • гнучкість та вміння адаптуватися; • аналітичне і критичне мислення; • вміння слухати та спостерігати..

Вправа «Змініть свої окуляри», 6 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» («Шукайте можливості» <http://www.coe.int/uk/web/compass/see-the-ability->, «Змініть свої окуляри» <http://www.coe.int/uk/web/compass/change-your-glasses>).

Інструкція

1. Створіть приємну спокійну атмосферу з приємною музикою.
2. Спитайте у дітей, які чарівні казкові предмети вони знають. Після того, як дівчата та хлопці назвуть кілька, поясніть, що вони зможуть зараз приміряти чарівні окуляри та відчувати себе іншими людьми. А якими людьми – вирішить жереб.
3. Попросіть учнів та учениць мовчки витягнути з капелюха рольові картки. Після цього поясніть дітям, що вони не повинні нікому показувати картки.

4. Запросіть усіх сісти, де кому зручно, й уважно прочитати рольові картки.
5. Далі попросіть хлопців та дівчат починати перевтілюватися в ролі. Поясніть, що зараз вони мають пройтися класною кімнатою, вийти за її межі та дослідити світ очима тієї особи. Роздайте дітям різноманітні окуляри, щоб допомогти їм увійти у роль.
6. Зверніть їх увагу, що важливо не виконувати роль, а вийти та представити, як це бути іншою людиною. Як це – відчувати себе іншою людиною? Наприклад, чи зможуть вони скористатися сходами? Бути успішними на уроках? Спілкуватися з однолітками? тощо.
7. Перебування в окулярах (7 хв.).
8. Спільне обговорення.

Ролі:

Ви – дитина з альбінізмом (уродженою відсутністю пігменту шкіри, волосся, райдужки ока, тобто у вас біла шкіра, біле волосся, білі очі. Вам не можна перебувати на сонці, у вас поганий зір).

Ви – дитина з порушеннями опорно-рухового апарату, пересуваєтеся на візку.

Ви – дитина з порушеннями опорно-рухового апарату, пересуваєтеся на милицях.

Ви – дитина з порушеннями зору, нічого не бачите.

Ви – дитина з порушеннями слуху, нічого не чуєте.

Ви – дитина з дислексією (ви сприймаєте кожне слово під час читання окремо і не зв'язуєте з іншими словами, тому неправильно розумієте будь-який прочитаний текст; читаєте з граматичними помилками: помиляєтеся в закінченнях, неправильно відмінюєте слова, змінюєте відмінкові закінчення тощо).

Ви – дитина з порушеннями пам'яті (ви не можете запам'ятати вірш, правила, таблицю множення, формули тощо).

Ви – дитина з мовною вадою (заїкання).

Ви – дитина з карликовістю (нанізмом), ваш зріст 98 см.

Ви – дитина з надможливостями до засвоєння, запам'ятовування та застосування знань, усі предмети даються вам легко.

Ви – дитина з аутизмом, ви уникаєте спілкування з людьми (від спілкування вам стає по-справжньому погано), ви любите самотність.

Ви – гіперактивна дитина, надмірно енергійна й рухлива, з порушеннями уваги.

Ви – дитина-гот, одягаєтеся у чорний колір, слухаєте певну музику, мало спілкуєтеся з усіма.

Ви – дитина, що переїхала з іншої країни, ви погано володієте українською мовою, постійно робите помилки у мовленні, плутаєте слова тощо.

Обговорення

- Як ви почувалися під час прогулянки класом, школою «в окулярах»? Що було найважчим? Кумедним? Що лякало? Що бентежило? Що розчарувало? Що найбільше здивувало під час вправи?
- Чи знаєте ви когось, хто не схожий на інших? Яку реакцію вони викликають в інших?
- Подивіться на навколишнє середовище в будівлі та на вулиці поблизу, чи придатні вони для всіх людей?
- Що ваша школа може зробити для сприяння рівності і гідності усіх людей?

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
7	Василь Симоненко. «Ти знаєш, що ти – людина...». Громадянські, патріотичні мотиви лірики. Загально-людські цінності та ідеї.	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює необхідність виявляти активну життєву позицію та прагнути самореалізації; • усвідомлює свою унікальність як особистості, почуття власної гідності; • усвідомлює рівність усіх людей у повазі та правах; • висловлює судження про те, що означає бути людиною. 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до людської гідності та прав людини; • відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей; • аналітичне і критичне мислення; • уміння слухати та спостерігати; • знання самого себе та критична самооцінка; • повага.

Вправа «Хто я?», 7 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (<http://www.coe.int/uk/web/compass/who-are-i->).

Інструкція

1. Поясніть, що учасники/-ці мають з'ясувати, наскільки багато вони мають спільного. Роздайте їм папір та ручки і скажіть, що першим кроком для кожного/-ї з них є презентація їхньої ідентичності/особистості у вигляді зірки. У центрі зірки можна намалювати автопортрет або просто вписати ім'я. Попросіть дівчат та хлопців згадати сім найбільш важливих аспектів своєї особистості й намалювати їх у вигляді променів зірки (кожен промінь – окрема риса) (5 хв.).
2. Учні та учениці мають порівняти свої зірки, вільно пересуваючись класом. Коли вони знаходять когось, з ким вони мають однакові «промені», вони вказують ім'я цієї людини поряд із «променем». (Наприклад, якщо Ян і Павло мають промінь «репер», вони мають написати імена одне одного біля цього променя). Дайте їм для цього 7 хв.
3. Тепер зберіть їх та опрацюйте з групою аспекти особистості, які люди вибирають, і ті, які їм притаманні з народження. Запишіть їх у два стовпчики на фліпчарті/дошці.

Обговорення

- Що ви дізналися про себе? Чи важко було виділити сім найбільш значущих аспектів вашої особистості?
- Чи були ви здивовані результатами порівняння зірок? Скільки спільного ви знайшли? Наскільки більше або менше, ніж очікували?
- Якою мірою діти та підлітки можуть вільно обирати свою власну особистість? Які є наслідки цього для них самих?

Підсумок

Учитель може зробити висновок, що незважаючи на спільні риси, кожна зірка неповторна, так само і кожна людина є унікальною особистістю. Зірки можна розмістити на стіні у вигляді сузір'я класу, якому можна придумати назву.

Вправа «Сила квітів», 7 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (<http://www.coe.int/uk/web/compass/flower-power>).

Інструкція

1. Поясніть, що для того, щоб почуватися повноцінною особистістю, необхідно задовольнити певні потреби. Наприклад, щоб вижити, людині потрібна їжа і вода, сон і повітря, щоб дихати. Для нас також важлива безпека та міцне здоров'я. Ми також прагнемо дружніх і сімейних стосунків. Нам необхідно відчувати себе гідними, почуватися потрібними іншим людям і знати, що ми можемо самореалізуватися.
 2. Скажіть учасникам, що кожен із них повинен намалювати квітку і представити її, зазначивши власні потреби.
- Квітка повинна мати сім пелюсток:**
- основні потреби;
 - особиста безпека;
 - здоров'я;
 - дружба;
 - сім'я;
 - гідність;
 - дозвілля.
3. Роздайте папір, ручки і кольорові маркери та попросіть кожну дитину намалювати свою особисту квітку на середині паперу, залишаючи порожнє місце навколо. Поясніть, що не існує правильних або неправильних, добрих чи поганих «відповідей»; квітка у кожного буде унікальною (5 хв.).
 4. Тепер попросіть учнів та учениць подумати, які умови необхідно створити для того, щоб вони процвітали і були повноцінними людьми. Попросіть учасників намалювати листя навколо квітки та вказати на ньому необхідні умови і написати ключові слова. Виділіть 5 хв. на це.
 5. Попросіть учасників розвісити свої роботи на стіні, щоб зробити виставку.
 6. Знайомство з «експонатами» виставки (3-5 хвилин).
 7. Обговорення.

Обговорення

- Що вас здивувало, коли ви розглядали квіти інших?
- Що необхідно зробити, щоб захистити різні пелюстки? Що учасники написали на листку?
- Чи є зв'язок між тим, що було написано на листках та правами дитини? (добре, якщо є можливість розмістити на стіні на аркушах для фліпчарту текст Конвенції про права дитини (<http://www.coe.int/uk/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child>) та звертатися до нього під час обговорення.
- Що ви дізналися про вашу власну особистість як людини? Як це співвідноситься з правами людини?

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
8	Володимир Дрозд. «Білий кінь Шептало». Проблема свободи і неволі, особистості й натовпу, дійсності і мрії, людини в суспільстві, її знеособлення.	<ul style="list-style-type: none"> • висловлює судження про життєвий вибір сучасної людини, її можливість зберегти свою індивідуальність; • розрізняє відмінні моделі поведінки (пристосування / конформізм/, інакомислення /нонконформізм/). 	<ul style="list-style-type: none"> • повага до людської гідності та прав людини; • громадянська свідомість; • відповідальність; • упевненість у собі; • аналітичне і критичне мислення; • навички співпраці.

Вправа «Повітряні кульки»,

8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Навчальний посібник «Усі різні — усі рівні» (<http://www.eycb.coe.int/edupack/25.html>).

Інструкція

1. Попросіть учнів та учениць подумати індивідуально протягом хвилини про суспільство, в якому вони хотіли б жити, і визначити дві характеристики цього суспільства.
2. Попросіть їх написати ці дві характеристики на постітах (клейких аркушах), а потім прикріпити на стіні або дошці.
3. Тепер попросіть учасників подумати про дві речі, певні «ланцюги», які їм заважають, утримують їх від досягнення тих характеристик ідеального суспільства, які вони написали на клейких аркушах.
4. Роздайте кожній дитині дві повітряні кульки та маркери. Попросіть написати великими літерами дві перешкоди/перепони/«ланцюги» на повітряних кульках.
5. Дайте можливість кожній/-ому сказати два слова, які вони написали на своїх повітряних кульках.
6. Поясніть, що тепер діти мають можливість розірвати «ланцюги». Кожний/-а учень/-иця повинен/-а прив'язати кульки до щиколоток. Коли всі зроблять це, наголосіть, що розірвати «ланцюги» можна, лише розірвавши повітряні кульки.
7. Дайте сигнал для початку гри.

Обговорення

- Звідки беруться «ланцюги», які пригнічують нас, стримують, перешкоджають нам? Що заважає нам бути вільними?
- Яким чином можна допомогти собі позбутися «ланцюгів»? Чи можемо ми зробити щось, щоб допомогти іншим розірвати свої «ланцюги»?
- Наскільки складно робити вибір? Хто або що впливає на наш вибір? Наскільки вдається зберегти свою індивідуальність у ситуації вибору?

Вправа «Що, якщо...», 8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти дітей правам людини «Компасіто» (http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/chapter_4/4_36.asp)

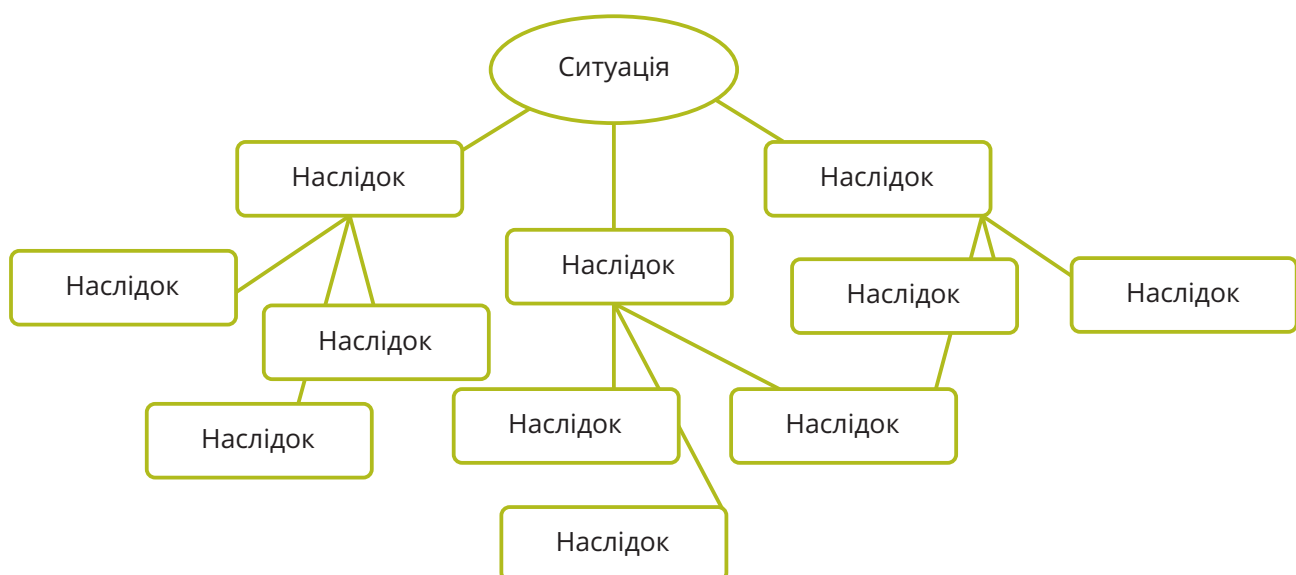
Інструкція

- Об'єднайте учнів та учениць у малі групи по 5–6 осіб.
 - Команди методом жеребкування отримують картку з ситуацією «Що, якщо...».
 - Дайте кожній групі копію каскаду наслідків на аркуші формату А3 і маркери. Попросіть їх працювати разом, однією командою, щоб заповнити аркуш.
 - Кожна група зачитує свою ситуацію на загал та презентує каскад наслідків.
 - Обговорення.
- Ситуації:**
- Що, якщо б Шептала взяли ще малим лошам до цирку?
 - Що, якщо б кінь Шептало не повернувся назад у стійло?
 - Що, якщо б Шептало повернувся до табуна білосніжним?
 - Що, якщо б Степан наздогнав Шептала?
 - Що, якщо б Шептало не підкорювався і не був слухняним із часів своєї появи у табуні?

Обговорення

- Наскільки складно було уявити ситуацію та спрогнозувати її наслідки?
- Яким чином зміна одного наслідку впливає на інші аспекти/наслідки? (наголосити на слові каскад).
- Наскільки складно робити вибір? Хто або що впливає на наш вибір? Наскільки вдається зберігати свою індивідуальність у ситуації вибору?

Каскад наслідків

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
------	------	----------------------	---

9

Тарас Шевченко. Тема жіночої долі у творчості поета

(«Катерина», «Наймичка», «У нашій раї на землі...» та ін.) Еволюція жіночого образу в поезії Шевченка. Різні типи втілення теми жіночої долі: романтичний («Катерина»), реалістично-побутовий («Наймичка»). Трагедія жінки-матері, боротьба за своє материнство, жорстокість народної моралі.

- **розуміє** соціальні аспекти переконань;
- **порівнює** різні типи втілення теми жіночої долі;
- **висловлює** судження про материнство.

- повага до людської гідності та прав людини;
- відповідальність;
- навички співпраці;
- навички аналітичного і критичного мислення;
- гнучкість та уміння адаптуватися;
- комунікативні навички.

Вправа «Це незабаром застаріє!»,

9 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (<http://www.coe.int/ru/web/compass/Soon-to-be-outdated>)

Інструкція

1. Поясніть, що вправа торкнеться того, як із часом змінюються переконання та уявлення.
2. Проведіть блиц-мозковий штурм «Що таке переконання та уявлення?» (Переконання – 1. Тверда впевненість, певність у чому-небудь; віра у щось. 2. Тверда, міцно усталена думка про що-небудь, погляд на щось. 3. Система, сукупність поглядів; світогляд. Уявлення – 1. Розуміння чого-небудь, знання чого-небудь, яке ґрунтується на досвіді, одержаних відомостях, якихось даних і т. ін.). Можна прикріпити до дошки аркуші з визначеннями понять «переконання» та «уявлення».
3. Об'єднайте підлітків у групи по 4-6 осіб.
4. Кожна група має обрати людину, що відповідатиме за запис резюме їхньої роботи на великому аркуші паперу та представлятиме його перед аудиторією.
5. Кожна група отримує шляхом жеребкування картку про переконання або уявлення, які втратили силу з часів XIX століття порівняно з сучасністю.
6. Попросіть дівчат та хлопців у групах ознайомитися з картою та обговорити зазначене у ній переконання або уявлення. Звідки воно пішло? Яким чином воно стало розповсюдженим? Наскільки воно виправдане з позиції сьогодення?
7. Запросіть представників кожної групи повідомити про свої висновки.

Обговорення

Почніть з короткого огляду вправи в цілому, а потім наголосіть на тому, що переконання та уявлення постійно змінюються.

- Звідки беруться наші переконання та уявлення?
- Які переваги переконань та уявлень для людини? Яким чином наші переконання обмежують нас?
- Чому переконання та уявлення змінюються? Наскільки складно/легко змінювати переконання?

Картки з переконаннями

Уявлення про роль чоловіків та жінок у сім'ї	Переконання у тому, що батьки мають обирати пару для своїх дітей	Уявлення про виховання і дисципліну дітей
Переконання щодо народження дітей поза шлюбом	Переконання про стосунки поза шлюбом	Переконання про розлучення/неповні сім'ї

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Англійська мова
загальноосвітні навчальні заклади

Англійська
мова

Методичні рекомендації і особливості предмету

Розвиток соціальної та громадянської компетентності на уроках англійської мови в межах наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи і механізми їх функціонування, а також демонструє готовність до міжкультурної комунікації.

Наскрізна змістова лінія «громадянська відповідальність» під час вивчення іноземної мови реалізується відповідно до принципів дитиноцентризму та концентричного представлення тематичного матеріалу, що передбачає виклад матеріалу та залучення до практичної діяльності у напрямку від дитини (центр) до навколишнього світу, отже, зона пізнання та розвитку дітей поступово, покроково розширюється, поглиблюються у таких сферах: «Я», «Ми (родина, друзі)», «Школа», «Громада», «Країна», «Світ».

Разом із концентричним представленням матеріалу розвиток соціальної та громадянської компетентності у процесі вивчення англійської мови в школі може відбуватися через навчання на трьох рівнях: засвоєння знань про громадянську відповідальність («навчання про»), розвитку розуміння і ставлення до громадянської відповідальності («навчання для розвитку розуміння та ставлень»), а також через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності («навчання через досвід»).

Навчання про:

- іноземну мову як засіб мислення та самопізнання людини, формування її внутрішніх переконань, ставлень та ціннісних настанов («Я»-сфера);
- іноземну мову як засіб спілкування людини та потребу користуватися нею для контакту з іншими («Ми»-сфера);
- іноземну мову як засіб підвищення загальноосвітнього і культурного рівня особистості та власного добробуту в майбутньому («Школа»-сфера);
- іноземну мову як засіб активізації діалогу культур (рідної та іноземної), що передбачає усвідомлене оволодіння іноземною мовою, тобто адекватне використання досвіду, набутого у вивченні рідної мови та інших навчальних предметів («Громада»-сфера);
- іноземну мову у контексті міжкультурної парадигми, що передбачає навчання мови народу, який нею спілкується, та ознайомлення з його культурою, історією, реаліями та традиціями – такий підхід зумовлює формування готовності до міжкультурної комунікації («Країна»-сфера, «Світ»-сфера).

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- розуміння власних індивідуальних особливостей та потреби подальшого самовдосконалення у сфері володіння іноземною мовою («Я»-сфера);
- відчуття свободи висловлювати свої думки, почуття та ставлення («Я»-сфера);
- готовності брати участь в іноземному спілкуванні («Я»-сфера);
- толерантності у спілкуванні з іншими («Ми»-сфера);
- активності в утвердженні демократичних цінностей («Громада»-сфера);
- готовності давати обґрунтовану оцінку особливостям життєдіяльності у демократичному суспільстві, презентувати свою роль у його розвитку («Громада»-сфера);
- ставлення до іноземної мови як засобу спілкування, поваги до народу, носія цієї мови, його культури, звичаїв і способу життя («Країна»-сфера);
- усвідомлення важливості розвитку культури спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому суспільстві («Світ»-сфера);
- усвідомлення учнями та ученицями значущості іноземної мови для життя у мультилінгвальному та полікультурному світовому просторі («Світ»-сфера).

Навчання через практичний досвід:

- використання різноманітних стратегій для задоволення власних іншомовних комунікативних намірів і самостійного вивчення іноземних мов («Я»-сфера);
- взаємодії з текстом: уміти читати і розуміти зі слуху автентичні тексти різних жанрів і видів із різним рівнем розуміння змісту («Я»-сфера);
- взаємодії з іншими, а саме: спілкуватися усно, письмово та за допомогою засобів електронного спілкування; переконувати, аргументувати, досягати взаєморозуміння у ситуаціях міжкультурного спілкування; переконувати засобами іноземної мови у важливості дотримання прав людини; розв'язувати конфлікти у комунікативних ситуаціях; обирати й застосовувати доцільні комунікативні стратегії відповідно до різних потреб («Ми»-сфера);
- роботи з різними видами інформації, зокрема й електронними, здійснення пошукової діяльності (знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, систематизувати, зіставляти різноманітні факти та відомості) («Громада»-сфера);
- обговорення своєї громадянської позиції та своїх поглядів щодо різноманітних соціальних проблем як у власній країні, так і у світовому просторі, а також питань про свою роль і місце у сучасному мультилінгвальному та полікультурному середовищі з обґрунтуванням поглядів конкретними прикладами із життя світової спільноти («Країна»-сфера, «Світ»-сфера).

Вступ до вправ

Активності/вправи, спрямовані на розвиток такої складової компетентності, як знання самого себе та критична самооцінка, подаються відповідно до принципів дитиноцентризму та концентричного представлення тематичного матеріалу, що передбачає виклад матеріалу та залучення до практичної діяльності у напрямку від дитини (центр) до навколишнього світу, отже, поступово, покроково розширюється зона пізнання дітей, сприйняття та розуміння себе поглиблюються.

Так, у 5 класі учень/иця занурюється у процес усвідомлення власних індивідуальних особливостей та своїх уподобань; у 6 класі – досліджує не тільки здібності, уміння та знання свої власні й інших людей, а й шляхи (як?) та місця (де?) отримання знань і навичок; у 7 класі – аналізує свої бажання та потреби у середовищі, обґрунтовуючи власні погляди конкретними прикладами із життя; у 8 класі учень/иця усвідомлює, що людина є частиною усього світу, і практикує уміння спиратися на різноманітні знання і досвід інших людей для розуміння власної особистості; у 9 класі – усвідомлює готовність нести відповідальність за свої дії та аналізує проблемні ситуації на різних рівнях, від особистого до глобального.

Таким чином, діти отримують можливість подивитися на себе, дослідити власну особистість крізь лінзи «Знання самого себе та критична самооцінка» у режимах «Я», «Інші (родина, друзі)», «Школа», «Громада, країна», «Світ» та краще, глибше зрозуміти себе у світлі інших.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Сфера спілкування: Особистісна. Тематика ситуативного спілкування: я, моя родина, мої друзі; відпочинок і дозвілля. Мовний інвентар – граматика: Present Simple, Present Perfect.	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє власні індивідуальні особливості, свої уподобання, уміння та навички; • підвищує самооцінку за рахунок визнання і усвідомлення їх позитивних сторін. 	<ul style="list-style-type: none"> • знання самого себе та критична самооцінка; • повага; • аналітичне і критичне мислення; • лінгвістичні, комунікативні навички та багатомовність; • навички співпраці.

Вправа «Мої особисті символи (герб)» “My personal symbols /coat of arms /”,

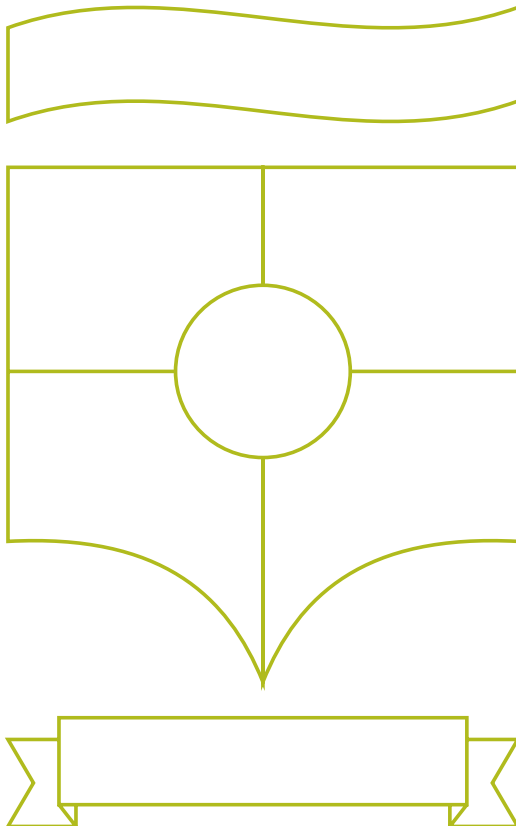
Час: 20 хв.

5 клас

Використані матеріали

Growing Up In Democracy: Lesson plans for primary level on democratic citizenship and human rights (EDC/HRE), Volume II of EDC/HRE Volumes I-VI Education for democratic citizenship and human rights in school practice, p. 20.
Student handout: Coat of arms template

Роздатковий матеріал

Інструкція

Student tasks: The students create their personal symbols which will be part of a group coat of arms. They ask themselves questions about their own perception of themselves.

1. The activity starts by dividing the students into groups of four. It is recommended to form the groups using a group-forming game, such as handing out matching cards in sets of four or pictures in sets of four, etc. The students' task is to find their other partners and form the group.
2. Next, the students should sit together in their groups. Each student receives a printed copy of the coat of arms. Another copy of the coat of arms is placed in the middle of the table. There are four sections on the coat of arms and the students should select one section each. They should write their names in pencil on the copy in the middle of the table. On their own copy, they should start cutting out their personal piece of the coat of arms.
3. The teacher should then ask the students to think about what personal symbols they could use to represent themselves. "This is what I am" should be the motto for this task. The extended message of this task could be "This is what I bring to the group". They now have to find symbols that represent their strengths to draw into their section. They should think about their resources and write them down in the coat of arms:
 - This is what I am! (explain the age, the qualities of your character)
 - This is what I like to do
 - This is what I do to help others.

The completed coats of arms could be presented to the whole class by a group member and displayed alongside everyone else's on the wall.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
------	------	----------------------	---

6

Сфера спілкування: **Особистісна.**Тематика ситуативного спілкування: **я, моя родина, мої друзі; відпочинок і дозвілля.**Мовний інвентар – граматика: **Present Simple, Present Perfect.**

- **розуміє** власні індивідуальні особливості, свої уподобання, уміння та навички;
- **підвищує** самооцінку за рахунок визнання і усвідомлення їх позитивних сторін.

- знання самого себе та критична самооцінка;
- повага;
- аналітичне і критичне мислення;
- лінгвістичні, комунікативні навички та багатомовність;
- навички співпраці.

Вправа «Фігура знань» “A Body of Knowledge”, 6 клас

Час: 25 хв.

Використані матеріали

Compasito: manual on human rights education for children
(http://www.eycb.coe.int/compasito/chapter_4/4_1.asp)

Інструкція

1. Introduce the topic by reminding the children that they have a human right to be able to learn and develop as much as possible. Emphasize that they already have a lot of knowledge and skills that they probably don't think about. Ask them to name some things they were not able to do when they were five or six years old compared to now (e.g. read, write, count money, tell time). Explain that this activity will focus on the right to learn and develop
2. Divide the children into groups of four and give each group a sheet of paper large enough to draw the outline of one of the children on it, and materials for making a collage. Explain the activity.
 - Each group will draw a life-size outline of a child.
 - Then think about what you know and what you can do best. For each thing you know or can do, think of which part of your body you need for that. Include physical (e.g. singing, riding a bicycle), mental (e.g. doing maths, remembering jokes) and personality skills (e.g. being a friend, keeping a secret).
 - Then make this knowledge or ability visible: draw, paint, write or paste representations of these things on a part of the body you would use. (For example, if you are good at soccer, you might draw a soccer ball on the figure's foot (or head?); if you read well, you might cut out a book and place it near the eyes or head of the figure; if you are a good singer, you might show musical notes coming from the figure's mouth).
3. Let the children work on this task until their figure is more or less completely covered with drawings / pictures / slogans, etc.
4. Think again about the knowledge and abilities you illustrated on your child. How did you get that knowledge and ability? What place or person, institution or situation helped you learn those things? For example, you might have learnt to knit or play cards from a grandparent, you might have learnt a game from children in your neighbourhood, or you might have learnt about the history of your country in school. When you can identify where you got certain knowledge or skills, draw an arrow from the representation of that skill out to the margin of the paper and write down the name of the source of learning.
5. Bring the children together and ask each group to 'introduce' their 'child' to the others, explaining some of the skills and knowledge they have included. If possible, leave these figures on the wall.
6. Pin the collages to a wall so that the children and others can see them.

Обговорення	Поради
<ul style="list-style-type: none"> Was it easy to find things you are able to do? Why do you think you were asked to remember how you gained your knowledge or skills? Why do you think children have a human right to learn and develop? 	<p>This activity could also be run with the children working on individual figures or working in pairs. Encourage children to give their 'person' a name, and to write his or her name on their collage as well as the names of all the members of the group.</p> <p>Some children may have difficulty in remembering how they learnt something, especially if they learnt it from a person outside the formal education system. Remind them that they learn a lot from each other as well as family members and other adults in their lives. Help them see that contact with other children is an important source of learning that a disabled child might be denied. It is not necessary to attribute every skill the children have listed! The goal is to enable the children to recognize the importance of many sources of learning and development.</p> <p>In the debriefing, emphasize that everyone has an equal right to learn, although they may not all learn in the same way.</p>

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
7	<p>Сфера спілкування: - особистісна; - освітня.</p> <p>Тематика ситуативного спілкування: я, моя родина, мої друзі; харчування; охорона здоров'я; шкільне життя.</p> <p>Мовний інвентар – граматика: modality (need/needn't)</p>	<ul style="list-style-type: none"> розуміє різницю між речами, які він / вона хоче або хотів/ла б, і тим, що він / вона дійсно потребує; співпрацює з іншими на результат, спілкуючись іноземною мовою; дискутує довкола питань про свої бажання та потреби у сучасному середовищі, обґрунтовуючи власні погляди конкретними прикладами із життя. 	<ul style="list-style-type: none"> знання самого себе та критична самооцінка; аналітичне і критичне мислення; повага до людської гідності та прав людини; лінгвістичні, комунікативні навички та багатомовність; навички співпраці.

Вправа «Бажання та потреби» “Wants and needs”, 7 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Teaching Democracy: A collection of models for democratic citizenship and human rights education, Volume VI of EDC/HRE Volumes I–VI Education for democratic citizenship and human rights in school practice, p. 33.

Інструкція

- The teacher asks the students to draw some of their needs (the things they think they need) on pieces of paper (the teacher may prepare the pieces before the lesson or make the students cut them out themselves). They can make 5 drawings each.
 - When the drawings have been done, the teacher divides the students into groups.
 - Each group then has to agree to put away all but five of the drawings. Only the five most important things should be left on the table.
 - The teacher hangs a clothes-line (string) across the classroom and pegs all groups' drawings onto the line. He/she discusses with the class which drawings can be removed, things they do not really need. In the end there should only be five drawings hanging on the line. Can the students agree on which five?
- Debriefing:**
What have you chosen? Why have you chosen them?
The students understand the difference between things they want or would like and what they really need.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
8	<p>Сфера спілкування: - особистісна; - публічна.</p> <p>Тематика ситуативного спілкування: я, моя родина, мої друзі; стиль життя; засоби масової інформації; музика.</p> <p>Мовний інвентар – грамати-ка: reported speech; Present Indefinite/Present Perfect; creative writing.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • висловлює судження про свою роль і місце у сучасному мультилінгвальному та полікультурному середовищі, обґрунтовуючи власні погляди конкретними прикладами; • усвідомлює, що людина є частиною усього світу; • практикує уміння спиратися на різноманітні знання і досвід інших людей для розуміння власної особистості. 	<ul style="list-style-type: none"> • знання самого себе та критична самооцінка; • аналітичне і критичне мислення; • лінгвістичні, комунікативні навички та багатомовність; • знання та критичне розуміння світу; • визнання цінності культурного різноманіття; • уміння слухати та спостерігати; • навички автономного навчання.

Вправа «Бінго» “Globingo”, 8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Teaching Democracy: A collection of models for democratic citizenship and human rights education, Volume VI of EDC/HRE Volumes I-VI Education for democratic citizenship and human rights in school practice, p. 45.

Інструкція

1. The teacher gives each student a sheet of bingo squares.
2. The students fill in the squares according to the questions asked. Each square has got two lines: one for a name, one for a country. They should try to find the name of one of their classmates, and the name of the country which fits for each square. There are a variety of questions which can be asked. You can add different ones, though students are only allowed to use the name of a classmate once. Otherwise they have to cross out one square and can't get a "bingo" in that row.
3. After the game, there could be a group discussion. The students will find out that migration is something normal in just about every family and nation. They will talk about global situations and the world as a network.

Questions

- Find someone in the room who ...
- ... has travelled to some foreign country
- ... has got a relative in a foreign country
- ... enjoys music from a foreign country
- ... enjoys eating food from a foreign country
- ... has got a relative who was born in another country
- ... has seen a story about another country in the newspaper/internet recently
- ... has recently talked to someone who has lived in another country
- ... has learned something about another country on TV recently.

Обговорення

- What did you learn about one another?
- What was the most surprising thing you learned about your fellow students?
- What does the activity tell you about our world? (A human being is part of the whole world).

Роздатковий матеріал

Bingo Squares

A Name: _____ Country: _____	B Name: _____ Country: _____	C Name: _____ Country: _____	D Name: _____ Country: _____
E Name: _____ Country: _____	F Name: _____ Country: _____	G Name: _____ Country: _____	H Name: _____ Country: _____
I Name: _____ Country: _____	J Name: _____ Country: _____	K Name: _____ Country: _____	L Name: _____ Country: _____

“The wall of silence”,

8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Teaching Democracy: A collection of models for democratic citizenship and human rights education, Volume VI of EDC/HRE Volumes I-VI Education for democratic citizenship and human rights in school practice, p. 62.

Інструкція

1. The students form groups of five. Each group is seated in a semi-circle facing a flipchart paper fixed to the wall. They are asked to write, in silence and within a time limit, a sentence of the type: “Identity is ...”
2. The students respond to sentences or words already written down.
3. After the time is up, each student chooses and reads out a sentence he/she has not written him/herself. The students share their results in class.
4. Thoughts are shared:
 - “I have learnt ...”
 - “I have discovered ...”
 - “I would like to discuss ...”

The activity supports students who are less extrovert or wish to take some time to think carefully before saying something. Often these students are at a disadvantage in standard, that is oral and frontal class settings.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
9	<p>Сфера спілкування: - особистісна; - публічна; - освітня.</p> <p>Тематика ситуативного спілкування: я, моя родина, мої друзі; молодіжна культура.</p> <p>Мовний інвентар – граматика: Clause (conditionals I, II; If I were you ...; I wish, if only, had better, would rather)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює готовність брати на себе відповідальність, а також нести відповідальність за свої дії; • аргументує свій вибір, точку зору, власну думку; • обирає та застосовує доцільні стратегії вирішення конфліктів відповідно до різних ситуацій. 	<ul style="list-style-type: none"> • знання самого себе та критична самооцінка; • навички вирішення конфліктів; • аналітичне і критичне мислення; • лінгвістичні, комунікативні навички та багатомовність; • уміння слухати та спостерігати; • відповідальність; • громадянська свідомість.

Вправа «Якби я був президентом школи...» “If I were a president of a school council...”,

Час: 25 хв.

9 клас

Використані матеріали

Teaching Democracy: A collection of models for democratic citizenship and human rights education, Volume VI of EDC/HRE Volumes I-VI Education for democratic citizenship and human rights in school practice, p. 59.

Інструкція

- The teacher conducts a short brainstorming with all students: What is the role of the student councils?
 - The students form groups of four and discuss in their micro groups such questions as:
 - What do students care about?
 - Which activities do they want to participate in?
 - Why would they care about participation in a council?
 - What would you try to change if you were a part of school council?
 - The participants as a group create a speech for election into school council.
- The students completes the following sentences:
- I would stop ...
 - I would change the way how ...
 - I would organize ...
 - I would oppose ...
 - I would continue ...
 - I would create ...
 - I would support ...
- In turn, the groups read out their speeches. It is suggested that the chairs are arranged in a circle.

The speech starts with a sentence: *If I were a president of a student council...*

Підсумок

- The students point out and discuss which desires and needs they have discovered.

Вправа «Рішення, коли виграють обидві сторони»

“Win-win solutions”, 9 клас

Час: 25 хв.

Використані матеріали

Teaching Democracy: A collection of models for democratic citizenship and human rights education, Volume VI of EDC/HRE Volumes I-VI Education for democratic citizenship and human rights in school practice, p. 80.

Інструкція

1. The teacher explains to the students that there can be three different types of solution to a conflict:

win – win

win – lose

lose – lose

He/she illustrates these principles of conflict resolution on the blackboard or a flipchart.

Win-win: solutions which allow both parties to benefit

Win-lose: solutions in which only one party benefits at the expense of the other

Lose-lose: solutions in which neither party benefits.

2. The teacher gives examples of the different ways of conflict resolution:

A boy and a girl are quarrelling over a ball. An adult intervenes and makes them play together with the ball or gives them equal time to use it. They both benefit. If the adult gives the ball just to one of them, of course only one benefits. If the adult takes the ball away, since the children cannot agree, neither benefits.

3. In pairs or in small groups the students explore their personal experience to find further examples of conflict. They may discuss their experience of conflict at home and at school and may move on to the larger conflicts involving groups of people and whole states.

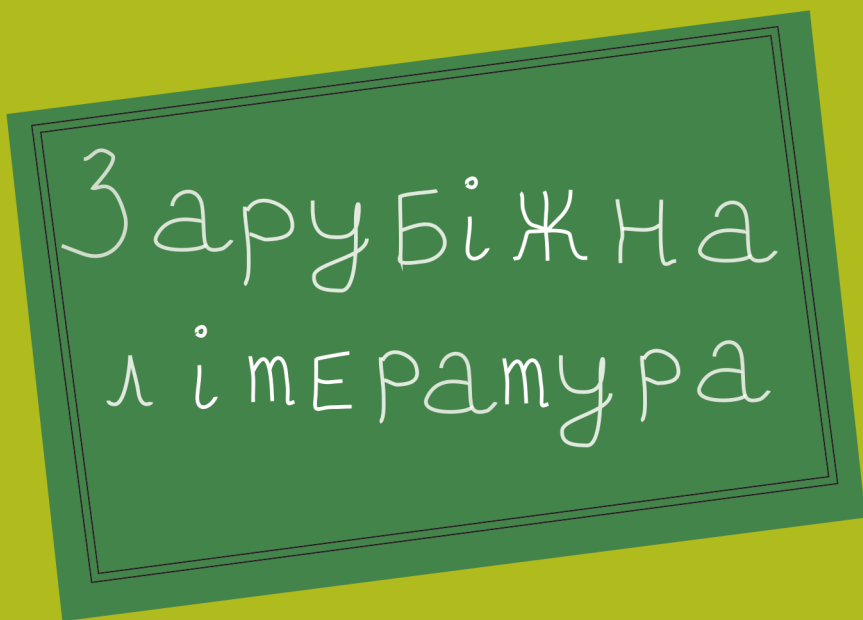
4. The students analyse examples of conflict resolution, identifying them using the model presented above, asking which party will benefit from the solution. Who can find solutions that allow all/both parties to benefit?

5. The students share the results of their analysis.

The students understand that a conflict can be resolved in different ways. The parties involved may be in the position of winners or losers, or may both have agreed to a compromise. No party should feel that they are a loser, as this may well lead to a new outbreak of conflict.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Зарубіжна література

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках зарубіжної літератури в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на розвиток соціальної активності особистості, формування відповідального члена громади та суспільства, національно свідомого, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, орієнтується у своїй діяльності на культурні традиції і вектори розвитку суспільства.

Розвиток соціальної та громадянської компетентності може відбуватися через навчання на трьох рівнях: засвоєння знань про громадянську відповідальність («навчання про»), розвиток розуміння і ставлення до громадянської відповідальності («навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень»), а також через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності («навчання через досвід»).

Навчання про:

- кращі здобутки і художні відкриття зарубіжної літератури (оригінальної і перекладної);
- специфіку художньої літератури, що сприяє формуванню якостей громадянина України, усвідомленню своєї належності до світової спільноти;
- багатоманітність культурного простору національних літератур світу, традиції, звичаї інонаціональних культур;
- художню літературу різних країн і народів у контексті збереження миру й демократичних цінностей
- теми і проблеми: «miteць і суспільство», «людина і суспільство», «жінка і чоловік», «батьки і діти», самотності, відчуження, відповідальності, самоцінності та самоствердження особистості в суспільстві;
- морально-правові взаємини у сім'ї, колективі, суспільстві;
- моделі неконфліктної поведінки і досягнення консенсусу.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

Розуміння

- змодельованого в текстах національного, етнокультурного і громадянського досвіду;
- психоемоційного переживання порушених у творах проблем, художніх образів, ідей, які формують громадянські компетенції, зумовлені синтезом національного та загальнолюдського;
- свідомого вибору моделей поведінки з орієнтацією на систему правових норм і загальнолюдських моральних цінностей;
- пріоритету прав людини, поваги, цінності демократичного суспільства;
- особливої ролі ініціативи в демократичному суспільстві;
- правових норм та звичок у повсякденному житті;

Формування

- світогляду на основі духовних цінностей;
- расової, етнічної, соціальної, ґендерної, релігійної толерантності;
- почуття відповідальності за прийняті рішення та їх виконання;
- поваги до різних мов, культур, традицій, толерантного ставлення до всіх рас, народів, народностей і національностей;
- досвіду громадянської поведінки (прояви громадянських почуттів, зокрема в ситуації ризику, протидія аморальним явищам, відстоювання прав людини);
- громадянського і державницького світогляду особистості;

Здатності

- до міжкультурної, взаємодії;
- поцінування людської гідності;
- виявляти нетерпимість до дискримінації, расизму, уникати дискримінації інших у ході спілкування;
- формувати й аргументовано обстоювати власну думку щодо суспільно-політичних питань, свою систему життєвих цінностей і пріоритетів;
- критичного мислити та оцінювати тексти суспільно-політичного змісту, медійні та літературно-критичні матеріали;
- сприймати, аналізувати й інтерпретувати літературний твір у міжкультурному контексті та в аспекті актуальних питань сучасності й становлення особистості.

Навчання через практичний досвід:

- створення на уроці творчого процесу, в якому вчитель та учні є повноправними партнерами й учасниками культурного діалогу;
- під час вивчення біографічного контексту акцентування уваги на активній громадянській позиції та ролі митців зарубіжної літератури у суспільно-політичних процесах;
- використання активних, продуктивних форм, прийомів, видів навчальної діяльності;
- включення учнів у види діяльності, що забезпечують художнє переживання прочитаного;
- учнівські творчі роботи (твори-роздуми, есеї, дослідження, відгуки на прочитаний твір, створення сенканів, захист учнівських проєктів, написання листів, звернень тощо).

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Світ дитинства. Елеанор Портер. «Полліанна». Роль Поліанни в житті жителів міста Белдінгсвіля.	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє важливість вияву ініціативи та відповідального ставлення в суспільному житті; що індивідуальні сильні сторони є значним потенціалом для спільноти; • усвідомлює загальну природу відповідальності, яку мають поділяти всі стосовно суспільних проблем 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність; • навички участі; • усвідомлення власної ідентичності; • уміння працювати в групі.

Вправа «Сильні сторони особистостей як потенціал для суспільства»,

5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Голлоб Р., Вайдингер В. «Зростаємо в демократії»: плани уроків для початкового рівня з питань ОДГ/ОПЛ, с. 25.

Мета

Дати розуміння, що різні сильні сторони особистості комбінуються для досягнення успіху; що, проявляючи ініціативу та відповідальне ставлення, набуваєш сили для позитивних змін життя громади.

Інструкція

Учні отримують завдання взяти участь у трикроковій дискусії.

1. Індивідуальна робота: поміркуйте про сильні сторони, які ви маєте, та напишіть їх назви на аркуші паперу (2 хв.).
2. Робота в парі: обговоріть, у яких ситуаціях ці сильні сторони можуть допомогти вашому класу (3 хв.).
3. Робота у четвірках: обговоріть, як сильні сторони малої групи можна використати у ситуаціях, що відбуваються поза шкільним життям: в родині, з сусідами, на гуртку, в місцевій громаді тощо (3 хв.).

Спільне обговорення результатів: презентація кожною групою обговореної ініціативи (сильні якості групи та ситуація, в якій ці якості можна було б використати) (7 хв.).

Підсумки

Орієнтація на усвідомлення учнями важливості прояву ініціативи та відповідального ставлення до соціальних проблем суспільства, потенціалу використання особистісних сильних сторін та здібностей як джерела сили для спільноти; проведення паралелі між прикладом участі, відповідальності та впливу головної героїні роману Поліанни на вирішення проблем громади і особистими можливостями учнів.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
6	Пригоди і фантастика. Жуль Верн «П'ятнадцятирічний капітан». Проблема рабства в романі.	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює роль знань та особистої ініціативи у подоланні життєвих перешкод, повагу до прав людини і розуміння відповідальності, яка з цим пов'язана, • виявляє нетерпимість до дискримінації, расизму тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність; • повага права кожного на свободу, захист від рабства та примусової праці; • уміння аргументовано і грамотно висловлювати власну думку щодо суспільних проблем; • навички критичного опрацювання інформації.

Вправа «Репортаж «Торгівля людьми, або Рабство по-сучасному»,

6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з навчання дітей правам людини «Компасіто», с. 320.

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 610.

Мета

Розкрити проблему сучасного рабства, формувати повагу до прав людини і розуміння відповідальності, яка з цим пов'язана, акцентувати увагу на відповідальності громадян – дотримання закону.

Інструкція

1. Учні об'єднуються в 4 групи та отримують завдання підготувати короткі замітки (5–7 речень) для репортажу «Шкільних новин».

Способом жеребкування групи обирають теми заміток: «Форми сучасного рабства», «Законодавство та відповідальність за торгівлю людьми», «Шляхи потрапляння до тенет торгівлі людьми», «Способи захисту від торгівлі людьми».

Для підготовки заміток учні можуть використати:

- Роздатковий матеріал: стаття 4 «Заборона рабства та примусової праці» Європейської конвенції про захист прав людини (версія для дітей) («Компасіто», с. 320) або Європейська конвенція про захист прав людини (спрощена версія) («Компас», с. 610);
 - Інтернет-мережу;
 - газети, журнали.
2. Презентація міні-репортажів (кожна група обирає одного учасника – репортера, який має повідомити підготовлену інформацію).
 3. Учні отримують домашнє завдання: підготувати для шкільної газети статтю «Торгівля людьми, або Рабство по-сучасному», об'єднавши підготовлену групами інформацію.

Підсумки

Орієнтація на розуміння учнями, що заборона рабства і примусової праці є одним із «абсолютних прав»; усвідомлення особистої відповідальності й причетності до суспільних проблем та відповідальності держави за порушення прав людини; знання, як у сучасному світі можна протидіяти рабству та примусовій праці, у тому числі дитячій праці (знання про існування проблеми, шляхи потрапляння до тенет торгівлі людьми, способи захисту, телефони «гарячих ліній» тощо); проведення паралелі з твором, де автор виступає проти рабства чорношкірих африканців колонізаторами та їхніми ж, ворожими племенами.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
7	Сучасна література. Я і світ. Айзек Азімов. «Фаж». Роздуми про майбутнє людини і людства.	<ul style="list-style-type: none"> • прогнозує загрози, пов'язані з науково-технічним прогресом; • усвідомлює особисту роль та відповідальність за майбутнє. 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність; • вміння висловлювати свої думки та аргументувати власну позицію; • навички участі; • уміння працювати в команді.

Вправа «Наше майбутнє»,

7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 214

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 511 (Глобалізація).

Мета

Орієнтувати на розуміння, що почуття відповідальності за свою діяльність та її результати дає змогу адекватно й об'єктивно оцінювати себе як частинку суспільства, як соціального діяча та громадянина.

Передумови

Учитель та учні розглядають особливості жанру «наукова фантастика», що ставив і розв'язував соціально-естетичні проблеми зображення моделі майбутнього, відповідальності людей науки і людей, що відповідають за науку; обговорюють проблематику науково-фантастичних творів Айзека Азімова: людина та досягнення науки і техніки, людина і цивілізація, відповідальність учених за наслідки відкриттів.

Інструкція

- Учитель пропонує учням озвучити свої думки про те, як змінилося суспільство протягом певного часу. Можна продемонструвати старі фотокартки: як місцева площа міста/села виглядала десять чи двадцять років тому. Також можна подумати про глобальні зміни. Наприклад, про те, що тридцять років тому Інтернет був предметом наукової фантастики, але наразі підключення до Інтернету є в багатьох школах, бібліотеках, будинках.
- Після короткого обговорення учасники об'єднуються в групи по 3–4 особи.
- Завдання групам: зробити ескіз міст майбутнього, які відображають їхні ідеали і прагнення.
- Для виконання вправи можна представити орієнтовний перелік запитань:
 - Хто буде жити тут? Люди, які народилися тут, або новачки? Якого віку вони будуть?
 - Яким буде їхнє повсякденне життя? Як вони будуть їздити та подорожувати? Яким буде навколишнє середовище?
 - Якими будуть їхні будинки?
 - Якими будуть їхні школи?
 - Яке наукове відкриття чи нова технологічна розробка змінить нашу свідомість? Якими можуть бути її переваги та загрози для розвитку суспільства?
- Орієнтовні запитання для загального обговорення:
 - Як ви почувалися у ролі творців майбутнього?
 - Який аспект було висвітлити найважче? Чому?
 - Від чого залежатиме — позитивними чи негативними будуть наслідки для людини, планети, всесвіту від практичного застосування наукового відкриття?

Підсумки

Орієнтація учасників на розуміння того, що майбутнє не є визначеним, це те, що ми робимо та за що маємо нести відповідальність, у тому числі навчитися поводитися з власними знаннями, зберегти планету для наступних поколінь; від того, як використовуються практично наукові досягнення, залежить майбутнє людства (реальним прикладом безвідповідального ставлення може стати Чорнобильська катастрофа).

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
8	У пошуках себе і високого польоту. Антуан де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Проблема відповідальності у творі.	<ul style="list-style-type: none"> розмірковує про відповідальність як термін, що пов'язаний з людьми, об'єктами та завданнями; усвідомлює зв'язок між обов'язками та відповідальністю; розуміє особисту відповідальність перед людьми. 	<ul style="list-style-type: none"> відповідальність; навички участі; знання самого себе та критична самооцінка; розуміння світу та його критична оцінка.

Вправа «Відповідальність. Учні обговорюють основи відповідальності», 8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Голлоб Р., Вайдингер В. «Зростаємо в демократії»: плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини», с. 79.

Мета

Сформувати розуміння взаємозв'язку між обов'язками та відповідальністю; підвищити обізнаність учнів стосовно відповідальності у професійній діяльності.

Передумови

Учитель обговорює за що і за кого почував себе відповідальним маленький принц, у чому проявлялася його відповідальність?

Інструкція

- Учитель демонструє схему з заголовком «Беремо відповідальність за...». Навколо схеми вчитель кладе різні фото з журналів: тварина, група людей, одна особа, дитина, озеро/річка, їжа, меблі, серце, сміття...
- Учні залучаються до обговорення проблеми, суть якої відображено у схемі:
 - що означає взяти відповідальність за когось?
 - подумайте, що є складним у цьому? Що вам у цьому подобається?
- Після короткої дискусії учні отримують завдання подумати про різні професії, пов'язані з відповідальністю (за іншого/інших, за речі тощо). Список професій записується на дошці.
- Учні об'єднуються в пари (трійки) вибирають професію зі списку та готують (прописують на фліпчартному папері) коротке повідомлення про людину, яка працює в обраній сфері, за такими запитаннями:
 - Яку роботу здійснює ця людина?
 - За кого або за що ця людина відповідальна?
 - Які наслідки для держави, сім'ї, школи, громади будуть, якщо цій людині бракує відповідальності?
 - У чому може виявитися складність для цієї людини?
- Презентація напрацювань (група обирає одного спікера, який повідомляє напрацьовану інформацію).

Підсумки

Орієнтація на усвідомлення того, що відповідальність – одна з найголовніших цінностей у житті; від буденного життя до вибору професії важливим є розуміння рівня обов'язків та відповідальності. Проведення паралелі з твором, автору якого важливіше всього було знайти способи захистити кращі якості в людині – природність, справедливість, відповідальність за свої вчинки.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
9	Просвітництво. Джонатан Свіфт. «Мандри Лемюеля Гуллівера». Сатиричне змалюван- ня державного устрою, законів та звичаїв Ліліпутії.	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє роль ініціати-ви в суспільстві, набуває вміння брати участь у процесі ухвалення рішень; • усвідомлює відповідальність за прийняті рішення й дії та реалізовує її; • обстоює демократичні цінності. 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність; • вміння формувати особисте ставлення та власні переконання з огляду на наявні правила; • усвідомлення важливості правил та участі кожного для життя і роботи разом.

Вправа «Хороший закон – поганий закон. Що робить закон хорошим?»

9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Голлоб Р., Вайдингер В. «Живемо в демократії»: плани уроків з питань освіти демократичного громадянства та освіти з прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів», с.180.

Мета

Сформувати розуміння необхідності бути обізнаними та усвідомлювати фактори, які визначають, що робить правила/закон хорошим.

Передумови

Учитель та учні обговорюють правила та закони жителів країн, до яких подорожував головний герой Гуллівер.

Інструкція

1. Учитель роздає кожному учневі дві картки – одна з літерою «А» (зелена), інша – «В» (червона).
2. Далі вчитель пояснює учням, що вони почують про так звані уявні правила (закони) та зможуть вирішити, які ці правила (закони) – хороші чи погані. Для хороших правил/законів вони застосують картки «А», для поганих – «В». Учитель читає закони/правила одне за одним. Кожного разу учні повинні піднімати свої картки залежно від того, як вони оцінюють правило/закон.
3. Далі вчитель пропонує учням об'єднатися у групи (по 5–6 осіб) та спробувати визначити фактори, що роблять правило/закон хорошим:
Що робить правило/закон хорошим?
4. Групи повинні представити свої ідеї класу. Учитель спонукає учнів подумати над певною низкою принципів (їх можна записати на дошці), що можуть бути застосованими до законів/правил та що можуть зробити їх хорошими. Зокрема: Рівноправність, Справедливість, Повага, Участь, Відповідальність.
5. Також учитель може прокоментувати ключові критерії привил/законів:
 - **Корисність** – дає можливість суспільству зручно функціонувати, наприклад, закони, що стосуються безпеки на дорогах.
 - **Загальне благо** – стосується не тільки підтримки особливих груп, а й усіх здорових людей.
 - **Законна сила** – якщо більшість бажає підкорятись, то поліція може легко затримати того, хто порушує закон, тощо.

Якщо у школі чи класі вироблено певні правила, то саме їх можна використати для аналізу.

Приклади правил/законів, що їх може використати учитель:

- Усі громадяни повинні сповідувати одну релігію.
- Убивство – це неприпустимо.
- Громадянам повинно бути дозволено самим вирішувати, по якій стороні дороги їхати.
- Не можна говорити неправду.
- Кожна людина сама визначає рівень особистої відповідальності.

Підсумки

Орієнтир на усвідомлення учнями важливих критеріїв вдалих правил/законів; брати на себе відповідальність означає вирішувати дилеми: збирати інформацію, аналізувати наслідки, визначати пріоритети, ухвалювати рішення; проведення паралелі: головний герой твору Гуллівер, як і його автор, найбільше цінує в житті свободу, обстоює демократичні цінності: рівноправність, справедливість, повагу, відповідальність.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Гуманістичні цінності, втілені у фольклорних творах різних народів. Зв'язок фольклорних жанрів із культурними традиціями різних народів і національностей.	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює існування систем цінностей від особистих до розмаїття культур різних країн; • розкриває гуманістичний зміст, цінності, утілені в фольклорі різних національностей. 	<ul style="list-style-type: none"> • відкритість до інших культур, переконань, поглядів людей; • навички мирного співіснування; • повага до свободи вираження поглядів; • полікультурність.

Вправа «Системи цінностей», 5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6, с. 20.

Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6, с. 18 («Пояснення цінностей»).

Мета

Формувати розуміння про існування різних систем цінностей та розмаїття поглядів, вибір цінностей, що ґрунтуються на свободі особистості, думки, віри та самовираження, орієнтир на важливість гуманістичного підґрунтя.

Інструкція

1. Кожному учаснику видається перелік із 20 цінностей, викладений у довільній послідовності: соціальний успіх, кохання, слухняність, безпека, мир, порядок, людська гідність, гарне ставлення до себе, рівність, повага інших, чесність, родина, солідарність, відповідальність, справедливість, толерантність, свобода, конкуренція, здоров'я, патріотизм.
2. Учні працюють у парах. Учитель просить учнів розділити цінності зі списку на три категорії: «У першу слід поставити цінності, які ви вважаєте найважливішими; у другу – менш важливі; і зрештою, у третю – ті, що не можна класифікувати».
3. Обговорення відбувається в групах з іншими парами. Учні збираються у групи по три особи та порівнюють свої системи (списки першої категорії), ставлячи такі запитання:
4. Чому я обрав(-ла) цю цінність як найважливішу?
 - Як дана цінність проявляється в моїй поведінці?
 - Які є перешкоди для її реалізації?
 - Які індивідуальні ставлення є протилежними справжнім колективним зобов'язанням?

Підсумки

Жодна ієрархія не є пріоритетнішою за іншу. Повага до особи є таким принципом і правилом, що робить можливим прийняття або відхилення певних дій відповідно до цінностей. У фольклорі закарбовано цінності народу, взаємодіють культури, перетинаються традиції різних народів, етнічних груп. Так, ми бачимо спільні риси й водночас розбіжності, зумовлені національною своєрідністю. Проте якою б не була ієрархія цінностей в різних культурах – це насамперед гуманістичні цінності: система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя і фізичного та духовного розвитку.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
6	Генрі Лонгфелло. «Пісня про Гайавату»	<ul style="list-style-type: none"> • уміє аналізувати проблеми, пов'язані з різноманіттям, плюралізмом і мовою ненависті; • розуміє, як свобода вираження поглядів сприяє функціонуванню демократичного суспільства. 	<ul style="list-style-type: none"> • відкритість до інших культур, переконань, поглядів людей; • навички демократичного прийняття рішень; • навички участі у суспільно-політичному житті; • повага до свободи вираження поглядів; • навички ведення переговорів.

Вправа «Різні свободи»,

6 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Еллі Кін, Мара Георгеску. Закладинки: посібник з протидії ненависті онлайн через освіту з прав людини, с. 60.
Посібник з навчання дітей правам людини «Компасіто», с. 60 («Мир»)
Хартія для кожного, с. 19 («Мирне співіснування»).

Мета

Формувати вміння ухвалювати рішення, вирішувати проблеми, пов'язані з плюралізмом, – для спільного мирного життя.

Інструкція

1. Учасникам пояснюють, що вправа передбачатиме симуляцію, їх об'єднують у групи – дві різні «громади» (іксспратів – дві третини учасників, пастиків – третина).
 2. Кожна група займає місце у класі одна навпроти одної та отримує роздатковий матеріал з інформацією про традиції, звичаї та устрій життя своєї «громади».
 3. Після того, як кожна «громада» ознайомиться з роздатковим матеріалом, учитель повідомляє учасникам, що через обставини, про які йдеться в роздатковому матеріалі, «громади» будуть змушені жити на одному острові.
 - Двом «громадам» пропонується об'єднатися в одну групу (учасники утворюють спільне коло). Учитель повідомляє інформацію: «Минув рік спільного життя, виник ряд проблем. Напруженість у відносинах між громадами стала більш гострою. Багато людей стурбовані соціальною напругою. Президент запрошує жителів створити робочу групу, щоб спробувати знайти шляхи розв'язання цих проблем».
 - Учасники об'єднуються у невеликі групи, так щоб кожна робоча група мала (приблизно) двох учасників-пастиків і чотирьох іксспратів.
 - Кожна група вивчає проблему, щоб ухвалити рішення щодо її розв'язання. Важливо наголосити, що будь-яка пропозиція повинна виноситися на голосування і має бути схвалена більшістю учасників (у робочій групі). Лише тоді вона буде прийнятою.
- Проблема:** звіт показав, що рівень безробіття серед пастиків набагато вищий, ніж серед населення в цілому, в парламенті немає жодного представника від пастиків, і лише декілька з них перебувають у керівництві організацій. У звіті також зазначено інші соціальні фактори, наприклад, рівень стресу і психічних захворювань, рівень освіти та злочинності. Пастики мають найгірші показники, ніж будь-які інші суспільні групи. Ставлення до пастиків іншої частини суспільства також вкрай негативне.
- Після опрацювання групи оголошують свої рішення, які записуються на дошці. Цей перелік керівних принципів пропонується для використання жителів острова.

Обговорення

- Що було для вас найважливішим у процесі пошуку рішення?
- Наскільки, на вашу думку, рішення були справедливими у зв'язку з тим, що спільнота іксспратів фактично мала більшість?
- Як ми можемо переконатися, що думки і права меншин справедливо представлено в «реальному» житті?
- Наскільки керівні принципи, прийняті спільнотою, можуть забезпечити комфортне та мирне життя громади?

Роздатковий матеріал

ОСТРІВ ПАСТИК

Ви живете на невеликому острові, кордони якого закриті, на якому ніколи не було іммігрантів, а лише колись давно, що ніхто вже й не пам'ятає, тут була невелика кількість туристів. Ваша громада спокійна і мирна: мир і відсутність конфліктів є традицією на острові і вважається «національним пріоритетом». Існує навіть стаття в Конституції, яка проголошує: ніхто не повинен говорити або робити щось, що може викликати болючі відчуття або засмутити інших. Виконання цієї статті ретельно контролюється, а порушення суворо караються. Вони бувають дуже рідко; набагато простіше домовитися з іншими людьми. Суперечки стали для пастиків неприйнятними – це дуже болюче явище, адже суперечки лише створюють проблеми. Країна називає себе демократичною. Вибори проводяться щороку, і майже всі голосують. Проте зазвичай обираються ті самі люди, адже альтернативна політика обговорюється на острові дуже мало. Загалом, розмови, публічні виступи і навіть засоби масової інформації не відхиляються від думок, прийнятих суспільством за правила, і люди здебільшого не проти цього, оскільки вони забули або не в змозі уявити собі, як по-іншому робити ті чи інші речі.

На острові дуже мало новин про інші місця земної кулі, немає жодної літератури від інших культур та дуже мало змін, бо зміни зазвичай засмучують. Протягом багатьох років люди помітили, що берегова лінія змінилась: рівень моря піднявся, і багато частин землі, яку вони раніше використовували, тепер під водою. Але це не мало значення: землі було достатньо для всіх, і люди, які раніше проживали поблизу берегової лінії, просто переїхали далі вглиб країни. Але в останні роки проблема стала ще гострішою. Деякі люди почали це між собою обговорювати, проблема стала тривожити народ, тож уряд увів на це заборону.

Життя тривало в основному спокійно, передбачувано, без конфліктів і суперечок, поки одного жакливого вітряного дня на острів не налетів сильний ураган. Будівлі були зруйновані, загинуло багато людей, і велика частина землі опинилася під водою. Вціліло дуже мало врожаю, і ті люди, що вижили, помирили від солоної води. Майже вся інфраструктура була зруйнована. Їжа стала дефіцитом, почали поширюватися інфекції і хвороби, було недостатньо медичного обладнання. На острові почався хаос. Люди навіть почали сперечатися щодо того, що краще було б зробити! Коли здавалося, надія втрачена, було отримано повідомлення з сусіднього острова Ікспрат. Ікспрати висловлювали занепокоєння долею пастиків і пропонували переїхати до Ікспрату. Ви є тими, хто вирішив переїхати.

ОСТРІВ ІКСПРАТ

Ви живете на острові ікспратів, розташованому в Тихому океані, на шляху одного стародавнього судноплавного маршруту через океан. Ваш острів традиційно жив із торгівлі і зв'язків з іншими країнами, ви мали політику відкритих кордонів сотні років. Це означає, що мандрівники і іммігранти з багатьох різних культур були важливою особливістю життя на острові. Результатом стало дуже різноманітне населення з широким спектром думок, переконань і культурних звичаїв. Ваша національна культура приймає таке різноманіття: у людей є великий інтерес до інших звичаїв, побуту, вірувань та ідеології. Звичайно, з таким різноманіттям не кожна ідея чи ідеологія може бути всіма прийнятою.

Суперечки і конфлікти стали способом життя на Ікспраті. Майже кожна зустріч двох людей не обходиться без ретельного обговорення думок, переконань та ідей. Крім того, майже кожна зустріч не обходиться без суперечок. Суперечки – це вже майже національне хобі. Тому немає ніяких законів, які обмежують те, що одна людина або одна група може сказати іншому, або що одна людина або одна група може сказати про інших. Деякі люди кажуть жакливі речі. Іноді це призводить до того, що люди роблять погані вчинки. Такі дії переслідуються за законом; висловлювання – ні.

Життя на Ікспраті цікаве, воно приймає різні виклики та постійно змінюється. Ви цінуєте багатство культури і те, що можете сказати все, що завгодно. Ви знаєте, що нескінченна суперечка і сварка не завжди призводить до щастя. Насправді ви часто вважаєте суперечки дуже виснажливими і болючими: не завжди легко почути, як люди кажуть, що те, що ви думаєте – неправильне, не кажучи вже про те, що ви вважаєте це жорстокою і нетерпимою мовою, ніж інші. Однак вам здається важливим, що ніхто і ніколи не повинен бути обмеженим у висловлюванні своїх переконань. Одного вітряного дня ваш острів отримав звістку, що дуже сильний ураган пронісся над одним з інших островів Тихого океану. Ви дуже мало знаєте про той острів – вони завжди трималися осторонь. Ви чули розповіді, що люди, які живуть на острові, дуже дурні і відсталі, але ви ніколи нікого звідти не зустрічали. Ви знаєте, що острів майже неможливо відвідати. Уряд оголосив, що острів пастиків так сильно постраждав в результаті урагану, що більшість жителів, які вижили, переїдуть на Ікспрат. Вони, ймовірно, можуть бути змушені це зробити, але це означатиме, що нинішні мешканці повинні будуть багато чого змінити. Роботу доведеться ділити, також може бути недостатньо житла для всіх.

Підсумки

Поема «Пісня про Гайавату» починається з розповіді про утворення Ліги племен. Це не просто поетизація історичного факту, а зображення процесу творення нового світу на засадах миру та взаєморозуміння, єднання для всіх народів. Зміст поеми ось уже декілька століть змушує замислитися не одне покоління читачів над проблемою не лише національного, а й загальнолюдського єднання.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
7	Шолом-Алейхем. Віхи життєвого і творчого шляху письменника. Відображення у його творах долі єврейського народу.	<ul style="list-style-type: none"> • знає спільні факти життя двох народів – українського та єврейського, їхньої спільної долі й спільної боротьби за добробут та щастя; • засуджує дискримінацію і упередженість; • пропонує конкретні кроки щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті та ворожнечі. 	<ul style="list-style-type: none"> • відкритість до інших культур, переконань, поглядів людей; • поцінування людської гідності та справедливості; • навички демократичної участі; • полікультурність.

Вправа «Доста»,

7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 138.

Мета

Підвищення рівня обізнаності про жертви Голокосту, уболівання за долю єврейського народу, який пережив погроми і приниження; зв'язок із сучасністю та вироблення спільних дій для запобігання приниженню та дискримінації груп людей за різними ознаками (релігійними, національними тощо).

Інструкція

1. Учасники об'єднуються у невеликі групи від 2 до 3 осіб, які поділяють відчуття та погляди. Це може бути пов'язано з їхньою етнічною ознакою або громадянською, це також може бути пов'язано з різними соціальними або релігійними групами. Як варіант можна надати список категорій і попросити учасників визначити себе як одну з них, наприклад, як прихильника конкретної футбольної команди, як людини, що вивчає іспанську, або як людини, яка має пристрасть до хіп-хопу, гри в теніс, до плавання тощо.
2. Учасники отримують роздатковий матеріал із фактами про жорстоке поводження, що випало на долю населення X (не розкриваючи їм назву групи населення – євреї), читають його.

Роздатковий матеріал

- У період між 1933 і 1945 роками під час Голокосту було вбито понад 11 мільйонів чоловіків, жінок і дітей. Приблизно шість мільйонів із них були X.
- Наймасовіше вбивство при Голокості сталося у вересні 1941 року в урочищі Бабин Яр у Києві в Україні, де було вбито більше 33 000 X всього за два дні.
- 9 листопада 1938 року на території Німеччини та Австрії сталася Кришталева ніч або Ніч розбитих вітрин, коли нацисти віроломно напали на X громади. Нацисти зруйнували, пограбували і спалили понад 1000 синагог, знищили більше 7000 підприємств. Вони також зруйнували X лікарні, школи, цвинтаря і будинки. Коли все було скінчено, 96 X були вбиті і 30000 заарештовано.
- На перших етапах знищення європейських X нацисти насильно переселяли їх в гетто і дотримувалися політики непрямиго винищення, позбавляючи X основних засобів до існування. У найбільшому Варшавському гетто в Польщі кожен місяць помирало близько 1% населення.
- Приблизно 1/3 частина наявного на той час X народу була вбита при Голокості.

Обговорення

- Що ви відчували, коли читали інформацію?
- Про яких саме людей іде мова у поданій інформації?
- Які інші групи людей нацисти прагнули знищити? (учитель записує на дошці групи, які називають учні: люди з обмеженими можливостями, роми та сінти, африканські та змішані раси європейців тощо).
- Які групи людей можуть переслідуватися у наш час? (учитель обводить групи людей, які вже були названі, та доповнює список на дошці)

Після обговорення учні у малих групах продумують по одній пропозиції, які б стали реальною допомогою групам людей (зі списку на дошці), озвучують їх та створюють «Список спеціальних пропозицій».

Додаткова інформація

«Dosta» – це слово у ромів означає «достатньо», це назва інформаційно-пропагандистської кампанії, яка спрямована на об'єднання спільнот не романського походження, але близьких до них. Інформацію про «Доста» можна знайти на сайті <http://dosta.org>. Є й інші сайти, які містять інформацію про Голокост, яку можна використовувати для дослідження: <http://isurvived.org>; <http://www.preventgenocide.org>

Підсумки

Трагедія Голокосту – це урок для всього людства, застереження щодо розповсюдження ксенофобії. Відзначаючи пам'ять невинних жертв, ми повинні бути рішучими у боротьбі з будь-якими проявами жорстокості, нетерпимості до людей різних груп. Акцентування уваги на розумінні перекладу імені Шолом-Алейхема – «мир вам», що так актуально звучить нині на всіх мовах як заклик до миру, єдності та злагоди.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Загальнокультурне значення священних книг народів світу, найвідоміші з них. Священні книги як вихідна основа світових релігій, етичних уявлень, мистецтва різних народів.	<ul style="list-style-type: none"> • знає про різні релігії та їхні принципи в ставленні до духовних та світських питань; • розуміє зміст статті 18 Загальної декларації прав людини; • сприймає різноманітність вірувань та релігій. 	<ul style="list-style-type: none"> • відкритість до інших культур, переконань, поглядів; • повага до свободи вираження поглядів, віри та релігії, переконань та інформації, свободи від дискримінації; • усвідомлення власної ідентичності.

Вправа «Віруючі»,

8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 107, 562.

Мета

Порівняти та протиставити свої різноманітні вірування, прийти до глибшого розуміння статті 18 Загальної декларації прав людини шляхом особистого обміну поглядами.

Інструкція

1. Учитель пояснює, що в цій вправі учасники будуть обговорювати свої переконання та віру, деякі люди можуть бути глибоко релігійними, інші не дуже, а деякі, можливо, не мають жодної релігії.
2. Важливо акцентувати, що захист релігійних переконань від образ і наклепу, як і паплюження релігійних символів, підпадає під сферу свободи релігії. Проте захист свободи думки та слова не означає повний імунітет від критики переконань. Таким чином, чесний, відкритий запит прийнятний тоді, коли висловлювання не є мотивовані забобами та дискримінацією.
3. Учасники об'єднуються у групи приблизно по 4–6 осіб.
4. На столі всередині кожної групи розміщуються декілька карток (кількість карток учитель вибирає в залежності від того, скільки є часу на виконання вправи) лицьовою стороною донизу. Учасники по черзі беруть картку, читають її вголос, а потім коментують прочитане. Потім інші учасники мають можливість навести приклад зі своєї власної релігії або досвіду. Таким чином, вони отримають широке бачення з питань, пізніше можуть обговорити теми, які сприяли створенню особливого інтересу.

Обговорення

- Наведіть приклади ігнорування та упередженого ставлення до релігійних і нерелігійних традицій у нашій країні.
- Що ми можемо зробити, щоб зменшити ігнорування та упередження?
- Які цінності та переконання різних релігій об'єднують людей та народи?

Підсумки

Права людини є універсальним стандартом. Вони є компонентом кожної релігії, кожної цивілізації. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів (Загальна декларація прав людини, стаття 18).

Роздатковий матеріал. Картки з твердженнями

Чоловіки і жінки мають різні функції і ролі в нашій життєвій позиції, наприклад, щодо проведення церемоній.	Нас учать допомагати нужденним і бідним.
Злочини та дискримінації були скоєні або тривають тепер в ім'я моєї життєвої позиції.	У нас є конкретний термін у календарі для проведення посту.
Наша життєва позиція має певні моральні норми і правила щодо шлюбу, сексуального життя.	Ми віримо в цінність життя як у найголовнішу річ для збереження світу.
Наша життєва позиція заснована на священних книгах або писаннях.	У нас є власний календар, який часто відрізняється від офіційного.
Наша життєва позиція вчить толерантному ставленню до інших релігій та вірувань.	Ми віримо, що життя має не тільки матеріальний, але й суттєвий духовний вимір.
Ми віримо в життя після смерті і в Страшний суд.	Наш Новий рік святкуємо не 1 січня.
Ми вшановуємо померлих принаймні раз на рік і відвідуємо цвинтарі.	Ми повинні молитися кілька разів на день.
Ми організуємо школи і класи, де дітей вчать нашої життєвої позиції.	Ми вважаємо, що у нас є особливі відносини з Творцем.
У нас є наші власні історії про те, як був створений світ.	Ми вважаємо, що сенс і мета життя – в постійному творчому пошуку.
Наша життєва позиція вчить не тільки духовності, а також тому, як має функціонувати суспільство.	Наша життєва позиція забезпечує етичні рамки, де моральні цінності чітко визначено.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої справи
9	Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер. «До радості». Просвітницька ідея об'єднання людства в оді «До радості» Ф. Шиллера. Пафос твору, який став гімном Євросоюзу.	<ul style="list-style-type: none"> знає міжнародні європейські організації та орієнтири їх діяльності; пояснює, чому ода «До радості» Ф. Шиллера стала гімном Євросоюзу; поділяє європейські цінності. 	<ul style="list-style-type: none"> відкритість до інших культур, переконань, поглядів; навички критичного мислення; навички демократичної участі; громадянська відповідальність; навички аргументовано висловлювати власну позицію.

Вправа: «Цінності, що об'єднують», 9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 60.

Мета

Сприяти становленню активної позиції учнів стосовно ідеалів і цінностей розвитку демократичного суспільства в Україні та Європі.

Інструкція

- Учні об'єднуються у групи. Кожна група отримує роздатковий матеріал: тексти твору «Ода радості» та інформаційні повідомлення (одна частина груп «Рада Європи», інша – «Європейський Союз»).
- Учитель пропонує для прослуховування музичну версію «Ода радості».
- Завдання: знайти та відзначити цінності, задекларовані у творі Ф. Шиллера та в інформаційних текстах, обговорити та пояснити логічні паралелі/зв'язки знайденої у текстах інформації.
- Презентація: спікери від груп повідомляють про результат завдання.

Обговорення

- Чому «Ода до радості» стала гімном Європейського Союзу?
- Як цінності, задекларовані Радою Європи та Європейським Союзом, можуть сприяти відкритості до інших культур, переконань, поглядів, мирному співіснуванню людей?

Роздатковий матеріал «Рада Європи»

Рада Європи (англ. Council of Europe, фр. Conseil de l'Europe) – міжнародна організація 47 держав-членів у європейському просторі.

Членство відкрите для всіх європейських держав, які визнають принцип верховенства права і гарантують основні права людини і свободи для своїх громадян.

Рада Європи виступає за свободу слова і засобів масової інформації, свободу зборів, рівність і захист меншин. Вона розпочала кампанії з таких питань, як захист дітей, боротьба з пропагандою ненависті в Інтернеті, за права ромів, найбільшої меншини Європи. Рада Європи допомагає державам-членам у боротьбі з корупцією і тероризмом, а також провести необхідні судові реформи. Її група експертів у галузі конституційного права, відома як Венеціанська комісія, пропонує юридичні консультації для країн у всьому світі.

Рада Європи захищає права людини в рамках міжнародних конвенцій, таких як Конвенція про запобігання

та боротьбу з насильством щодо жінок та насиллям у сім'ї та Конвенція про кіберзлочинність. Вона стежить за прогресом держав-членів у цих сферах і дає рекомендації через незалежні контрольні експертні органи. Держави-члени Ради Європи більше не застосовують смертну кару.

Цінності Ради Європи:

1. права людини;
2. демократія;
3. верховенство права.

День Європи (Рада Європи) – це день щорічного святкування миру та єдності в Європі. Існують два різні визначення Дня Європи: 5 травня як день заснування Ради Європи і 9 травня як день народження Європейського Союзу.

Роздатковий матеріал «Європейський Союз»

Європейський Союз (Євросоюз, ЄС, англ. European Union, EU) – економічний та політичний союз 28 держав-членів, що розташовані здебільшого у Європі.

Європейські цінності є стандартами певних технологічних процедур у різних галузях життя суспільства і діяльності держави, наприклад, для формування органів державної влади й управління (стандарти демократії), взаємодії гілок влад, діяльності партій та існування багатопартійної системи загалом, ставлення влади і громадян до права, взаємодії між державою і громадянином (аспект прав та свобод людини), управління економікою (в тому числі освітою й наукою), налагодження діалогу влади з суспільством і т. ін.

Основні **європейські цінності**, що наводяться профільними організаціями та на яких базується європейська спільнота, це:

- повага до людської гідності,
- фундаментальні права, включаючи права спільнот та родин,
- свобода (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ),
- демократія,
- рівність усіх членів суспільства, включаючи меншини, та незалежно від гендеру,
- верховенство закону,
- плюралізм,
- відсутність дискримінації,
- толерантність,
- справедливість,
- солідарність,
- відповідальність,
- рівні гендерні права.

День Європи (Рада Європи) – це день щорічного святкування миру та єдності в Європі. Існують два різні визначення Дня Європи: 5 травня як день заснування Ради Європи і 9 травня як день народження Європейського Союзу.

Підсумки

Акцентується увага, що в основі твору «Ода радості» лежить властивий Шиллеру принциповий оптимізм, віра в людину, переконаність у тому, що люди можуть зріднитися одне з одним. Цей гімн виражає ідеали свободи, миру та солідарності, які відстоює Європа.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Історія

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках історії в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці.

Розвиток соціальної та громадянської компетентності у процесі навчання історії може відбуватися на трьох рівнях: навчання про громадянську відповідальність; навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень до громадянської відповідальності; навчання через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності

Навчання про:

- минуле і сучасність;
- основні події, явища та процеси і їх давніші та сучасні інтерпретації;
- національну історію і культуру та історію і культурне багатоманіття світу, соціальний, економічний, політичний, технологічний розвиток людства;
- демократичний устрій, спільну діяльність, громадянську ініціативу й роботу, засновану на добровільності;
- походження та розвиток прав людини, про свої права і права інших людей та їх захист.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- ідентифікування себе як особистості й громадянина України, формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці;
- усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки, виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття;
- належності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, орієнтації на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві;
- прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей;
- виявлення нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем (творче мислення); співпереживання людям, що опинилися у вирі несприятливих історичних подій (емпатійне мислення), бачення зв'язків між історичними подіями та явищами (логічне мислення); уміння оцінювати їх під різними кутами зору (критичне мислення);
- розуміння зв'язку між громадянською позицією й розвитком суспільства, усвідомлення своєї ролі у суспільстві та відповідальності за його стан;
- ухвалення зважених рішень, спрямованих на розвиток місцевої громади і суспільства.

Навчання через:

- ефективну співпрацю з іншими під час реалізації проектів соціального характеру, волонтерство, підтримку громадських проектів та ініціатив;
- критичний аналіз джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу;
- практичні роботи та лабораторні заняття, що передбачають вирішення історичних завдань, моделювання ситуацій, оволодіння суспільним досвідом та забезпечення соціальної активності особистості;
- творчу роботу школярів, знаходження переконливих історичних прикладів вирішення конфліктів;
- роботу в групах та партнерські технології, вміння досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий, зокрема взятий з історії, досвід;
- обговорення гострих історичних проблем;
- виконання практичних вправ з історичної тематики та тематики з громадянської освіти й освіти з прав людини.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Тема 4. Історія України в пам'ятках і пам'ятниках (Акт проголошення незалежності України)	<ul style="list-style-type: none"> • знає, що правила необхідні для того, щоб регулювати співжиття людей; • розуміє, що правила захищають наші права; • усвідомлює важливість участі у розробці правил співжиття та відповідальність за їх дотримання. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички активної участі у громадському житті; • знання прав людини та вміння їх захисту; • відповідальність; • навички співпраці у групі; • уміння проявляти ініціативу.

Вправа «Конституція нашої групи», 5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з навчання дітей правам людини «Компасіто», с. 124–127.

Мета

Пояснити важливість правил співжиття, участі у їх створенні та відповідальності за їх дотримання.

Інструкція

1. Загальні правила співжиття в Україні записано в основному законі – Конституції. Учні пропонують уявити, що їхній клас – це маленька держава і вони разом мають домовитися про правила життя у своєму класі-державі.

Робота в групах: скласти збірку правил співжиття свого класу, враховуючи положення культури прав людини. Кожна група пропонує 3 правила:

• цінність	• мир
• гідність	• вирішення
• повага	• підтримка
• різноманітність	• захист
• співчуття	• справедливість
• солідарність	• відповідальність

2. Групи називають правила, вчитель записує на аркуші «Конституція нашого класу» та розміщує на видному місці, наголошуючи, що відтепер – це правила нашої взаємодії!

3. Учні відповідають на питання, яка поведінка нам показує, що ми реалізуємо ці правила, а яка – заперечує їх?

4. Вчитель пропонує проголосувати за ухвалення визначених правил, учні голосують.

Обговорення

- Для чого людям потрібні правила співжиття?
- Що робити для того, щоб ухвалених вами правил дотримувалися?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що правила і обов'язки їх дотримання допомагають жити разом так, щоб поважати права кожного. Правила захищають нас та інших людей і покладають на нас відповідальність за їх дотримання.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
6	Тема 3. Антична цивілізація (Утвердження демократії в Афінах за Перикла.)	<ul style="list-style-type: none"> знає, які є права людини та розуміє їх зміст; усвідомлює необхідність поширення знань про права людини. 	<ul style="list-style-type: none"> навички активної участі у громадському житті; громадянська свідомість; вміння аргументувати свою думку; уміння працювати в групі та проявляти ініціативу.

Вправа «Реклама прав людини», 6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з навчання дітей правам людини «Компасіто», с. 188–190, с. 313–315.

Мета

Поглибити розуміння прав людини.

Інструкція

- Робота в 5 групах: коротко презентувати (прорекламувати) одне з прав людини, що зазначене у картці, яку отримує кожна група.
- Картки для роботи груп

Стаття 1. Право на рівність. (Принцип рівності) Кожен народжений вільним і рівним у своїй гідності та правах з іншими людьми. Ти наділений умінням думати і відрізнити погане від доброго. Ти повинен ставитися до інших дружньо.

Стаття 2. Свобода від дискримінації. Кожен має право на всі права людини незалежно від твоєї раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, думок, сім'ї, соціального і економічного становища, місця народження і національності.

Стаття 3. Право на життя, свободу та особисту недоторканність. Кожен має право жити, бути вільним і почуватися в безпеці.

Стаття 5. Свобода від катувань і поведження, яке принижує гідність. Ніхто не може тебе катувати, робити тобі боляче або принижувати тебе.

Стаття 12. Свобода від втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла і таємницю кореспонденції. Ніхто не може шкодити твоїй репутації, а також входити в твій будинок і читати твої листи без дозволу. Ти і твоя сім'я мають право на захист від незаконного посягання на вашу честь і репутацію.

Стаття 18. Право на свободу думки і релігії. Кожен має право на свободу думки і вибору релігії. Ти маєш право сповідувати свою релігію або віру, також як і міняти їх.

- Презентація роботи груп.

Обговорення

- Що нового ви дізналися про права людини?
- Чому важливо рекламувати права людини?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що популяризація прав людини сприяє їх розумінню та реалізації.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
7	Розділ 5. Руські удільні князівства у складі сусідніх держав. Кримське Ханство (Міста, магдебурзьке право.)	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє, що відповідальність є складовою забезпечення прав людини; • усвідомлює необхідність участі у вирішенні суспільних проблем; • займає активну життєву позицію. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички активної участі у громадському житті; • відповідальність; • уміння критично читати інформацію; • вміння аргументувати свою думку; • вміння досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • вміння проявляти ініціативу.

Вправа «Чия це проблема?», 7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Живемо в демократії: плани уроків з питань освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів, с. 149–151, 156.

Мета

Сформувати уявлення про відповідальність як важливу рису активного члена громадянського суспільства.

Інструкція

1. Учні знайомляться з уявним листом до місцевої газети. Він містить скаргу щодо соціальної проблеми, яка турбує жителів певної місцевості.

«Як група місцевих мешканців ми переконані, що багато проблем, які постають перед людьми, виникають саме тому, що мешканці не готові брати відповідальність за свою власну поведінку.

Ми також думаємо про те, що містечко та його околиці надто засмічені. Причина в тому, що люди дуже ліниві, щоб прибирати його, як належить. Це неприпустимо, оскільки приналежить щурів та спричинює виникнення хвороб. Коли люди залишають використані ємкості від фарб та хімікатів, це може спричинити їх проникнення у річки та зараження питної води.

Чому люди не хочуть думати про наслідки своїх дій? І чому політики нічого не роблять, щоб вирішити ці проблеми?»

Завдання учням:

- а) ідентифікувати і конкретизувати проблему;
 - б) написати загальний список тих людей, хто несе відповідальність за описану проблему (мозковий штурм), вчитель фіксує перелік на дошці.
2. Учні підходять і ставлять позначку (маркером, крейдою...) напроти того зі списку, хто, на їхню думку, несе найбільшу відповідальність.
 3. Мозковий штурм: учні пропонують кроки, які вони можуть робити для вирішення проблеми сміття (не шукати винних, а думати, що я можу), та обґрунтовують свої пропозиції.

Підсумки

Підвести до розуміння, що кожен з нас є членом громадянського суспільства і несе відповідальність за свої дії, активна громадянська позиція сприяє вирішенню загальнозначущих проблем (у цьому разі активна позиція забезпечує відстоювання права людини на здорове довкілля).

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
8	Розділ 4. Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII – на початку XVIII ст.; (Конституція Пилипа Орлика)	<ul style="list-style-type: none"> поглиблює знання про міжнародні документи у сфері захисту прав людини; розуміє роль Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. 	<ul style="list-style-type: none"> навички активної участі у громадському житті; навички критичного мислення; вміння ефективно співпрацювати з іншими; знання та критичне розуміння права.

Вправа «Ажурна пилка»,

8 клас

Час: 15 хв.

Робота з текстом Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 65.
Посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини «Закладики», с. 320–321

Мета

Розкрити зміст Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та її значення для гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації прав людини.

Інструкція

- Метод «ажурна пилка». Учні об'єднуються у 4 групи і працюють з основною частиною тексту Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини і ставлять позначки біля відповідних статей і положень (5 хв.).
 - Група № 1. Дає загальну характеристику конвенції – який її зміст, структура та спрямованість.
 - Група № 2. Розкриває, які права проголошує конвенція.
 - Група № 3. Розкриває, які свободи проголошує конвенція.
 - Група № 4. Досліджує, які заборони і обмеження містить конвенція.

Групи міксуються таким чином, щоб у кожній новій групі були представники всіх 4-х груп. Кожен представник попередньої групи знайомить учасників зі своїм матеріалом. Таким чином всі учасники опрацюють положення конвенції (5 хв.).

Роздатковий матеріал

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (європейська конвенція з прав людини), доповнена протоколами.

Спрощена версія окремих статей

КОРОТКИЙ ЗМІСТ ПРЕАМБУЛИ

Держави, що входять до складу Ради Європи, прагнуть зміцнення миру та єдності на основі прав людини та основних свобод. З прийняттям цієї Конвенції ними був зроблений перший крок на шляху забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації прав людини.

СТАТТЯ 1 – ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПОВАЖАТИ ПРАВА ЛЮДИНИ

Держави забезпечують кожній людині права, які проголошені в цій конвенції.

СТАТТЯ 2 – ПРАВО НА ЖИТТЯ

У тебе є право на життя.

СТАТТЯ 3 – ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ

Ніхто не має права завдати тобі болю або піддавати тебе тортурам. Навіть в умовах ув'язнення ніхто не має права ображати твою людську гідність.

СТАТТЯ 4 – ЗАБОРОНА РАБСТВА ТА ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ

Забороняється утримувати тебе в рабстві або залучати до примусової праці.

СТАТТЯ 5 – ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ

У тебе є право на свободу. У разі арешту в тебе є право знати про його причини. У разі арешту у тебе є право на швидкий судовий розгляд або звільнення до суду.

СТАТТЯ 6 – ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

У тебе є право на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом. Якщо тебе звинувачують у скоєнні злочину, то ти вважаєшся невинним доти, доки твоя провина не буде доведена. У тебе є право на адвоката, за якого заплатить держава, якщо у тебе немає коштів для оплати його послуг.

СТАТТЯ 7 – ПОКАРАННЯ ВИКЛЮЧНО НА ПІДСТАВІ ЗАКОНУ

Тебе не можуть засудити за злочин, якщо в момент його вчинення воно не було злочином за чинним законодавством.

СТАТТЯ 8 – ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

У тебе є право на повагу твого приватного і сімейного життя, недоторканності твого житла і таємниці твоєї кореспонденції.

СТАТТЯ 9 – СВОБОДА ДУМКИ, СОВІСТІ І РЕЛІГІЇ

У тебе є право на свободу думки, совісті і релігії. Ти маєш право сповідувати свою релігію приватним чи публічним чином і за бажанням ти можеш міняти своє віросповідання.

СТАТТЯ 10 – СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

У тебе є право говорити і писати те, що думаєш, одержувати і поширювати інформацію. Це також стосується свободи преси.

СТАТТЯ 11 – СВОБОДА ЗІБРАНЬ ТА АСОЦІАЦІЙ

У тебе є право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи професійні спілки.

СТАТТЯ 12 – ПРАВО НА ШЛЮБ

У тебе є право одружуватися і створювати сім'ю.

СТАТТЯ 13 – ПРАВО НА ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

У разі порушення твоїх прав, ти можеш офіційно звернутися до суду або інші державні органи.

СТАТТЯ 14 – ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ

У тебе є всі ці права незалежно від кольору шкіри, статі, мови, політичних або релігійних переконань або походження.

СТАТТЯ 15 – ВІДХИЛЕННЯ ВІД ДОТРИМАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У НАДЗВИЧАЙНИХ ОБСТАВИНАХ

Під час війни або іншого надзвичайного стану уряд може вживати таких заходів, які обмежують твої права, але лише тоді, коли це абсолютно необхідно. Але навіть у таких випадках урядам не дозволяється, наприклад, піддавати тебе тортурам або страчувати в довільному порядку.

ПРОТОКОЛИ ДО КОНВЕНЦІЇ

СТАТТЯ 1 ПРОТОКОЛУ № 1 – ЗАХИСТ ВЛАСНОСТІ

У тебе є право володіти і користуватися своїм майном.

СТАТТЯ 2 ПРОТОКОЛУ № 1 – ПРАВО НА ОСВІТУ

У тебе є право на відвідування школи.

СТАТТЯ 3 ПРОТОКОЛУ № 1 – ПРАВО НА ВІЛЬНІ ВИБОРИ

У тебе є право вибирати керівництво своєї країни шляхом таємного голосування.

СТАТТЯ 2 ПРОТОКОЛУ № 4 – СВОБОДА ПЕРЕСУВАННЯ

Якщо ти перебуваєш на законних підставах на території якої-небудь держави, то у тебе є право на свободу пересування і вибору місця проживання в межах цієї території.

СТАТТЯ 1 ПРОТОКОЛУ № 6 – СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ

Ти не можеш бути засуджений до смертної кари або страчений державою.

СТАТТЯ 2 ПРОТОКОЛУ № 7 – ПРАВО НА АПЕЛЯЦІЮ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Якщо тебе засудили за скоєння кримінального злочину, у тебе є право на перегляд покарання судом вищої інстанції.

СТАТТЯ 3 ПРОТОКОЛУ № 7 – КОМПЕНСАЦІЯ В РАЗІ СУДОВОЇ ПОМИЛКИ

У тебе є право на компенсацію, якщо тебе помилково засудили за скоєння злочину.

СТАТТЯ 1 ПРОТОКОЛУ № 12 – ЗАГАЛЬНА ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ

Державна влада не може піддавати тебе дискримінації на підставі, наприклад, кольору шкіри, статі, мови, політичних або релігійних переконань або походження.

Обговорення

- На вашу думку, з якою метою була прийнята Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини?
- Яке значення має прийняття даної конвенції?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що свободи, що визначаються та захищаються як права людини, включають свободу думки, переконання та висловлювання, свободу релігійних уподобань та практик, пересування в межах держави та права на мирні збори та асоціації. Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини є регіональним договором з забезпечення прав людини та першим кроком на шляху забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації прав людини.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
9	Розділ 6. Українські терени у складі Російської імперії на початку ХХ ст. (Український політичний та національно-культурний рух в 1907–1914 рр. Прояви ксенофобії та шовінізму.)	<ul style="list-style-type: none"> • знає права дитини та вміє їх ідентифікувати; • розуміє свої права і вміє їх сформулювати; • усвідомлює, що знання своїх прав є інструментом для їх захисту. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички активної участі у громадському житті; • впевненість у собі; • вміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • вміння толерантно ставитися до інших.

Вправа «Електростанція»,

9 клас

Час: 15 хв.**Використані матеріали**

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 150–152.

Посібник з навчання дітей правам людини «Компасіто», с. 159–161 (роздаткові картки), 322–325.

Мета

Ознайомити з концепцією про права дитини та співвіднести їх із життєвими прикладами.

Інструкція

Вчитель готує набір карток із твердженнями, що стосуються прав дитини, і пропонує учням уявити, що вони робітники електростанції, енергія якої є життєво важливою, станція в жодному разі не може зупинитися. Електростанція живиться потоком інформації, якщо інформація є неправдивою, то станція зупиняється, тому важливо перевіряти інформацію. Далі вчитель об'єднує учнів у дві команди, які мають на швидкість знаходити правильну відповідь. Яка команда перша знаходить підтвердження правильності чи хибності інформації, отримує картку, яка розглядалася. У якої команди більше карток, та і перемогла. Для підказки учні отримують Конвенцію про права дитини.

Роздатковий матеріал

<p>Твердження: будь-хто, хто одружується (виходить заміж), вже не дитина. ***</p> <p>Відповідь: неправильно. Це порушення Конвенції про права дитини. Стаття 1. Визначення дитини. Кожен, хто не досяг 18-річного віку, вважається дитиною і, отже, має всі права, гарантовані в цій конвенції.</p>	<p>Твердження: всі діти мають однакові права людини, незалежно від того, чи є вони чи їхні батьки громадянами якоїсь країни чи ні. ***</p> <p>Відповідь: правильно. Конвенція про права дитини. Стаття 2. Заборона дискримінації. Права в Конвенції застосовні до кожного [...], незалежно від того, звідки він родом, держава повинна захищати дитину від будь-якої форми дискримінації.</p>
<p>Твердження: якщо ви зробите злочин, вас можуть посадити у в'язницю з дорослими злочинцями. ***</p> <p>Відповідь: неправильно. Це порушення Конвенції про права дитини. Стаття 37. Катування, жорстоке поводження і позбавлення волі. З дітьми, які порушують закон, не можна поводитися жорстоко. Їх не можна посадити у в'язницю з дорослими злочинцями, їм повинна бути надана можливість контакту зі своїми сім'ями.</p>	<p>Твердження: наш шкільний бібліотекар дозволяє мені брати будь-яку книгу, яку я хочу. ***</p> <p>Відповідь: правильно. Конвенція про права дитини. Стаття 17. Доступ дитини до відповідної інформації та засобів зв'язку. Діти мають право на достовірну інформацію з різних джерел, включаючи засоби масової інформації. Телебачення, радіо та газети повинні надавати інформацію, яку діти можуть зрозуміти, вони не повинні поширювати матеріали, які можуть завдати шкоди дітям.</p>
<p>Твердження: хоча мені тринадцять років, мої батьки прочитують всю мою пошту перед тим, як дають мені переглянути її. ***</p> <p>Відповідь: неправильно. Це порушення Конвенції про права дитини. Стаття 16. Особисте життя, честь і репутація. Діти мають право на особисте життя. Закон повинен захищати їх від зазіхань на їхній спосіб життя, їхнє добре ім'я, на їхні сім'ї, на їхні будинки і їхні листи та пошту.</p>	<p>Твердження: 8 клас випускає щотижневий журнал і поширює його серед сусідів. ***</p> <p>Відповідь: правильно. Конвенція про права дитини. Стаття 13. Свобода вираження. У вас є право думати, про що ви хочете, говорити, що вам подобається, і ніхто не повинен вам це забороняти. Ви можете ділитися своїми ідеями і думкою незалежно від кордонів.</p>
<p>Твердження: Моя сім'я приїхала сюди, втікши від війни в нашій країні. Але тут дітям-біженцям не дозволяють ходити в школу. ***</p> <p>Відповідь: неправильно. Це порушення Конвенції про права дитини. Стаття 22. Діти-біженці. Спеціальний захист повинен бути наданий дітям-біженцям. Діти, які приїхали в країну як біженці, повинні мати однакові права з дітьми, народженими в цій країні.</p>	<p>Твердження: у мене є право бачити обох батьків, навіть якщо вони розлучилися. ***</p> <p>Відповідь: правильно. Конвенція про права дитини. Стаття 9. Розлучення з батьками. Діти не повинні розлучатися зі своїми батьками, тільки заради їхнього власного блага, наприклад, якщо один з батьків погано поводить себе або нехтує своєю дитиною. Діти, чий батьки розлучилися, мають право контактувати з обома батьками, якщо тільки це не завдає шкоди дитині.</p>

<p>Твердження: хоча я пересуваюся в інвалідному візку, я можу ходити в школу разом з іншими дітьми в моєму районі. Школа повинна зробити для мене пандус. ***</p> <p>Відповідь: правильно. Конвенція про права дитини. Стаття 23. Діти-інваліди. Діти, у яких є будь-яка інвалідність, повинні мати право на спеціальну допомогу, підтримку і освіту, щоб вони могли провадити повноцінне і самостійне життя, виходячи зі своїх можливостей.</p>	<p>Твердження: довколишній завод випускає в атмосферу смердючі хімікати, які викликають у людей кашель. ***</p> <p>Відповідь: неправильно. Це порушення Конвенції про права дитини. Стаття 24. Здоров'я та послуги системи охорони здоров'я: Діти мають право під час хвороби на високоякісну охорону здоров'я, тобто на ліки, лікарні і лікарів. Діти також мають право на чисту воду, поживну їжу і чисте довкілля, щоб вони залишалися здоровими. Багаті країни повинні допомагати біднішим країнам в досягненні цього.</p>
<p>Твердження: у мене є право на ім'я, країну і родину. ***</p> <p>Відповідь: правильно. Конвенція про права дитини. Стаття 8. Збереження індивідуальності. Держави повинні поважати права дитини на ім'я, громадянство і родинні зв'язки. Держави зобов'язані захищати і відновлювати індивідуальність дитини.</p>	<p>Твердження: я пропускаю багато шкільних занять, оскільки, коли немовля хворіє, я дбаю про нього, поки моя мама працює. ***</p> <p>Відповідь: неправильно. Це порушення Конвенції про права дитини. Стаття 32. Дитяча праця. Уряд повинен захищати дітей від роботи, яка небезпечна, може завдати шкоди їхньому здоров'ю або освіті або яка може привести до їх експлуатації.</p>

Обговорення

- Що нового ви дізналися про права людини?
- Чому важливо рекламувати права людини?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що популяризація прав людини сприяє їх розумінню та реалізації.

Роздатковий матеріал

Конвенція про права дитини (версія для дітей)

Стаття 1. Визначення дитини. До тих пір, поки тобі не виповниться 18 років, ти вважаєшся дитиною і маєш всі права, які викладені в цій Конвенції.

Стаття 2. Заборона дискримінації. Ти не повинен піддаватися дискримінації за будь-якої причини, включаючи причини раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, переконань, походження, соціального або майнового стану, стану здоров'я і народження, твоїх батьків або законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

Стаття 3. Найкраще забезпечення прав дитини. У всіх діях щодо дітей першочергова увага повинна приділятися найкращому забезпеченню твоїх інтересів і інтересів будь-якої дитини.

Стаття 4. Здійснення прав Конвенції. Держава повинна подбати, щоб права цієї Конвенції були доступні тобі і всім дітям.

Стаття 5. Виховання в сім'ї і розвиток здібностей дитини. Твоя сім'я несе основну відповідальність за твоє виховання так, щоб у міру того, як ти ріс, ти вчився правильно користуватися своїми правами. Держава повинна поважати це право.

Стаття 6. Право на життя та розвиток. Ти маєш право жити і розвиватися. Держава зобов'язана забезпечити твоє виживання і здоровий розвиток.

Стаття 7. Реєстрація здоров'я, імені, громадянство і турбота батьків. Ти маєш право на офіційну реєстрацію твого народження, імені і громадянство. Ти маєш право знати своїх батьків і розраховувати на їхнє піклування.

Стаття 8. Збереження індивідуальності. Держава повинна дотримуватися твого права на ім'я, громадянство і родинні зв'язки.

Стаття 9. Розлучення з батьками. Тебе не повинні розлучати з твоїми батьками за винятком тих випадків, коли це в твоїх інтересах (наприклад, коли батьки не піклуються про тебе або жорстоко з тобою поведуться). Якщо твої батьки розлучилися, ти маєш право регулярно зустрічатися з ними, крім тих випадків, коли це може завдати тобі шкоди.

Стаття 10. Возз'єднання родини. Якщо ти і твої батьки живете в різних країнах, ти маєш мати можливість перетинати кордони цих країн і в'їжджати у власну, щоб підтримувати особисті стосунки з твоїми батьками або возз'єднатися сім'єю.

Стаття 11. Захист від незаконного переміщення в іншу країну. Держава повинна вжити заходів, щоб запобігти незаконному вивезенню тебе з твоєї країни.

Стаття 12. Повага до поглядів дитини. Якщо дорослі ухвалюють рішення, що стосуються твоїх інтересів, ти маєш право на свободу вираження поглядів і твоя думка має бути врахована при ухваленні таких рішень.

Стаття 13. Свобода вираження поглядів та інформації. Ти маєш право мати, шукати, отримувати і передавати інформацію будь-якого роду (наприклад, за допомогою письма, мистецтва, телебачення, радіо або Інтернету), якщо тільки ця інформація не шкодить тобі та іншим людям.

Стаття 14. Свобода думки, совісті і релігії. Ти маєш право на переконання і релігію і можеш практикувати свою релігію, якщо тільки це не порушує права інших людей. Твої батьки повинні пояснити тобі ці права.

Стаття 15. Свобода асоціацій і мирних зборів. Ти маєш право зустрічатися і об'єднуватися в групи з іншими дітьми, якщо тільки це не шкодить іншим людям.

Стаття 16. Особисте життя, честь і репутація. Ти маєш право на особисте життя. Ніхто не має права шкодити твоїй репутації, а також входити в твій будинок і читати твої листи або електронну пошту без дозволу. Ти і твоя сім'я мають право на захист від незаконного посягання на вашу честь і репутацію.

Стаття 17. Доступ до інформації та засобів масової інформації. Ти маєш право на достовірну інформацію з різних джерел, включаючи книги, газети і журнали, телебачення, радіо та Інтернет. Інформація повинна бути корисною і доступною твоєму розумінню.

Стаття 18. Відповідальність батьків. Батьки несуть рівну відповідальність за твоє виховання і розвиток і повинні завжди враховувати твої інтереси. Держава має надавати батькам належну допомогу у вихованні та розвитку дітей, особливо, якщо батьки працюють.

Стаття 19. Захист від всіх форм насильства, недбалого поведження і жорстокого поведження. Держава повинна забезпечити, щоб про тебе добре дбали, і захищати тебе від насильства, недбалого ставлення і жорстокого поведження з боку батьків або тих, хто про тебе піклується.

Стаття 20. Захист дитини, позбавленої сім'ї. Якщо батьки і родина не можуть про тебе дбати достатньою мірою, тоді за тобою повинні доглядати люди, які поважають твої релігію, традиції і мову.

Стаття 21. Усиновлення. Якщо тебе всиновлюють, перш за все повинні неухильно дотримуватися твоїх інтересів, незалежно від того, усиновлений ти в країні, де народився, або тебе перевезли жити в іншу країну.

Стаття 22. Діти-біженці. Якщо ти приїхав в нову країну, тому що на твоїй батьківщині небезпечно жити, ти маєш право на захист і підтримку. Ти маєш право на такі ж права, як і діти, народжені в цій країні.

Стаття 23. Діти з інвалідністю. Якщо у тебе психічні чи фізичні особливості розвитку, ти маєш право на особливий догляд, підтримку і освіту, так щоб ти міг вести повноцінне і незалежне життя і брати участь в житті суспільства відповідно до своїх можливостей.

Стаття 24. Здоров'я та охорона здоров'я. Ти маєш право на охорону свого здоров'я (наприклад, ліки, доступ до лікарні та кваліфікованих медичних працівників). Ти маєш право на питну воду, поживну їжу, чисту екологію і профілактику хвороб, щоб ти залишався здоровим. Багаті країни повинні допомогти біднішим країнам домогтися таких стандартів.

Стаття 25. Періодична оцінка при опікуванні. Якщо ти перебуваєш під опікою, і про тебе піклуються місцева влада або установи, а не твої батьки, держава повинна регулярно перевіряти твої умови життя, щоб переконатися, що за тобою забезпечено хороший догляд.

Стаття 26. Соціальне забезпечення. Суспільство, в якому ти живеш, має надати тобі можливість користуватися його благами, які допомагають тобі розвиватися і жити в хороших умовах (наприклад, освіта, культура, харчування, здоров'я і соціальне забезпечення). Держава повинна надати додаткові кошти для дітей нужденних сімей.

Стаття 27. Рівень життя. Ти маєш право на рівень життя, необхідний для твого фізичного, розумового, духовного і морального розвитку. Держава повинна допомагати тим батькам, які не можуть забезпечити своїм дітям необхідні умови життя.

Стаття 28. Право на освіту. Ти маєш право на освіту. У школах повинні дотримуватися прав дитини і проявляти повагу до її людської гідності. Початкова освіта повинна бути обов'язковою і безкоштовною. Багаті країни повинні допомогти біднішим країнам домогтися таких стандартів.

Стаття 29. Цілі освіти. Навчальні заклади повинні розвивати твою особистість і повністю розкрити твої таланти, розумові та фізичні здібності. Вони повинні підготувати тебе до дорослого життя і навчити поважати твоїх батьків, культурні цінності і традиції, своєї та інших країн. Ти маєш право вчитися правильно користуватися своїми правами.

Стаття 30. Діти, які належать до меншин і корінного населення. Ти маєш право говорити рідною мовою, дотримуватися рідних звичаїв і сповідувати свою релігію незалежно від того, чи поділяють їх більшість людей у твоїй країні.

Стаття 31. Відпочинок, дозвілля і культурне життя. Ти маєш право на відпочинок та ігри, а також на участь у культурному і творчому житті.

Стаття 32. Дитяча праця. Держава повинна захищати тебе від небезпечної, шкідливої і непосильної роботи, яка заважає твоїй освіті і дозволяє іншим тебе експлуатувати.

Стаття 33. Діти і незаконне вживання наркотичних засобів. Держава повинна зробити все можливе, щоб уберегти тебе від незаконного вживання наркотиків, не допустити твоєї участі у виробництві і торгівлі наркотиками.

Стаття 34. Захист від сексуальної експлуатації. Держава повинна захищати тебе від будь-яких форм сексуального насильства.

Стаття 35. Захист від торгівлі дітьми, контрабанди та викрадення. Держава повинна всіма силами боротися проти викрадення, контрабанди та продажу дітей в інші країни з метою експлуатації.

Стаття 36. Захист від інших форм експлуатації. Ти повинен бути захищений від будь-яких дій, які можуть завдати шкоди твоєму розвитку і благополуччю.

Стаття 37. Захист від катувань, жорстокого поводження і позбавлення волі. Якщо ти порушив закон, з тобою не повинні поводитися жорстоко. Тебе не можуть помістити у в'язницю разом з дорослими, у тебе повинна бути можливість підтримувати контакт зі своєю сім'єю.

Стаття 38. Захист дітей, яких торкнулися збройні конфлікти. Якщо тобі не виповнилося 15 років (18 в більшості європейських країн), держава не повинна дозволити тобі вступати в армію або безпосередньо брати участь у збройних конфліктах. Діти в зонах військових конфліктів повинні отримувати особливий захист і догляд.

Стаття 39. Відновлювальний догляд. Якщо ти виявився жертвою жорстокого поводження, конфлікту, тортур, зневаги або експлуатації, то держава повинна зробити все можливе, щоб відновити твоє фізичне і душевне здоров'я і дати тобі повернутися до лав товариства.

Стаття 40. Здійснення правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників. Якщо тебе звинуватили в порушенні законів, з тобою повинні поводитися так, щоб твою людську гідність було збережено. Ти маєш право на правову допомогу і можеш бути засудженим до тюремного ув'язнення тільки за дуже серйозні злочини.

Стаття 41. Застосування найвищих норм. Якщо закони твоєї країни захищають права дитини краще, ніж положення цієї Конвенції, то слід застосовувати закони цієї країни.

Стаття 42. Поширення інформації про Конвенцію. Держава повинна поширювати інформацію про Конвенцію серед дорослих, установ і дітей.

Статті 43-54. Зобов'язання держав. Ці статті пояснюють, як дорослі і держави повинні працювати разом, щоб забезпечити дотримання прав дітей.

Примітка: Конвенція з прав дитини була прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в 1989 році і вступила в силу в 1990 році. У Конвенції 54 статті, що визначають права дітей і як ці права повинні бути забезпечені і підтримані державами. Майже всі країни в світі ратифікували цю Конвенцію, обіцяючи дотримуватися всіх прав і свобод цієї Конвенції.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної справи
5	Історія України в пам'ятках і пам'ятниках (Пам'ятник як витвір мистецтва для увічнення пам'яті про подію або особу).	<ul style="list-style-type: none"> • знає про факти з історії України й рідного краю та національні пам'ятники на честь цих подій; • розуміє, що війни, пам'ять про жертви яких увічнюється в пам'ятниках, порушують права людини; • усвідомлює, що вшанування пам'яті повинно допомогти запобігти майбутнім порушенням прав людини. 	<ul style="list-style-type: none"> • пошанування досвіду й цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; • вміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • навички толерантного сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого; • усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки).

Вправа «Теги для запам'ятовування»,

5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 285–289.

Мета

Показати, що пам'ятники є засобом захисту прав людини через пам'ять.

Інструкція

1. Поясніть учням, що означає «хмара тегів» і що вони будуть створювати невіртуальну хмару, щоб продемонструвати асоціації та спогади, які викликають пам'ятники.
2. Закріпіть на дошці зображення монументу «Батьківщина-мати» у Києві або пам'ятника, пов'язаного з історією II світової війни, розташованого у місцевості, де вони проживають.
3. Попросіть учнів з'ясувати почуття, думки та асоціації – як негативні, так і позитивні, які пам'ятник викликає в них.
4. Запропонуйте взяти кольорові стікери та написати власні «ключові слова», розмістивши їх навколо зображення у відповідності з принципами:
 - а) це мають бути власні слова: вони просто показують, як ви сприймаєте певний об'єкт;
 - б) негативні асоціації необхідно записати на стікерах одного з кольорів та розмістити ліворуч від зображення; чим більш вони негативні, тим ближче до лівого краю вони повинні розташовуватися.
 - в) позитивні асоціації необхідно записати на стікерах іншого кольору та розмістити праворуч; чим більш вони позитивні, тим ближче до правого краю вони повинні розташовуватися.

Обговорення

- Чи є у «хмарі» вражаючі послання або приклади?
- Які почуття переважають – позитивні чи негативні?
- Чому пам'ятники повинні нагадувати нам про те, що війни загрожують правам людини?
- Як ви вважаєте, чи відрізнялися б хмари ключових слів тих, хто вижив під час війни або загинув у бою, від вашої?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що увічнення пам'яті про війни через пам'ятники є визнанням порушень прав людини, що відбулися, їх засудженням та застереженням від повторення подібного у майбутньому.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
6	Витоки європейської та інших сучасних цивілізацій. (Цивілізаційні взаємодії).	<ul style="list-style-type: none"> • знає про події, що пов'язані з історією прав людини в стародавньому світі; • розуміє, що важливим аспектом розвитку сучасних цивілізацій є створення філософських вчень та прийняття законів, які проповідували справедливість чи захищали права людей; • усвідомлює вплив історичного досвіду та культурних здобутків давніх народів на формування концепції прав людини. 	<ul style="list-style-type: none"> • пошанування досвіду і цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; • вміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • вміння аргументувати свою думку; • навички аналітичного мислення.

Вправа «Хронологія», 6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 307–310.

Мета

Поширити знання про розвиток невід'ємних прав людини через історію.

Інструкція

1. Намалуйте на дошці «лінію часу».
2. Підготуйте картки з датами та подіями, наведеними нижче, та використайте їх у вікторині. Прочитайте вголос ім'я людини, подію або закон і попросіть учасників вгадати дату. Потім розмістіть картки на хронологічній шкалі.
3. Попросіть учасників знайти цитати відомих людей, ілюстрації, які відносяться до змісту карток; додайте їх до шкали.

Обговорення

- Що впливало на розвиток прав людини протягом всієї історії?
- Чому важливо знати про історію прав людини?
- Які ще права будуть нам потрібні в майбутньому?

Підсумки

Підведення до розуміння, що ідея того, що люди володіють невід'ємними правами, корениться в багатьох культурах і стародавніх традиціях, а численні приклади з історії людства свідчать: цінності, втілені у правах людини, є реакцією на всесвітні потреби людей і на пошук справедливості.

Роздатковий матеріал

Події стародавньої історії, що зазвичай пов'язуються з історією прав людини

1760 р. до н. е. у Вавилоні цар Хаммурапі створює «Кодекс Хаммурапі» (що записується на великому камені і обіцяє «зробити справедливе правління в царстві... і сприяти благу народу»).

594 р. до н. е. в Афінському полісі Солон провів реформи, які започаткували античну демократію (всі чоловіки, уроженці Аттики, вважалися громадянами Афінського полісу, брали участь у народних зборах; запроваджувався суд присяжних; жоден афінянин не міг стати рабом).

Близько 539 р. до н. е. цар Персії Кір Великий склав Хартію, яка визнавала права на свободу, безпеку, свободу пересування, а також деякі соціальні та економічні права.

509 р. до н. е. в Афінах проведено реформи Клісфена (всі громадяни зрівняні в правах незалежно від майнового стану, кожен громадянин міг брати участь в управлінні державою).

50–30-ті рр. V ст. до н. е. за часів правління Перикла у Афінах – розквіт демократії (скасування майнового цензу для обрання на посади державного управління, обрання посадовців жеребкуванням, запровадження плати для посадовців).

451–450 рр. до н. е. в Римській республіці розроблено Закони XII таблиць, якими встановлено рівність громадян перед законом незалежно від багатства і знатності.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
7	Матеріальний і духовний світ Європейського Середньовіччя (Раннє Відродження. Гуманізм.)	<ul style="list-style-type: none"> • знає про ідеї раннього Відродження та гуманізму; • розуміє цінність культурних надбань кожного народу та необхідність поваги та збереження цих надбань; • усвідомлює, що всі культури у своїй різноманітності та взаємовпливі складають спільну спадщину людства. 	<ul style="list-style-type: none"> • пошанування досвіду й цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; • вміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • уміння аргументувати свою думку; • навички критичного та аналітичного мислення.

Вправа «Три явища», 7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 78–80.

Мета

Поглибити розуміння культури прав людини.

Інструкція

1. Запропонуйте учням визначити індивідуально три найважливіші, на їхню думку, ідеї гуманізму раннього Відродження.
2. Роздайте учням по три картки. Поясніть, що на кожній із них вони мають написати одну із визначених ідей.
3. Потім запропонуйте учням працювати в малих групах, щоб обговорити різні варіанти, спробувати прийти до консенсусу і розставити пріоритети елементів.
4. Нарешті дайте їм можливість пройтись навколо та подивитись результати роботи кожної групи.

Обговорення

- Чи було легко визначити пріоритетність ідей? Якого роду розбіжності виникали між групами?
- Наскільки схожа чи відмінна була послідовність кожної групи?
- Яке, на вашу думку, значення для формування концепції прав людини мали ідеї гуманістів раннього Відродження?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що культура є призмою, через яку людина розглядає та інтерпретує життя суспільства; гуманісти раннього Відродження проголосили цінність людської особистості та повагу до гідності людини, що згодом відобразилось у правах людини.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Високе Відродження. Реформація в Європі. (Релігійні війни в Німеччині та Франції.)	<ul style="list-style-type: none"> • знає про існування різних конфесій; • розуміє складність та багатоманітність суспільного життя, сутність понять «нетерпимість», «дискримінація»; • усвідомлює неприпустимість різних видів дискримінації. 	<ul style="list-style-type: none"> • пошанування досвіду і цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; • уміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • уміння аргументувати свою думку; • навички критичного та аналітичного мислення; • усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки); • емпатія.

Вправа «Корені та гілки», 8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 474–485, 562–571, 621.

Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6, с. 48.

Посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини «Закладки», с. 108–110.

Мета

Поглибити розуміння дискримінації як порушення прав людини.

Інструкція

1. Підготуйте різну кількість кольорових та одну білу наліпку.
2. Попросіть учнів заплющити очі та наклейте наліпки кожному з них на плече.
3. Після того, як учні розплющать очі, попросіть їх зібратися в групи за кольорами та записати на аркушах паперу якесь слово. Тим, хто потрапив до «кольорових груп», надайте можливість виконати завдання (дайте папір та ручку), а учня з білою наліпкою позбавте цієї можливості.
4. Запропонуйте учням повернутися на місце та обговоріть з ними такі питання:
 - Як ви почувалися, коли виконували інструкції вчителя?
5. Чи впливало на ваші відчуття те, в якій групі ви опинилися (більшість/одна особа)?
6. Чи відомі вам приклади того, коли відмінності між людьми в суспільстві призводили до певних обмежень прав меншості?
5. Об'єднайте учнів у малі групи та запропонуйте їм ознайомитися із визначеннями понять «нетерпимість», «дискримінація», а потім намалювати «дерево», корені якого – причини цих явищ, а гілки – наслідки.
6. Попросіть групи презентувати їхні результати, розмістивши малюнки у кімнаті так, щоб їх могли розглянути інші.

Обговорення

- Наскільки легко вам було знайти «корінчики» та «гілки» проблеми?
- Чи допоможе «дерево» зрозуміти природу дискримінації?
- Як можна використати дерево для того, щоб зменшити можливість виникнення дискримінаційних явищ?

Підсумки

Підведення до висновку про те, що дискримінація тісно пов'язана з нетерпимістю та є одним із найбільш поширених порушень прав людини.

Дискримінація: будь-яка відмінність, виключення, обмеження прав за такими ознаками, як раса, культура, етнічне походження, національність, сексуальна орієнтація, релігія, фізичні недоліки чи інші характеристики, що не відносяться до суті питання.

Нетерпимість: відсутність поваги до вчинків та переконань, що відрізняються від своїх власних.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
9	Європа на-прикінці XVIII – на початку XIX ст. (Французька революція кінця XVIII ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • знає зміст головних положень Декларації прав людини і громадянина; • розуміє роль правових документів у розвитку концепції прав людини; • усвідомлює універсальність прав людини. 	<ul style="list-style-type: none"> • пошанування досвіду і цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; • вміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • уміння аргументувати свою думку; • емпатія; • навички аналітичного та критичного мислення.

Вправа «Як ви думаєте?»

9 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 386–387, 601–602.

Посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини «Закладинки», с. 200.

Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція. Методичний посібник для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми. 7 кл. – К.: ФОП Буря О. Д., 2014, с. 153–165.

Мета

Поглибити розуміння прав людини.

Інструкція

1. Об'єднайте учнів в групи по 4–5 осіб, роздайте кожній групі набори карток з положеннями Декларації прав людини і громадянина та аркуш ватману, на якому зображено три колонки: «У деяких випадках», «У більшості випадків», «Завжди».
2. Попросіть учнів прочитати, що написано на картках, й покласти кожну в ту колонку на аркуші, де, на їхній погляд, вона повинна міститися.
3. Обговоріть в колі результати роботи груп.
4. Надайте учням тексти Загальної Декларації прав людини і запропонуйте визначити спільні положення із Декларацією прав людини і громадянина.

Обговорення

- Яке значення, на вашу думку, має закріплення в законодавстві понять про гідність та повагу, що формувались в цивілізаціях всього світу протягом віків?
- Що свідчить про універсальність прав людини?
- У чому цінність прав, закріплених у Загальній декларації прав людини, для вас?

Підсумки

Підведення до висновку про цінність історичного досвіду різних народів для формування концепції прав людини та універсальність прав людини.

Роздатковий матеріал

Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах; суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на основі загальної користі.	Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини; цими правами є свобода, власність, безпека і опір гніту.
Свобода полягає у владі робити все, що не є шкідливим для інших; таким чином, здійснення природних прав кожної людини має лише такі межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами; такі межі можуть бути визначені лише законом.	Жодна людина не може бути обвинувачена, заарештована або затримана, крім випадків, визначених законом, і відповідно до форм, передбачених ним. Той, хто домагається видання свавільних наказів, сприяє їх виданню, виконує їх, або той, на чий вимогу вони виконуються, повинен бути покараний; але кожний громадянин, викликаний чи затриманий на виконання закону, мусить негайно коритися; він є винним, якщо чинить опір.
Закон може забороняти лише ті дії, які є шкідливими для суспільства. Все, що не заборонено законом, те дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що законом не передбачено.	Закон може встановлювати лише ті покарання, які безумовно і очевидно необхідні; ніхто не може бути покараний інакше, ніж на підставі закону, ухваленого і обнародованого до вчинення злочину, і правомірно застосованого.
Вільне повідомлення ідей і поглядів є одним із найцінніших прав людини. Як наслідок, кожен громадянин може вільно висловлюватись, писати і друкувати, але підлягає відповідальності за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом.	Оскільки кожна людина вважається невинуватою, доки її не визнано винною, то у разі необхідності застосування арешту, будь-яка надмірна суворість для забезпечення охорони особи обвинуваченого повинна суворо каратися законом.
Для утримання публічної сили і витрат на управління обов'язковим є загальний податок; він повинен стягуватись однаковою мірою з усіх громадян відповідно до їхніх статків.	Громадяни мають право встановлювати самостійно або через своїх представників необхідність державного податку, вільно погоджуватись на його стягнення, наглядати за його використанням і визначати його частку, розмір, порядок сплати і тривалість.
Усяке суспільство, в якому не забезпечуються гарантії прав або не проведено розподілу влад, не має конституції взагалі.	Оскільки власність є священним і непорушним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у разі законно встановленої суспільної необхідності і за умови справедливого і попереднього відшкодування.
Джерело всього суверенітету бере свій початок у нації; жодна група, жодна особа не може здійснювати владу, яка прямо не впливає з нього.	Закон є вираженням загальної волі; всі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні; повинен бути рівним для всіх, захищає він чи карає. Усі громадяни, як рівні перед ним, однаковою мірою допускаються до всіх державних посад, місць і служб, відповідно до їхніх здібностей і без розрізнення іншого, ніж на основі чеснот і обдарованості.
Ніхто не може зазнавати утисків через вираження своїх поглядів, навіть релігійних, якщо їх вираження не порушує громадського порядку, встановленого законом.	Забезпечення прав людини і громадянина передбачає необхідність застосування публічної сили; тому така сила встановлюється для блага усіх, а не в приватних інтересах тих, кому вона довірена.
Суспільство має право вимагати від кожного представника влади звітування про його управлінську діяльність.	

Роздатковий матеріал**ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ**

(скорочено)

1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах.
2. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, без яких би то не було відмінностей.
3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.
4. Ніхто не повинен бути в рабстві або в підневільному стані.
5. Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.
6. Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.
7. Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-яких відмінностей, на рівний захист законом.
8. Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.
9. Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.
10. Кожна людина має право на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.
11. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку.
12. Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя.
13. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави, право залишати будь-яку країну і повертатися у свою країну.
14. Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.
15. Кожна людина має право на громадянство.
16. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без усяких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю.
17. Кожна людина має право володіти майном.
18. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії.
19. Кожна людина має право на свободу переконань і на їх вільне вираження.
20. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.
21. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників, а також право рівного доступу до державної служби в своїй країні.
22. Кожна людина має право на соціальне забезпечення.
23. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття, на рівну оплату за рівну працю, справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людське існування, її самої та її сім'ї, а також право входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

24. Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля.
25. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримки здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї.
26. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б в тому, що стосується початкової та загальної освіти.
27. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства.
28. Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.
29. Кожна людина має обов'язки перед суспільством.
30. Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як виправдання порушення інших прав і свобод.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Географія

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках географії в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на розвиток соціальної активності особистості, формування відповідального члена громади і суспільства, що розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, а також важливість національної ініціативи, орієнтується у своїй діяльності на культурні традиції і вектори розвитку суспільства.

Розвиток соціальної та громадянської компетентності у процесі навчання географії може відбуватися на трьох рівнях: навчання про громадянську відповідальність; навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень до громадянської відповідальності; навчання через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності.

Навчання про:

- географію як джерело відомостей про Землю та основу для формування світогляду;
- любов до рідного краю, адаптацію до навколишнього середовища, сучасного глобалізованого світу, адекватну поведінку в ньому;
- багатоманіття української культури та культури інших народів;
- активність і відповідальність у громадському й особистому житті;
- проблеми довкілля, дбайливе ставлення до природи, безпечне й доцільне використання досягнень науки і техніки, здоровий спосіб життя.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- розвитку і соціалізації особистості учнів, формування загальнолюдських цінностей, усвідомлення, що всі люди рівні;
- розуміння фундаментальних прав і свобод людини при вивченні тем расового, національного, етнічного, релігійного, статевого, вікового соціального складу населення України, Європи та світу;
- толерантного ставлення до інших думок і поглядів та формування моделі полікультурної поведінки;
- формування національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, громадянської позиції щодо збереження природи;
- стійкості та рішучості у відстоюванні власної позиції щодо ухвалення рішень у справі збереження і охорони довкілля, готовності брати участь у природоохоронних заходах;
- громадянської відповідальності за стан довкілля;
- формування діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттями громадянської відповідальності у власній поведінці.

Навчання через:

- ефективну співпрацю з іншими над реалізацією соціально значущих проектів;
- розв'язання проблем довкілля із залученням місцевої громади, громадських об'єднань та інших спільнот;
- партнерські технології, інтерактивні методи роботи, ситуативне моделювання, проблемне навчання, кооперативне навчання, групові проекти та інші форми колективного навчання;
- обговорення локальних та регіональних проблем;
- виконання практичних вправ з географічної тематики та тематики з громадянської освіти й освіти з прав людини.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
6	Кількість і розміщення населення Землі	<ul style="list-style-type: none"> • знає, що люди різні, але рівні; • розуміє загальнолюдські цінності; • усвідомлює толерантне ставлення до представників людських рас та народів світу. 	<ul style="list-style-type: none"> • толерантне ставлення до інших, їхніх думок і поглядів; • усвідомлення та поцінування багатоманітності світу; • повага до загальнолюдських цінностей; • уміння працювати в групах на засадах співробітництва.

Вправа «Меншість і більшість в нашій країні», 6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Голлоб Р., Вайдингер В. «Зростаємо в демократії»: плани уроків для початкового рівня з питань ОДГ/ОПЛ. (Розділ III. Рівність: меншість і більшість. Урок 4, вправа «Меншість і більшість в нашій країні», с. 53–54).

Мета

Пояснити, що всі люди різні, але всі рівні, та сприяти формуванню толерантного ставлення.

Інструкція

1. Учні об'єднуються у малі групи. Кожна група отримує набір карток з переліком слів, які характеризують різні суспільні групи: Діти. Люди з інвалідністю. Жінки. Чоловіки. Роми. Китайці. Поляки. Ченці. Політики. Мусульмани. Європейці. Азіати. Американці. Африканці. Учні. Вчителі.
2. Учні у групах уважно роздивляються картки і розкладають їх від 1 до 17 за значущістю, на їхню думку, в суспільстві. Перша група презентує свою послідовність карток, а інші порівнюють з нею власні результати.

Обговорення

- Чому ви саме так розклали картки?
- Чи хотілося вам їх розмістити по-іншому? Чому?
- Чому розміщення карток у різних груп відрізняється?
- Як ви ставитеся до того, що визначається значущість людей за віковими, статевими ознаками, кольором шкіри, національною чи релігійною належністю?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що всі люди різні, але рівні незалежно від їхніх біологічних чи соціальних характеристик. Треба толерантно, з повагою ставитися до іншого.

Роздатковий матеріал

Діти	Люди з інвалідністю	Жінки	Чоловіки
Роми	Китайці	Поляки	Ченці
Мусульмани	Європейці	Політики	Азіати
Американці	Африканці	Учні	Вчителі

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
------	------	----------------------	---

7

Африка
(§ 19. Населення)

- **розуміє**, що всі люди рівні;
- **поважає** представників інших расових, національних та етнічних груп;
- **усвідомлює** негативний вплив упереджень.

- толерантне ставлення до інших, їхніх думок і поглядів;
- визнання багатоманітності світу;
- вміння критично читати інформацію;
- вміння протистояти упередженням;
- вміння аргументувати свою думку;
- повага до різноманітності;
- визнання цінності рівності і справедливості;
- навички співпраці.

Вправа «Всі рівні – всі різні»,

7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 112–114.

Мета

Пояснити, що всі люди є рівними, а упередженість – це негативне явище, яке заважає відкритій взаємодії та спілкуванню між людьми.

Інструкція

1. Учням зачитуються дві цитати (паралельно їх подано на слайді або записано на дошці чи фліп-чарті).

«Всі люди на землі – від сходу до заходу, від півночі до півдня – складають єдину групу; (вони) відрізняються за трьома основними ознаками: поведінка, зовнішність і мова».

«Ті люди, які живуть на крайній півночі (Європи), страждають від того, що вони знаходяться занадто далеко від сонця. Їх повітря холодне і небо хмарне. Тому їхній темперамент холодний, а їхня поведінка є грубою. В результаті їхні тіла стали незвичайними, шкіра стала білою, а волосся звисає донизу. Вони втратили гостроту розуму і гостроту сприйняття. Їх здолали неосвіченість і лінощі, вони вражені безсиллям і тупістю».

(Автор Саїд Аль Андалусі – відомий науковець із міста Кордова (зараз це Іспанія), який жив у 1029–1070 роках; уславився своєю мудрістю і знаннями. Слід пам'ятати, що для автора центром «цивілізації» того часу був басейн Середземного моря, а особливо Арабські королівства навколо нього. Наука не була настільки розвинута на Півночі, як Саїд називає Північну Європу, у порівнянні з арабським світом, Персією, Китаєм та Індією).

2. Учні об'єднуються у трійки і дають відповідь на питання:

- що каже текст про автора?
- чому автор описує людей з Північної Європи таким чином?
- чому автори пишуть такі тексти?

3. Один представник із трійки представляє результат.

Обговорення

- Чи можете ви навести приклади людей, які засуджували інших?
- Які бувають наслідки з того, що людей не цінують за те, якими вони є, а звертають увагу на їхнє походження чи місце проживання та зневажливо ставляться через цей фактор?
- Що ми маємо зробити, щоб протистояти впливу упередженості?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що до людей не можна упереджено ставитися у залежності від ареалу їх проживання, кольору шкіри, волосся, розрізу очей, рівня освіченості чи інших якостей. Відкритість і толерантне ставлення без упереджень – це речі, які є цінними для спілкування та взаємодії між людьми.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
------	------	----------------------	---

8

Релігійний склад населення України

- **розуміє** і поважає фундаментальні свободи людини;
- **усвідомлює** важливість толерантного ставлення до представників різних конфесій.

- толерантне ставлення до інших, їхніх думок і поглядів;
- усвідомлення багатоманітності світу;
- відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей;
- навички критичного мислення;
- навички співпраці.

Вправа «Нова мечеть в містечку Колисанка», 8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини «Закладики», с. 32–39.

Мета

Пояснити, що свобода релігії та релігійної терпимості є базовими цінностями, сприяти формуванню поваги до прав людини.

Інструкція

1. Учні об'єднуються у 5 груп, кожна група отримує текст:

МЕЧЕТЬ В КОЛИСАНЦІ

Ви живете в мальовничому містечку Колисанка з населенням близько 80 000 мешканців. За останні 60 років населення докорінно змінилося, почасти через те, що у регіоні стало безліч сімей іммігрантів, як приїхали з мусульманських країн. Деякі з цих сімей були тут протягом кількох поколінь, але до них, як і раніше, ставляться з підозрою. Тепер вони становлять майже 15% від загальної чисельності населення. Актуальною проблемою у місті є бажання мусульман мати мечеть, побудовану на частині покинутих земель, що належать муніципалітету. Ця земля перебуває в занепаді, знаходиться поруч з головною торговою вулицею, а також місцем, де регулярно відбуваються акти вандалізму і споживання наркотиків. Тому, коли багатий бізнесмен запропонував взяти проблему у свої руки, міський голова подумав, що нарешті настав його щасливий день! Рада міста охоче погодилася відмовитися від землі та витратити для фінансування 20% видатків на будівництво на цьому місці нової мечеті. Інші 10% витрат на будівництво, які підприємець не міг покрити, покривала мусульманська громада. Будівництво повинно було розпочатися на цьому тижні... але тихе містечко Колисанка раптом перестало бути тихим. І все через те, що рада міста прийняла відповідне рішення про побудову мечеті. Анти-мусульманська група закликала людей виходити на вулицю і «полювати на іноземців». Після цього відбулося збільшення расистських нападів на мусульман, у деяких з них доходило до насильства. Декілька мусульманських груп відповіли на це, і насильство між різними угрупованнями, ясна річ, зросло. Міський голова Колисанки закликав до спокою і заявив, що рішення про будівництво мечеті переглянуть після того, як відбудуться консультації з громадськістю.

2. Кожна група отримує роль, позицію якої вона має представити під час консультативної наради з мером. Група визначає три короткі аргументи за побудову мечеті чи проти побудови, залежно від ролі.

Роздатковий матеріал

Ви представляєте Традиціоналістську партію у раді міста, ви категорично проти мечеті. Ви думаєте, що це неправильно, щоб землі та ресурси міста використовувалися тими, хто не поважає традиції цієї країни і цього міста. Ви думаєте, що сім'ї іммігрантів вже мають привілеї від того, що можуть тут жити, і вони не повинні намагатися нав'язати інший спосіб життя у країні, де вони є гостями. Деякі з членів партії сильно налаштовані проти мусульман, вважаючи, що пряме насильство – це те, чого слід очікувати від громади, яка вірить у таку жорстоку релігію. Вам би дуже хотілося зменшити кількість мусульман у місті, тому що ви думаєте, що вони зруйнували традиційні цінності Колисанки. Ви також упевнені, що мечеть стане місцем для вербування терористів.

Ви представляєте Популістську партію у раді міста. Ви підтримали попереднє рішення побудувати мечеть на землі частково тому, що ви розумієте, що мусульманська громада вигідна для економіки міста, і ви не хочете їх відвернути від себе. Проте ви були дуже стурбовані скаргами жителів і недавнім спалахом насильства. Витак ви переживаєте за себе на наступних виборах до ради. Ви, ймовірно, підтримуєте будь-який варіант, який виявиться найменш суперечливим.

Ви представляєте Партію різноманіття. Ви вірите, що відносно велика частина людей з різних куточків світу доповнює культуру Колисанки і вважаєте негативом факт, що місто так довго не створило можливостей для таких мешканців практикувати власну релігію. Вам би хотілося більше діалогу з різними громадами Колисанки. Ви також долучалися до спроб припинити насильство і замирити різні сторони. Ви також усвідомлюєте, що занедбана земельна ділянка є місцем, де концентруються соціальні проблеми міста, і що міська рада дотепер не мала достатньо коштів для загосподарювання цього простору.

Ви члени молодіжної асоціативної групи. Ваша група була створена для вирішення найгірших проблем молодих людей в Колисанці. Ви вважаєте побудову мечеті задоволенням релігійної потреби мусульманської громади, а також способом вирішення численних соціальних проблем, що виникли у результаті довгої занедбаності землі. Ви підтримуєте будівництво цієї мечеті, але стурбовані тим, що за рахунок цього рада міста може знехтувати іншими соціальними проблемами.

Ви є представниками асоціації мусульман Колисанки. Протягом багатьох років ви просили Раду виділити місце для релігійної мусульманської громади, але вам завжди відмовляли з фінансових міркувань. Ви вважаєте несправедливим те, що мусульманську громаду просять покрити 10% від витрат на будівництво за тих жорстких економічних умов для більшості людей, і коли християнська громада має 11 різних релігійних об'єктів, і ними користується набагато менше людей, ніж було б у мечеті. Ви відчуваєте, що вклад, який зробила ваша громада, не цінується, що люди, які належать до неї, несправедливо піддаються дискримінації в різних аспектах їхнього життя, і що, відмовляючись дозволити побудову мечеті, рада порушує фундаментальне право членів вашої громади на релігію. Ви стурбовані тим, що зміна рішення буде сприяти подальшому відчуженню мусульманського населення і може призвести до зростання насильства всередині спільноти.

3. Групи лаконічно озвучують наведені аргументи з пропозиціями підтримати чи ні будівництво мечеті.

Обговорення

- Наскільки легко було усвідомити себе у своїй ролі?
- Як ви думаєте, чи може ця ситуація виникнути в реальному житті?
- Як би ви відреагували, якщо б ця справа виникла в вашому місці проживання?

Підсумки

Підведення до розуміння, що свобода релігії та релігійної терпимості є базовими цінностями, що присутні в кожній європейській країні, але акти дискримінації на основі релігії ще не зникли. Дискримінація та нетерпимість – негативне явище, що порушує людську гідність та впливає на права людини, протидією є поширення культури миру та поваги до прав людини.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
9	Кількість розміщення і густота населення України, його вікова і статевая структура	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє поняття соціальної справедливості; • усвідомлює необхідність гендерної рівності, гармонії і солідарності у суспільстві. 	<ul style="list-style-type: none"> • толерантне ставлення до інших, їхніх думок і поглядів; • повага до людської гідності та прав людини; • повага до різноманітності; • уміння аргументувати свою думку; • навички аналітичного мислення.

Вправа «Висловлювання», 9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 63.

Мета

Пояснити необхідність соціальної справедливості та гендерної рівності, формувати толерантне ставлення до людей незалежно від статі, віку чи соціальної належності.

Інструкція

1. У кутках класу розміщено твердження: в одному «ТАК», у другому «НІ». Учні читається твердження, вони погоджуються чи не погоджуються з твердженням і займають позицію «ТАК», «НІ» або «НЕ ЗНАЮ».
2. Далі учні коментують свій вибір і наводять аргументи на його підтримку, також учні можуть змінити свою позицію.

Твердження

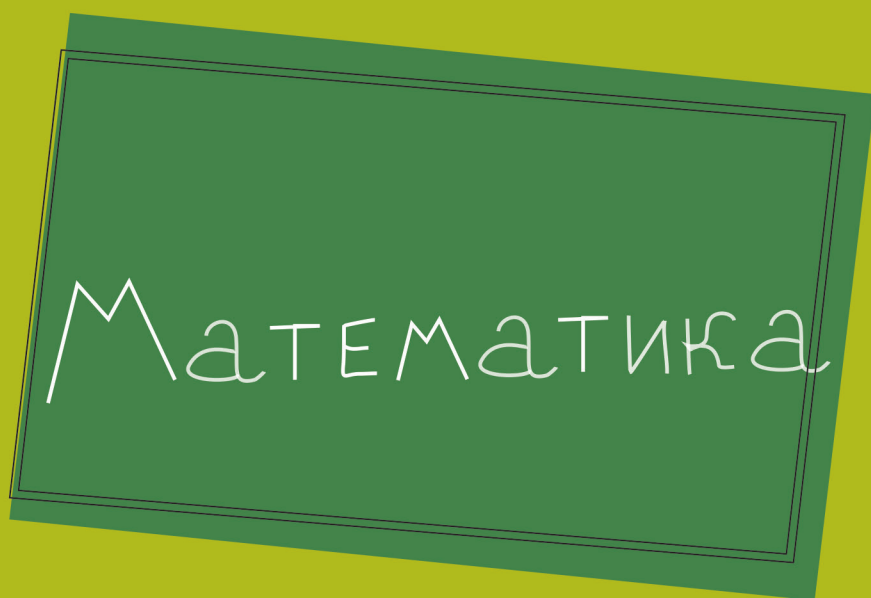
- Скорочення кількості населення України може призвести до зникнення української нації.
- Ситуацію зі скороченням населення України можуть поліпшити економічні та соціальні заходи.
- Населення України, що виїхало до інших країн, має обов'язково повертатися.
- В Україні середня тривалість життя жінок порівняно з чоловіками є вищою, тому треба змінити пенсійний вік: жінкам підвищити, а чоловікам зменшити.
- В Україні є велика кількість людей похилого віку, тому було б добре обмежити їх у фінансових ресурсах до мінімуму.
- Усі люди незалежно від віку, статі, етнічної чи національної належності є рівними.

Підсумки

Підведення до розуміння того, що всі люди незалежно від віку, статі, етнічної, національної чи соціальної належності є рівними і мають однакові права. Повага і толерантне ставлення до людини є основою мирного співжиття.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Математика

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках математики в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування відповідального члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства.

У процесі вивчення математики в школі розвиток соціальної та громадянської компетентності може відбуватися через навчання на трьох рівнях: навчання про громадянську відповідальність; навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень до громадянської відповідальності; навчання через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності

Навчання про:

- математику як універсальну мову природничих наук та органічну складову загальної людської культури;
- роль та можливості математики у пізнанні та описанні реальних процесів і явищ дійсності;
- особистісні якості відомих учених-математиків, що свідчать про їхню громадянську позицію.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

формування

- активного та відповідального члена громадянського суспільства;
- здатності й готовності до застосування математичних знань у практичних життєвих ситуаціях;
- ощадливості та поміркованості;
- вміння аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет, користуючись математичними методами; орієнтуватися в широкому колі послуг і товарів на основі чітких критеріїв, робити споживчий вибір, спираючись, зокрема, і на математичні дані;

усвідомлення

- значення математики для повноцінного життя в сучасному суспільстві, в розвитку технологічного, економічного і оборонного потенціалу держави;
- значення кількісних показників при характеристиці суспільства і його розвитку.

Навчання через:

- розв'язування сюжетних задач соціального змісту;
- розкриття здобутків вітчизняної математичної науки та висвітлення внеску українських науковців у розвиток природничих наук;
- ефективну співпрацю з іншими над реалізацією різноманітних проектів;
- роботу в групах та партнерські технології;
- вільне висловлювання власної думки, прийняття спільного рішення;
- створення атмосфери відкритості, вільного вибору, толерантного ставлення, поваги, рівності, свободи, справедливості.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Натуральні числа і дії з ними. (Порівняння натуральних чисел.)	<ul style="list-style-type: none"> • знає з чого складається сімейний бюджет; • розуміє суть поняття «право на гідний життєвий рівень»; • розв'язує сюжетні задачі з реальними даними щодо розрахунку сімейного бюджету, можливості здійснення масштабних покупок; • усвідомлює необхідність планування сімейного бюджету. 	<ul style="list-style-type: none"> • вміння аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет, користуючись математичними методами; • вміння аргументувати та відстоювати свою позицію; • ощадливість і поміркованість.

Вправа «Сімейний бюджет»,

5 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 396, 602–603.

Мета

Ознайомити зі структурою та розрахунком сімейного бюджету, поглибити розуміння прав людини.

Інструкція

1. Запропонуйте учням визначити речі, які, на їхню думку, необхідні їм і членам їхньої родини. Наголосіть на тому, що перелічені речі є потребами і для їх задоволення необхідні певні кошти.
2. Запитайте, хто, на думку учнів, несе відповідальність за те, щоб кожна людина мала можливість задовольнити базові потреби?
3. Познайомте учнів із змістом ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ст. 25 Загальної декларації прав людини та надайте їм інформацію «Сімейний бюджет».
4. Запропонуйте учням розв'язати задачі на розрахунок сімейного бюджету.

Обговорення

- Від чого залежить фінансовий стан родини? Як це пов'язано із загальним економічним розвитком держави?
- Які потреби людини допомагає задовольнити держава?
- Чому важливо контролювати власний бюджет?

Підсумки

Підведення до висновку про необхідність планування сімейного бюджету.

Роздатковий матеріал

Із Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права

Стаття 11

Кожен має право на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло. Кожен має право на свободу від голоду.

Із Загальної декларації прав людини

Стаття 25.

(1) Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

(2) Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Сімейний бюджет

Сімейний бюджет – це сукупність доходів і витрат сім'ї за певний період часу (найчастіше за місяць, бо витрати й доходи орієнтовано саме на цей період). Складається він із двох частин: доходів і витрат. Перша з них – це джерела поповнення сімейного бюджету, а друга – витрати сім'ї.

Сімейний бюджет майже кожної родини формується за такими статтями доходів:

- 1) заробітна платня;
- 2) доходи від підприємницької діяльності;
- 3) дохід від особистого господарства;
- 4) пенсії, стипендії, соціальні гарантії;
- 5) доходи від цінних паперів;
- 6) інше.

Витрати сімейного бюджету поділяються на:

- 1) поточні витрати – придбання продуктів харчування, одягу, взуття, предметів особистої гігієни, оплата проїзду, платні послуги тощо;
- 2) одноразові витрати – придбання житла, предметів тривалого користування, оплата навчання, різні внески, сезонні закупки, оплата відпочинку тощо;
- 3) заощадження;
- 4) податки;
- 5) різні обов'язкові платежі.

Запорукою міцності сімейного бюджету є перевищення доходів над витратами.

Приклади задач

1. Сім'я має річний бюджет 120 000 гривень. На прожиття вона витрачає 7000 гривень щомісяця. Чи має можливість ця сім'я придбати товари: газову плиту вартістю 10200 грн., сімейну оздоровчу путівку ціною 35000 грн.?
2. Прожитковий мінімум в Україні становить 1684 грн. Родина складається з 5 осіб, з яких працюють лише двоє: мати отримує 4500 грн., батько – 6000 грн. Скільки коштів необхідно заробити додатково для забезпечення нормального існування родини?

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої справи
6	Відношення і пропорції. (Відсоткові розрахунки).	<ul style="list-style-type: none"> • знає що таке бюджет участі; • розв'язує сюжетні задачі на розрахунок відсоткового відношення різних величин; прийняття рішень у сфері фінансових операцій тощо; • розуміє, яким чином громадяни можуть впливати на діяльність влади у бюджетній сфері; • усвідомлює відповідальність кожного за покращення життя в своєму населеному пункті. 	<ul style="list-style-type: none"> • вміння аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет, користуючись математичними методами; • вміння аргументувати та відстоювати свою позицію; • вміння співпрацювати в команді; • ощадливість і поміркованість.

Вправа «Бюджет участі», 6 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 441–447.

Мета

Поглибити розуміння громадянської участі, закріпити вміння розрахунку відсоткового відношення різних величин.

Інструкція

1. Повідомте учням, що з 2015 р. в Україні поширюється практика участі жителів різних населених пунктів в ухваленні рішень щодо розподілу коштів місцевого бюджету. В результаті дискусії та голосування громадяни вирішують, на що саме будуть витрачені кошти громади.
2. Запропонуйте учням розв'язати задачі:
 - Задача 1. Бюджет Чернігова у 2016 р. склав 480 млн., Черкас – 684 млн., Вінниці – 500 млн. грн. На підтримку ініціатив мешканців кожного із цих міст виділено 1% бюджету. Скільки грошей виділили мешканці Чернігова, Черкас та Вінниці на реалізацію проектів бюджету участі?
 - Задача 2. За проекти, подані на конкурс бюджету участі у Чернігові у 2016 р., проголосували 6307 містян. З них – 996 підтримали проект «З турботою про дитину», 785 – проект «Гігієна – вимога сучасності», 668 – проект «Розквітай, садок дитячий». Який відсоток чернігівців проголосував за кожен із проектів?

Обговорення

- В чому ви бачите важливість участі громадян у бюджеті громадських ініціатив?
- Проекти якої тематики ви підтримали б?

Підсумки

Підведення до висновку про необхідність демократичного обговорення проблем місцевої громади та відповідальність кожного за покращення життя у своєму населеному пункті.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
7	Функції (Функціональна залежність між величинами як математична модель реальних процесів.)	<ul style="list-style-type: none"> • знає про можливі форми участі громадян у вирішенні суспільних проблем; • розуміє, що активна участь та відповідальність є складовою за-безпечення прав людини, • розуміє сутність поняття «право на гідні умови життя»; • розв'язує сюжетні задачі на розпорядження власними та родинними фінансами; • усвідомлює необхідність особистої активності та відповідальності. 	<ul style="list-style-type: none"> • вміння аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет, користуючись математичними методами; • вміння аргументувати та відстоювати свою позицію; • вміння співпрацювати в команді; • ощадливість і поміркованість.

Вправа «Наше майбутнє»,

7 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 214–217.

Мета

Поглибити розуміння особистої участі та відповідальності у розпорядженні власними та родинними фінансами.

Інструкція

1. Попросіть учнів пригадати, яку роль у їхньому житті відіграє електроенергія? Які потреби сучасної людини допомагає задовольнити її використання?
2. Наголосіть на тому, що виробництво електроенергії потребує значних матеріальних затрат, а на її використання кожна родина витрачає певну частку сімейного бюджету. Запропонуйте учням проаналізувати графік «Витрати на оплату електроенергії».
3. Об'єднайте учнів у малі групи. Запропонуйте обговорити та визначити:
 - Чому проблема енергозбереження є особливо актуальною в сучасному світі?
 - Яким чином можна скоротити витрати сімейного бюджету на електроенергію?

Обговорення

- Від кого, на вашу думку, залежить вирішення проблеми енергозбереження?
- Що, на вашу думку, можете зробити ви для зменшення фінансових витрат на електроенергію?

Підсумки

Підведення до висновку про необхідність особистої участі та відповідальності кожного за фінансове становище родини.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Раціональні вирази	<ul style="list-style-type: none"> • знає що таке податки; • розв'язує сюжетні задачі на види та розрахунки податків; • вміє аргументувати власну точку зору; • розуміє необхідність сплачувати податки; • усвідомлює власну відповідальність за підтримку та захист прав людини. 	<ul style="list-style-type: none"> • вміння аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет, користуючись математичними методами; • вміння аргументувати та відстоювати свою позицію; • вміння співпрацювати в команді; • оцідливість і поміркованість.

Вправа «Де ви стоїте?», 8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 128–130.

Мета

Показати, що застосування раціональних виразів на практиці допомагає ухвалювати обґрунтовані економічні рішення; поглибити розуміння прав людини.

Інструкція

1. Попросіть учнів підвестися та вишикуватися вздовж (уявної) лінії. Поясніть, що їм потрібно продемонструвати своє ставлення до певних тверджень.
2. Визначте два крайніх положення – це постери з написами: «Я згоден/згодна» і «Я не згоден/згодна». Поясніть, що учасники повинні зайняти певну позицію.
3. По черзі прочитайте твердження раунду № 1.
4. Попросіть учасників пояснити, чому вони вибрали такі позиції.
5. Оголосіть зміну правил. Поясніть, що тепер ви будете зачитувати твердження, з якими кожен із учасників може погодитися або ні більшою чи меншою мірою. Тому вони можуть займати будь-яке місце вздовж (уявної) лінії. При цьому вони повинні самі вибирати положення, і по можливості біля тих, чиї погляди збігаються з їхніми поглядами. Дозволяється коротка дискусія під час вибору місця!
6. По черзі прочитайте твердження раунду № 2.
7. Попросіть учасників на крайніх флангах пояснити, чому вони вибрали такі позиції. Попросіть тих, хто стоїть у центрі, пояснити, що означає їхнє положення: брак точної точки зору або брак знань.
8. Дозвольте учасникам змінювати позицію, коли вони слухають коментарі одне одного.

Обговорення

- Яка частина вправи була для вас простішою? Чому?
- Чому позиції за твердженнями раунду № 2 були різноманітнішими?
- Чи мають, на вашу думку, громадяни право обговорювати справедливість податкового законодавства? Чому?
- Що можуть зробити громадяни для того, щоб правила оподаткування були справедливими?

Підсумки

Підведення до висновку про те, що засади демократичного громадянського суспільства сприяють встановленню справедливого оподаткування в державі, про відповідальність кожного за участь у процесі підтримки та захисту прав людини.

Приклади тверджень

Раунд № 1

- Микола придбав диск із новою комп'ютерною грою за 120 грн. Величина податку на додану вартість (ПДВ) у цій покупці складає 20 грн. за умови, що ставка ПДВ дорівнює 20%.
- Ставка податку з доходів фізичних осіб в Україні складає 18%. Отримуючи заробітну плату 4000 грн., працівник сплатить 800 грн. цього податку.
- Ставка військового збору в Україні складає 1,5%. Із заробітної плати 5000 грн. потрібно сплатити 75 грн. військового збору.
- Працівник отримує мінімальну заробітну платню (3200 грн.) Сплативши податок з доходів фізичних осіб (18%) та військовий збір (1,5%), він отримає 3000 грн.

Раунд № 2

- Сплачуючи податки до державної скарбниці, громадяни водночас турбуються про себе.
- Ті, хто сплачує усі податки, повинні мати більше прав у вирішенні проблем державних видатків.
- Мізерні податки є шкідливими, оскільки не дають державі змоги розв'язувати найважливіші суспільні завдання.
- Податки допомагають подолати соціальну нерівність.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
9	Нерівності. (Числові нерівності).	<ul style="list-style-type: none"> • знає про право на рівність, про існування суспільної диференціації; • розв'язує сюжетні задачі на розрахунок та аналіз фінансової спроможності людини; • розуміє, що проблема соціальної нерівності дуже часто полягає у тому, що немає якісного доступу до прав та можливостей; • усвідомлює роль держави у забезпеченні рівного доступу до соціальних благ для всіх громадян. 	<ul style="list-style-type: none"> • вміння аналізувати власну економічну ситуацію, родинний бюджет, користуючись математичними методами; • вміння аргументувати та відстоювати свою позицію; • вміння співпрацювати в команді; • ощадливість і поміркованість.

Вправа «Зробіть крок вперед»,

9 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 157–160.

Мета

Показати можливості застосування числових нерівностей у моделюванні економічних ситуацій, поглибити розуміння прав людини.

Інструкція

1. Попередньо підготуйте рольові картки (на кількість малих груп) додаткову інформацію та список «ситуацій та подій».
2. Об'єднайте учнів у малі групи. Роздайте рольові картки та попросіть їх «увійти» в роль, ознайомившись із інформацією.
3. Вишикуйте учнів, які будуть презентувати ролі, вздовж лінії (уявної або намальованої на підлозі).
4. Розкажіть учасникам, що ви прочитаєте список ситуацій. Якщо вони на задану ситуацію можуть відповісти «так», то їм слід зробити крок вперед. В іншому випадку вони повинні залишатись на місці і не рухатись. Запропонуйте скористатися при розрахунках додатковою інформацією.
5. Читайте поступово по одній ситуації. Робіть паузи між прочитаними ситуаціями так, щоб в учасників був час провести розрахунки, ступити вперед і оглянутись навколо та зрозуміти своє положення відносно інших учасників.

Обговорення

- Було легко чи важко грати різні ролі? Якою ви уявляєте родину, чию роль презентували?
- Чи були такі моменти, коли хтось відчував, що їхні фінансові можливості обмежують задоволення певних потреб?
- Яким чином такий дослід відображає суспільство?
- Кому належить провідна роль у створенні рівних можливостей для громадян?
- Які перші кроки можна зробити для усунення нерівності в суспільстві?

Підсумки

Підведення до висновку про важливість рівного доступу до прав людини.

Роздатковий матеріал

Рольові картки

<p>Батько, мати, двоє дітей шкільного віку. Заробітна платня батька – 7000 грн. Заробітна платня матері – 4500 грн. Щомісячні витрати – 10000 грн., з них оплата комунальних послуг – 2600 грн.</p>	<p>Мати-одиначка, дитина дошкільного віку. Заробітна платня матері – 3200 грн. Щомісячні витрати – 3200 грн., з них оплата комунальних послуг – 1400 грн.</p>
<p>Безробітний чоловік Допомога по безробіттю – 2500 грн. Щомісячні витрати ≈ 2500 грн., з них оплата комунальних послуг – 800 грн.</p>	<p>Батько, мати, дочка-студентка. Заробітна платня батька – 6000 грн. Заробітна платня матері – 3500 грн. Стипендія дочки 1100 грн. Щомісячні витрати – 9000 грн., з них оплата комунальних послуг – 1600 грн.</p>
<p>Батько, мати, дитина 1 рік, бабуся-пенсіонерка Заробітна плата батька – 8000 грн. Щомісячна виплата на дитину до 3-х років – 860 грн. Пенсія бабусі – 1500 грн. Щомісячні витрати – 9000 грн., з них оплата комунальних послуг – 1300 грн.</p>	<p>Батько з інвалідністю, мати, дитина дошкільного віку. Пенсія батька – 2000 грн. Заробітна платня матері – 3500 грн. Щомісячні витрати – 5000 грн., з них оплата комунальних послуг – 700 грн.</p>
<p>Подружжя пенсіонерів Пенсія чоловіка – 1800 грн. Пенсія дружини – 1400 грн. Щомісячні витрати – 3000 грн., з них оплата комунальних послуг – 800 грн.</p>	<p>Батько, мати, троє дітей дошкільного та шкільного віку. Власне підприємство. Дохід – 80 000 грн./місяць Щомісячні витрати – 30 000 грн., з них оплата комунальних послуг – 3400 грн.</p>

Довідкова інформація

- Прожитковий мінімум в Україні з 1 травня 2017 р. становить 1684 грн. в розрахунку на 1 особу.
- Ставка податку на доходи фізичних осіб – 18%. Податок на доходи не нараховується на пенсії, стипендії, допомогу на дітей, допомогу по безробіттю, тощо.
- Платники податку, які утримують двох чи більше дітей віком до 18 років, дитину-інваліда, мають право на податкову соціальну пільгу на кожну таку дитину.
- Допомогу держави – субсидію – можуть отримати українські родини, якщо їхні комунальні витрати перевищують в середньому 15% щомісячного сукупного доходу.

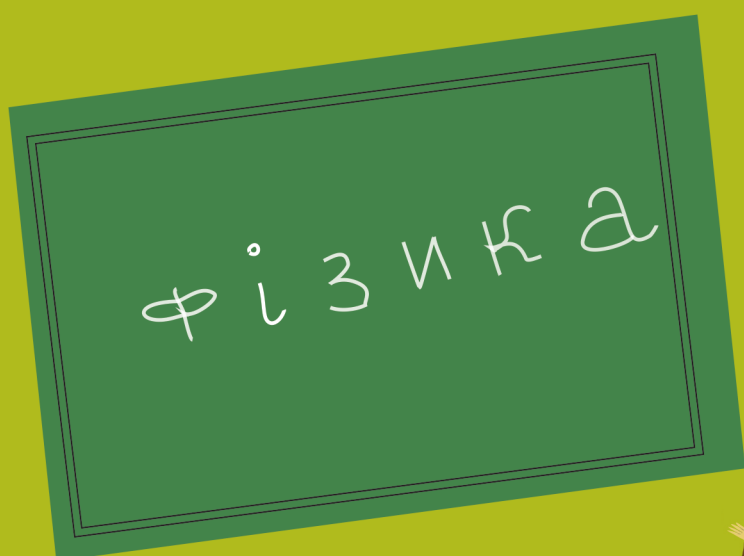
Малозабезпеченим сім'ям, які мають середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї, призначається державна соціальна допомога.

Приклади ситуацій

- Доходи родини перевищують прожитковий мінімум.
- Сума податку на доходи фізичних осіб, яку сплачують члени родини n відповідає умові: 1400 грн. $< n < 1700$ грн.
- Сім'я має право на отримання субсидії.
- Один із працюючих членів родини може звернутися із заявою про надання податкової соціальної пільги.
- Протягом року родина може дозволити собі покупку побутової техніки вартістю x , яка відповідає умові: 1500 грн. $< x < 12000$ грн.
- Залишок коштів у місяці родина розмістила на депозит під 12% річних. Розмір прибутку родини, отриманого протягом року > 3500 грн.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Фізика

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках фізики в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, є вільною особистістю, яка визнає загальнолюдські й національні цінності та керується морально-етичними критеріями і почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці.

У процесі вивчення фізики в школі розвиток соціальної та громадянської компетентності може відбуватися через навчання на трьох рівнях: навчання про громадянську відповідальність; навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень до громадянської відповідальності; навчання через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності

Навчання про:

- вплив фізики на суспільний розвиток та науково-технічний прогрес;
- роль фізики у розв'язанні науково-технологічних, економічних, соціальних чи інших проблем сучасного суспільства;
- особистісні якості відомих учених-фізиків, що свідчать про їхню громадянську позицію.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

формування

- активного та відповідального члена громадянського суспільства;
- здатності й готовності до застосування фізичних знань у практичних життєвих ситуаціях;
- вміння ухвалювати виважені рішення, які сприятимуть вирішенню науково-технологічних, економічних, соціальних чи інших проблем сучасного суспільства;
- толерантного ставлення до поглядів іншої особи;

усвідомлення

- відповідальності за використання досягнень фізики для безпеки суспільства;
- громадянської відповідальності за стан розвитку місцевої громади, країни;
- проявів моральності щодо використання наукового знання в життєдіяльності людини й природокористуванні;
- залежності рівня добробуту суспільства від рівня фізико-математичної та технологічної освіти, розвитку високотехнологічного виробництва.

Навчання через:

- використання фізичних знань у життєвих ситуаціях при розв'язуванні задач, здійсненні різних видів експериментальної діяльності;
- розкриття здобутків вітчизняної фізичної науки та висвітлення внеску українських учених у розвиток природничих наук;
- обговорення та дискусії щодо науково-технологічних, економічних, соціальних чи інших проблем сучасного суспільства;
- ефективну співпрацю з іншими над реалізацією різноманітних проектів;
- роботу в групах та партнерські технології;
- вільне висловлювання власної думки, ухвалення спільного рішення;
- створення атмосфери відкритості, вільного вибору, толерантного ставлення, поваги, рівності, свободи, справедливості.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
7	Фізика як природнична наука. Пізнання природи. (Фізика як фундаментальна наука про природу).	<ul style="list-style-type: none"> • знає про застосування фізичних явищ та процесів у техніці; • розуміє взаємозв'язок діяльності людини та стану довкілля, сутність понять «право на здорове навколишнє середовище», «право на безпеку на робочому місці»; • усвідомлює відповідальність людини за дотримання правил безпеки при використанні техніки, за збереження довкілля. 	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення відповідальності за використання досягнень фізики для безпеки суспільства; • вміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • уміння аргументувати свою думку; • навички критичного та аналітичного мислення; • усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, недоторканності й безпеки); • емпатія; • громадянська активність; • відповідальність.

Вправа «Що, якщо...», 7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Європейська соціальна хартія.
Компасито. Посobie по обученію детей правам человека. – Совет Европы, 2008, с. 222–226.
Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 494–502, 520–523.

Мета

Поглибити розуміння взаємозв'язку між правами та відповідальністю.

Приклади винаходів:

Блок, парова машина, двигун внутрішнього згорання, ядерний реактор, телебачення, комп'ютер.

Інструкція

1. Наголосіть на ролі фізики як науки у розвитку техніки. Запропонуйте учням пригадати технічні винаходи, які були зроблені з урахуванням певних фізичних явищ та процесів, й проаналізувати, яким чином вони вплинули на життя людини та суспільства.
2. Об'єднайте учнів у малі групи, продемонструйте їм «каскад наслідків» та на одному прикладі пояс-
3. Роздайте групам копії «каскаду» та запропонуйте шляхом жеребкування вибрати картку з назвою винаходу, який необхідно проаналізувати.
4. Після завершення роботи запросіть групи до презентації результатів.

Каскад наслідків

Обговорення

- Яким чином застосування технічних винаходів впливало на розвиток суспільства?
- Як змінювалися при цьому можливості людини?
- Як це пов'язано з правами людини?
- Яку відповідальність, на вашу думку, несуть люди, використовуючи різноманітну техніку?

Підсумки

Підведення до висновку про відповідальність людини за безпеку суспільства та збереження довкілля, про взаємозв'язок прав та відповідальності.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Теплові явища (Теплові двигуни)	<ul style="list-style-type: none"> • вміє висловлювати та аргументувати власну думку; • розуміє, що активна участь та відповідальність є складовою забезпечення прав людини; • усвідомлює важливість відповідального ставлення до збереження довкілля, до результатів власної діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення відповідальності за використання досягнень фізики для безпеки суспільства; • вміння працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю; • уміння аргументувати свою думку; • навички критичного та аналітичного мислення; • толерантне ставлення до поглядів іншої особи; • відповідальність.

Вправа «Виборча кампанія», 8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Європейська соціальна хартія.
Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 98–100, 494–502, 520–523.

Мета

Поглибити розуміння прав людини; розвивати навички демократичного обговорення дискусійних питань.

Інструкція

- На етапі підготовки до заняття:
 - зробіть два знаки «погоджуюсь» і «не погоджуюсь» і наклейте їх на початку і в кінці довгої стіни; переконайтеся, що є достатньо місця, щоб всі учасники вишикувалися вздовж стіни по прямій лінії;
 - поставте посеред кімнати два крісла на відстані 50 см таким чином, щоб навколо них можна було рухатися.
- Покажіть два знаки на обох краях стіни і поясніть, що ви зачитаєте твердження, з яким вони можуть погодитися більшою або меншою мірою. Прочитайте вголос твердження: «Людство повинно відмовитись від використання теплових двигунів».
- Скажіть, щоб учасники стали вздовж стіни між двома знаками відповідно до того «наскільки» вони погоджуються або не погоджуються з цим твердженням: якщо вони повністю погоджуються або не погоджуються, то вони повинні стояти з відповідного кінця; в іншому випадку вони повинні стояти десь між двома точками.
- Коли учні стануть вздовж лінії, запросіть двох із них, котрі стоять по двох краях, сісти на два крісла посередині кімнати. Всі інші повинні зібратися навколо крісел, ставши за особою, з чією думкою вони погоджуються «найбільше»; або займуть місце в центрі, якщо вони не визначилися.
- Виділіть обом особам, котрі сидять на кріслах, одну хвилину для викладення свого обґрунтування згоди або незгоди з твердженням. Ніхто не повинен перебивати або допомагати їм. Всі повинні слухати мовчки.
- Після завершення однієї хвилини попросіть інших учнів з групи перейти і стати за одним чи іншим промовцем (вони не можуть залишатися такими, що не визначилися). Отже, виходить одна група – «за» твердження, що обговорюється, і одна група – «проти». Надайте двом групам, окремо одна від одної, можливість підготувати аргументи на підтримку своєї позиції і вибрати іншого промовця для презентації цих аргументів.
- Запросіть двох нових промовців зайняти місця у кріслах, а їхніх «прихильників» – стали навколо.
- Надайте кожному промовцеві по три хвилини для презентації аргументів, після цього прихильники з одного чи другого боку можуть перейти в протилежну сторону, якщо аргументи іншої сторони є більш переконливими.

Обговорення

- Чи хтось змінив свою думку в ході дискусії? Якщо так, то які саме аргументи вас переконали?
- Чи хтось вважає, що на них вплинули інші речі, ніж аргументи, які були висловлені, наприклад, тиск з боку оточення, емоції або відчуття ворожості?
- Якщо ви не змінили свою думку в ході обговорення, чи можете ви уявити існування яких-небудь свідчень, котрі б могли переконати вас її змінити?
- Яке було відчуття, коли під час дискусії вас представляла інша особа, і навпаки, яким було відчуття промовця, який повинен відображати думку своїх прихильників?

Підсумки

Підведення до висновку про необхідність демократичного обговорення дискусійних питань, активної громадянської позиції у вирішенні проблем суспільства, відповідальності.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Електричні явища. Електричний струм. (Джерела електричного струму).	<ul style="list-style-type: none"> • знає про можливі форми участі громадян у вирішенні суспільних проблем; • розуміє, що відповідальність та участь є запорукою дотримання прав людини; • усвідомлює необхідність активної громадянської позиції. 	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення відповідальності за використання досягнень фізики для безпеки суспільства; • уміння аргументувати власну точку зору; • навички критичного та аналітичного мислення; • толерантне ставлення до поглядів іншої особи; • громадянська відповідальність.

Вправа «Права та відповідальність», 8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Живемо в демократії: плани уроків з питань ОДГ/ОПЛ для загальноосвіт. навч. закл. – Т. III. – К. : НАДУ, 2009, с.123–125.
Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 494–502, 520–523.

Мета

Поглибити розуміння відповідальності як умови забезпечення прав людини.

Інструкція

1. Запропонуйте учням ознайомитися з інформацією «Батарейка».
2. З'ясуйте, яку проблему окреслює ця інформація.
3. Попросіть учнів у парах визначити рівні відповідальності у вирішенні проблеми, використавши схему:

Відповідальність індивідуума	Відповідальність влади

4. Зафіксуйте висновки учнів на дошці чи фліпчарті.

Обговорення

- Що, на вашу думку, можуть зробити для вирішення проблеми громадяни?
- Що повинна зробити влада?
- Як громадяни можуть вплинути на дії влади?
- Що нового про права людини ви дізналися?

Підсумки

Підведення до висновку про взаємозв'язок прав та відповідальності, про особисту відповідальність кожного за дотримання прав всіх.

Роздатковий матеріал

Батарейка

Чи знаєте ви, що означає малюнок з перекресленим смітником, зображений на кожній батарейці? Він попереджає, що батарейку не можна викидати у смітник чи на сміттєзвалище. Чому? Тому що батарейки та інші елементи живлення містять токсичні речовини, які зі смітника потрапляють у ґрунт і воду, а через воду, рослин і тварин – в організм людини, викликаючи захворювання та генетичні зміни.

Потрапивши в землю, батарейка здатна забруднити 400 літрів води або 20 квадратних метрів ґрунту.

В масштабах України з викинутих елементів живлення до атмосфери та ґрунтових вод за рік потрапляє понад 40 кг ртуті, 160 кг кадмію, 400 тонн кольорових металів, 260 тонн марганцевих сполук, 250 тонн натрієвих хлоридів і також інші хімічні сполуки.

Для промисловості відпрацьовані батарейки – це сировина з високим рівнем концентрації цінних елементів – кольорових металів та мінералів. Переробка 10 кг лужних батарейок (це 5-літрова пляшка з-під води) дає стільки ж цинку, скільки обробка 96 кг цинкової руди.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
9	Механічні та електромагнітні хвилі. (Звукові хвилі)	<ul style="list-style-type: none"> • знає, які є права людини; • розуміє зміст прав людини, вміє їх ідентифікувати; • усвідомлює власну відповідальність за підтримку та захист прав людини. 	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення відповідальності за використання досягнень фізики для безпеки суспільства; • уміння аргументувати власну точку зору; • навички критичного та аналітичного мислення; • толерантне ставлення до поглядів іншої особи; • громадянська відповідальність.

Вправа «Гра з картинками», 9 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Живемо в демократії: плани уроків з питань ОДГ/ОПЛ для загальноосвіт. навч. закл. – Т. III. – К. : НАДУ, 2009, с.116–132.

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 67, 124–127.

Мета

Поглибити розуміння прав людини.

Інструкція

1. Підготуйте фотографії, що зображають різні джерела звуку, прилади та технічні засоби, які використовують властивості звукових хвиль, ситуації впливу звукових хвиль на живі організми.
2. Запропонуйте учням обрати по одному фото для роботи в парі.
3. Надайте учням роздатковий матеріал «Перелік прав людини».
4. Запропонуйте обговорити в парі та визначити, яким чином співвідносяться зображення на фотографіях з певними правами людини?
5. Запросіть кожну пару презентувати результати.

Обговорення

- Наскільки важко було проаналізувати зображення та співвіднести їх із правами людини?
- У чому, на вашу думку, виявляється взаємозв'язок зображеного на фото із правами людини?
- Що потрібно зробити для того, щоб права людини стали способом життя?

Підсумки

Підведення до висновку про те, що права людини є основними стандартами, без яких люди не можуть жити гідно, про відповідальність кожного за участь у процесі підтримки та захисту прав людини.

Роздатковий матеріал

Перелік прав людини

Цей перелік прав людини міститься в універсальній Декларації Прав людини (УДПЛ), Міжнародній Конвенції Громадянських та Політичних прав (МКГПП), Міжнародній Конвенції Економічних, Соціальних та Культурних Прав, Європейській Конвенції Прав людини (ЄКПЛ) та Європейській Соціальній Хартії (ЄСХ).

1. Право на життя.	2. Право на одруження.	3. Право на освіту.
4. Свобода від тортур.	5. Право на власність.	6. Право на роботу.
7. Свобода від рабства.	8. Право на пересування людей.	9. Право на відпочинок та дозвілля.
10. Право на свободу та безпеку.	11. Право на притулок.	12. Право на соціальний захист.
13. Право на справедливе ставлення.	14. Свобода думки, свідомості та релігії.	15. Право на участь у політичних партіях.
16. Право на ефективні дії в разі порушення прав людини.	17. Свобода висловлювання.	18. Право на участь у культурному житті.
19. Свобода від дискримінації; право на рівність.	20. Свобода зборів та асоціацій.	21. Заборона порушення прав людини.
22. Право бути визнаним як особистість; право на національність.	23. Право на їжу, воду та житло.	24. Право на соціальне замовлення, що визнає права людини.
25. Право на приватне та сімейне життя.	26. Право на охорону здоров'я.	27. Відповідальність та обов'язки індивідуума

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
------	------	----------------------	---

9

Фізика атома та атомного ядра. Фізичні основи атомної енергетики. (Атомна енергетика.)

- знає про суспільні проблеми, пов'язані із розвитком атомної енергетики;
- вміє аргументувати власну точку зору, розуміє взаємозв'язок між діяльністю людини та суспільними проблемами;
- усвідомлює важливість активної участі та відповідальності.
- усвідомлення відповідальності за використання досягнень фізики для безпеки суспільства;
- уміння аргументувати власну точку зору;
- навички критичного та аналітичного мислення;
- толерантне ставлення до поглядів іншої особи;
- громадянська відповідальність.

Вправа «Факти в капелюсі»,

9 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 65, 441–447, 494–502.

Мета

Поглибити розуміння відповідальності та участі.

Інструкція

1. Підготуйте картки з тезами, що стосуються переваг та недоліків атомної енергетики. Складіть їх до капелюха.
2. Запропонуйте учням по черзі діставати картки з капелюха та коротко коментувати відповідні тези.

Обговорення

- Чи важко було говорити без зупинки протягом хвилини на відповідну тему?
- Які аргументи, висловлені товаришами, здалися вам найбільш переконливими?
- Яким чином проблеми розвитку атомної енергетики пов'язані з правами людини?
- Що, на вашу думку, можна зробити, щоб розвиток атомної енергетики не призводив до загроз для людини та навколишнього середовища?

Підсумки

Підведення до висновку про важливість активної участі та відповідальності у вирішенні суспільних проблем.

Роздатковий матеріал**Картки «ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ»**

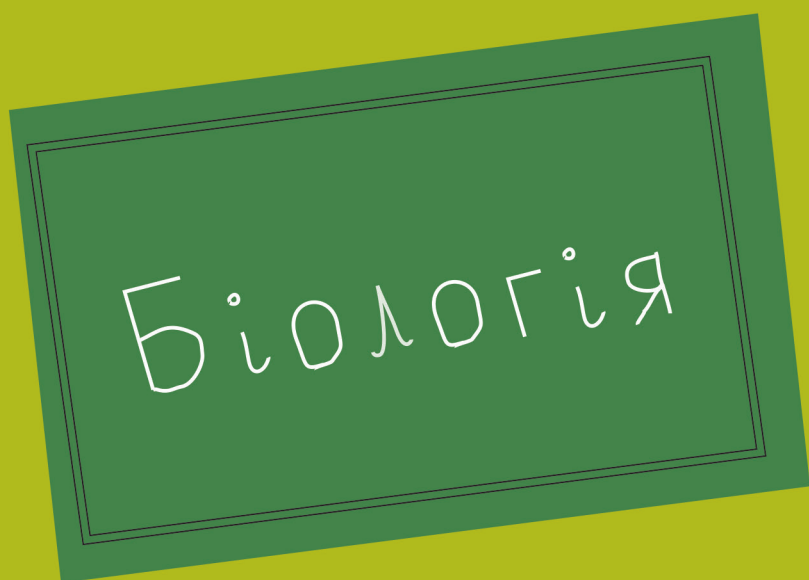
Доступність	Значно менший викид парникових газів при експлуатації атомних станцій у порівнянні з іншими видами традиційних джерел
Виробництво електричної енергії на атомних станціях дешеве	Великі кількості запасів урану
Розташування орієнтоване на споживача	Розташування не залежить від наявності ресурсів
Високий енергетичний вихід	Забезпечення робочих місць
Створення реакторів на «швидких» нейтронах	Створення умов для енергетичної незалежності країни
Одного завантаження паливом реактора вистачає на рік	Зростання обсягів споживання електричної енергії

Картки «НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ»

Забруднення води, що використовується для охолодження реактора	Непоновлюваність ресурсів
Проблема захоронення відходів	Небезпека для здоров'я працівників
Ризик розповсюдження ядерної зброї	Висока вартість будівництва нових реакторів
Високі витрати на системи безпеки реакторів	Потребують висококваліфікованих працівників
Важкі наслідки аварій на станціях	Проблема виведення ядерних об'єктів з експлуатації
Фабрики по збагаченню урану є екологічно небезпечними	Можуть бути побудовані у сейсмічно нестійких місцях

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Природознавство (5 клас),
Біологія (6–9 клас)

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентностей на уроках біології в межах наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на становлення загальної культури школяра, виховання особистості, яка усвідомлює власну відповідальність перед суспільством за збереження життя на Землі, формування екологічної культури, зміцнення духовного і фізичного здоров'я кожної конкретної людини з метою розвитку демократичного громадянського суспільства.

У процесі вивчення біології в школі зміст громадянської освіти може виявлятися у трьох аспектах: навчання про громадянську освіту (відповідальність), навчання для громадянської освіти (розуміння та ставлення), навчання через громадянську освіту (набуття практичного досвіду).

Навчання про:

- про розвиток умінь встановлювати гармонійні стосунки з природою на основі поваги до життя як найвищої цінності та всього живого як унікальної частини біосфери;
- про біологічні ідеї та теоретичні узагальнення, що становлять важливу компоненту загальнолюдської культури;
- про володіння технологією ухвалення рішень у демократичному суспільстві, вільного вибору і дій у різних сферах життя;
- про становлення наукового світогляду, формування норм емоційно-ціннісного ставлення до природи, до себе, до людей, до загальнолюдських духовних цінностей.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- осмислення своєї громадянської позиції у демократичному суспільстві щодо збереження природи місцевості, в якій навчається учень, через спеціальні акції;
- формування розуміння біологічної природи і соціальної сутності людини, якій для повноцінного розвитку потрібні два середовища: природне і соціальне;
- орієнтації щодо здорового способу життя, відповідальності за власне життя і здоров'я.
- відповідальних дій у природі та ухвалення обґрунтованих рішень;
- готовності вирішення проблем, пов'язаних із довкіллям;
- уміння захищати права громадян на безпечне навколишнє середовище у демократичному суспільстві.

Навчання через:

- дослідження живої природи самостійно чи в групі, планування і проведення спостережень та експериментів, ефективно співпрацювати з іншими над реалізацією соціально значущих проектів, виявляючи допитливість, відповідальність.
- обговорення і визначення проблем довкілля своєї місцевості, відстоювання своєї позиції в дискусії, через співпрацю з органами влади для компетентного розв'язання проблем довкілля;
- дотримання морально-етичних і правових норм, правил екологічної поведінки в довкіллі;
- уміння привернути увагу громадськості до захисту та дбайливого ставлення до природних ресурсів через групові проекти та співпрацю;
- уміння надавати допомогу собі і тим, хто її потребує, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя;
- виявлення емоційно-ціннісного ставлення до довкілля;
- відчуття краси природи та радості її пізнання шляхом етичного та естетичного сприйняття довкілля.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
5	Значення води у природі. Використання води людиною.	<ul style="list-style-type: none"> • знає, що збереження води забезпечує право людини на виживання; • розуміє важливість співпраці для збереження природних ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички співпраці; • відповідальність; • громадянська свідомість; • навички розв'язання проблем довкілля; • солідарність з іншими членами суспільства.

Вправа «Крапля води», 5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з навчання дітей правам людини «Компасіто», с. 119–123.

Мета

Пояснити важливість відповідального ставлення до навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів як необхідних складових забезпечення прав людини.

Інструкція

1. Обговорення.
2. Робота в групах.

Кожна група на аркуші паперу у формі краплі води пише три ідеї збереження чистої води.

3. Презентація роботи груп: наклеювання крапель на фліпчарт – створення потоку води (асоціація, що кожен з нас – це крапля, а разом – це могутня стихія...).

Обговорення

- Чому вода є важливою для життя та виживання?
- Якою має бути вода, щоб бути корисною?
- Чи всі люди на планеті Земля мають доступ до чистої води, чому?

Підсумки

Підведення до розуміння того, що кожна людина є частиною планети і її навіть невеличкі дії впливають на стан навколишнього середовища, тому кожна людина відповідає за збереження ресурсів. Охорона навколишнього середовища, зокрема водних ресурсів, сприяє забезпеченню прав людини, наприклад, права на виживання, яке є у кожної людини.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
6	Рослина.	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє, що відповідальність є складовою демократичної участі; • усвідомлює власну відповідальність за збереження навколишньої екосистеми; • формує готовність нести відповідальність, зокрема щодо цих питань забезпечення сприятливого середовища життя. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички співпраці; • відповідальність; • громадянська свідомість; • навички розв'язання проблем довкілля; • навички соціально відповідальної поведінки.

Вправа «Я – за екологію, моя школа також...», 6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Голлоб Р., Вайдінгер В. «Зростаємо у демократії»: плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини, с. 76–82.

Мета

Сформувати уявлення про відповідальність як певний внесок у життя громади та пояснити, що відповідальність забезпечує сприятливе середовище життя.

Інструкція

1. Обговорення:

- що буде, якщо у місцевості, де ви живете, не будуть рости рослини та не буде зелених насаджень?
- хто несе відповідальність за збереження екології навколишнього середовища?

2. Створення дерева ідей

Учні на дошці чи фліпчарті створюють дерево ідей, за які речі, що стосуються навколишнього середовища місцевості їх проживання, кожен з них може нести відповідальність (один учень – одна ідея, записана на стікері-листочку, який приклеюється до загального дерева).

Обговорення

- Що означає поняття «нести відповідальність»?
- Які будуть наслідки, якщо людині бракує відповідальності?

Підсумки

Підводимо до розуміння того, що кожен відповідає за природний життєвий простір і що відповідальність є демократичною участю.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої справи
7	Організми і середовище існування. Вплив людини та її діяльності на екосистеми.	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє взаємозв'язок між правами людини та навколишньою екосистемою; • знає міжнародні законодавчі акти щодо захисту довкілля; • усвідомлює, що співпраця та відповідальність є важливими складовими захисту довкілля та прав людини. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички співпраці; • громадянська відповідальність за стан довкілля; • навички критичного та аналітичного мислення.

Вправа «Права людини та навколишнє середовище», 7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 494–499.

Мета

Пояснити зв'язок між забезпечення прав людини і навколишнім середовищем та розкрити механізми захисту довкілля.

Інструкція

Висловитися щодо «навколишнього середовища», про що ви думаєте у першу чергу, коли чуєте цей термін? Які проблеми спадають вам на думку?

Робота в чотирьох групах.

Прочитайте інформацію про міжнародні документи, що стосується захисту навколишнього середовища (одна група – один документ).

Стокгольмська Декларація, ухвалена у 1972 р. на Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього довкілля, може вважатися початком підходу до захисту навколишнього середовища на основі права. Декларація сформулювала принцип про те, що «людина [повинна мати] має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в довкіллі, якість якого дозволяє вести гідне життя, вона несе головну відповідальність за охорону і поліпшення довкілля на благо нинішнього і майбутніх поколінь». Чи можна кожному в світі вести гідне життя у відповідних умовах без руйнівних наслідків для навколишнього середовища? Якщо так, то яким чином? Руйнування довкілля може бути, значною мірою, як результатом економічного занепаду, так і розвитку. Наприклад, відсталість та подальша бідність призводять до вирубки лісів, оскільки населенню необхідно видобувати дров'яне паливо для приготування їжі та обігріву. Маючи недостатню кількість пасовиськ, вони знищують периферійні сільськогосподарські землі, що веде до дезертифікації. Неадекватна обробка стічних вод та нагромадження сміття ведуть до зменшення кількості питної води. Відсутність відповідної освіти підриває прагнення нації мати більш чисте навколишнє середовище. Розвиток, з другого боку, атакує навколишнє середовище іншим чином. Економічні досягнення стимулюють знищення лісів та переселення етнічного населення і максимальну експлуатацію природних ресурсів. Індустріалізація забруднює повітря, воду та атмосферу токсичними та хімічними викидами під час виробництва та споживання, і все це робиться в ім'я прогресу.

У 1989 році «Брунтлендська доповідь» Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку намагалася вирішити внутрішні суперечності між навколишнім середовищем та розвитком через принцип сталого розвитку, що визначається як «розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, не наражаючи на ризик здатність майбутніх поколінь задовольняти їх власні потреби». Доповідь слугувала основою для проведення у 1992 році Конференції ООН про навколишнє середовище та розвиток (також відому як зустріч на вищому рівні з проблем Землі), на якій було прийнято Декларацію Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища і розвитку. Декларація (відома як «Порядок денний на XXI вік») була планом дій, які уряди, організації та окремі особи мали виконати на глобальному, національному або місцевому рівні у кожній сфері, де людина здійснює вплив на навколишнє середовище. Ще одним підсумком зустрічі в Ріо стала Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (РКЗК/UNFCCC). РКЗК/UNFCCC забезпечує універсальну концепцію міжурядових зусиль щодо вирішення викликів, які поставили перед нами кліматичні зміни.

Орхуська Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі ухвалення рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, була погоджена Європейською економічною комісією ООН у 1998 році. Конвенція була ратифікована у 40 країнах та Євросоюзі. Це перший міжнародний договір, що визнає право «кожної людини нинішнього та прийдешніх поколінь на життя в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту». Документ також визнає право на доступ до інформації з питань навколишнього середовища, участь у вирішенні екологічних питань та доступ до незалежних судів щодо рішень з питань навколишнього середовища. Незважаючи на той факт, що конвенцію було ратифіковано лише країнами Європи та Центральної Азії та слабкий механізм моніторингу, цей документ має глобальну значущість завдяки поєднанню питань навколишнього середовища з правами людини.

Підхід із позицій прав людини, який би гарантував головну роль принципів справедливості і рівності прав та обов'язків, багатьма вважається перспективним кроком вперед на шляху до захисту навколишнього середовища. Проте протягом багатьох років активісти та інші учасники екологічного руху стверджували, що цієї умови недостатньо. Їхня точка зору полягає в тому, що якщо людське життя та здоров'я є метою захисту навколишнього середовища, тоді навколишнє середовище може бути захищено внаслідок та лише тією мірою, що необхідна для захисту людини. Наприкінці 2009 року Всесвітня народна конференція з питань кліматичних змін та прав Матері Землі, в Болівії, спрямувала на розгляд в ООН Універсальну Декларацію Матері Землі (2010). Стаття 2 проголошує, що «Мати Земля має право на існування, продовження циклу життя, збереження своєї самобутності структур, функцій та процесів, які підтримують всі форми життя».

Визначте, яка мета міжнародного документу по захисту довкілля?

Про які права людини йде мова в документах?

Визначте три умови, необхідні для реалізації цих документів?

Презентація роботи груп.

Підсумки

Підведення до розуміння того, що захист навколишнього середовища та відповідних прав людини буде ефективним і дієвим лише за умови тісної співпраці на всіх рівнях (від локального до глобального) та несення різного рівня відповідальності (індивідуальної, колективної, державної, регіональної, міжнародної).

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої вправи
8	Опора та рух Рухова активність – основа фізичного здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> • знає, що спільно вироблені правила забезпечують справедливість гри та формують відповідальність за їх дотримання; • розуміє важливість залучення кожного незалежно від фізіологічних даних до активної фізичної рухової діяльності • усвідомлює, що толерантне ставлення та співпраця роблять можливим спорт для всіх. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички співпраці; • впевненість у собі; • повага до інших; • емпатія; • гнучкість та вміння адаптуватися.

Вправа «Спорт для всіх»,

8 клас

Час: 15–20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 280–284.

Мета

Розвивати вміння співпраці; сприяти повазі та залученню до спільної діяльності людей незалежно від їхніх особливостей.

Інструкція

Обговорення: чи всі люди, враховуючи їхні фізіологічні дані, мають однаковий доступ до спорту і чому?

Робота в групах

Придумайте спортивну командну гру та розробіть 5 правил до неї, враховуючи, що у вашій команді грає людина з особливими потребами: (1 команда – 1 учасник на вибір: інвалід-візочник, людина з однією рукою, кульгава людина, людина без ноги, сліпий, глухоніма людина).

Презентація роботи груп.

Обговорення

- Як правила гри порівнюються з правами людини?
- Для чого існують правила гри?

Підсумки

Підводимо до розуміння того, що правила, як права людей, існують, щоб забезпечити справедливість гри, сприяти співпраці, учасники несуть відповідальність за їх дотримання. Правила мають бути застосовані до усіх гравців так само, як і універсальні права людини.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
9	Харчові зв'язки, потоки енергії та колообіг речовин в екосистемах.	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє необхідність проявляти активну громадянську позицію в галузі збереження довкілля; • усвідомлює зв'язок між екосистемою і діяльністю людини та свою роль у збереженні екосистеми; • розвиває навички співпраці в команді. 	<ul style="list-style-type: none"> • навички співпраці; • навички аналітичного і критичного мислення; • громадянська участь і відповідальність.

Вправа «Павутина життя»,

9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас» (вправа «Павутина життя», с. 228–232).

Мета

Пояснити, що в природі все взаємопов'язано, роль людини полягає у збереженні навколишнього середовища шляхом співпраці та солідаризації.

Інструкція

1. Попросіть учасників стати в коло.
2. Поясніть, що вони мають побудувати модель павутини життя.
3. Ви починаєте. Тримайте клубок ниток в руках і називайте зелену рослину, наприклад, капусту.
4. Тримайте кінець нитки в руках і кидайте моток комусь із кола учасників. Він/вона хапає його! Тепер утворилася пряма лінія між вами двома.
5. Ця особа має назвати тварину, яка їсть капусту, наприклад, гусінь. Потім вони тримають нитку і кидають моток третій особі із кола.
6. Третя особа має назвати тварину, яка харчується гусінню, наприклад, птах, або якщо вони можуть, то назвати вид птаха, наприклад, дрозд. Потім вони кидають моток четвертій особі.
7. Продовжуйте гру, так щоб нитка проходила крізь коло, поки не утворите павутину, яка представляє «павутину життя».
8. Ви просите учасників навести приклади того, що руйнує павутину життя, далі візьміть ножиці і для кожного прикладу зробіть надріз в нитці павутини. Поступово павутина буде порушена, а біля ваших ніг буде купа непотрібних ниток. Знищена павутина – дуже показовий приклад.

Обговорення

- Які практичні заходи ви запропонуєте щодо порятунку павутини життя?
- Які конкретно кроки можете зробити ви для збереження навколишнього середовища?

Підсумки

Підвести до розуміння того, що активна громадянська позиція сприяє збереженню екосистеми, успішні результати залежать від співпраці та відповідальності кожного.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Хімія

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках хімії дає змогу учням: дізнатися про власні права, реалізувати та відстоювати їх, зокрема, як виробника та споживача продукції хімічної промисловості; використовувати інформацію з різних джерел, залучати ЗМІ та співпрацювати з органами влади для компетентного розв'язання проблем довкілля.

У процесі вивчення хімії в школі зміст громадянської освіти може виявлятися у трьох аспектах: навчання про громадянську освіту, навчання для громадянської освіти, навчання через практичний досвід, поєднання теорії з практикою.

Навчання про:

- хімію як природничу науку, яка є частиною духовної і матеріальної культури людства, знання якої дають можливість співпрацювати над реалізацією соціально значущих проектів, що передбачають використання хімічних знань;
- хімічну освіту, що є невідокремним складником загальної культури особистості, яка живе, навчається, працює, творить в умовах використання високих технологій і новітніх матеріалів, змушена протистояти екологічним ризикам, зазнає різнобічних впливів інформації;
- навколишній світ, усвідомлення своєї ролі та призначення, творчої спрямованості, вміння вибирати цільові та значеннєві настанови для своїх дій і вчинків, ухвалювати рішення.

Навчання для розвитку розуміння і особистого ставлення:

- формування громадянської самосвідомості учня, загальної культури, громадянських чеснот, причетності до суспільного життя рідної країни та світу, зокрема на прикладах життя і діяльності видатних хіміків;
- світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей;
- дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок;
- здатності до саморозвитку і самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

Навчання через:

- брати участь в обговоренні питань хімічного змісту, чітко, зрозуміло й образно висловлювати свою думку;
- складати усне і письмове повідомлення на хімічну тему, виголошувати його;
- критично ставитись до повідомлень у медійному просторі;
- можливості вирішувати в повсякденному житті реальні проблеми – від побутових до виробничих і соціальних;
- популяризувати хімічні знання та виявляти зацікавленість у демократичному облаштуванні оточення й екологічному облаштуванні довкілля;
- дотримання загальноновизнаних моральних принципів і цінностей.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
7	Проблема забруднення повітря та способи розв'язування її (навчальний проект)	<ul style="list-style-type: none"> • знає про громадянське суспільство; • уміє свідомо обирати способи дії та поведінки і діяти відповідно; • усвідомлює згубні наслідки зневаги до природи. 	<ul style="list-style-type: none"> • громадянська свідомість; • відповідальне ставлення до малої батьківщини; • повага до людської гідності; • доброзичливість і позитивне ставлення; • відповідальність за власні вчинки і поведінку.

Вправа «Який чудовий цей світ»,

7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з навчання дітей правам людини «Компасіто», с. 106–108.

«Навчаємо демократії». – Т. I: Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів (інструмент №10 – «Організація виставок», с. 152–153).

Мета

Пояснити дітям згубні наслідки зневаги до природи, спонукати їх до дій у своїй громаді щодо поліпшення стану навколишнього середовища в своїй місцевості.

Інструкція

Перед початком роботи над проектом, запропонуйте дітям випереджувальне домашнє завдання – зробити два малюнки на таку тематику: яке довкілля вони хотіли б мати? яке довкілля НЕ хотіли б мати?

Можливо, як варіант, учням запропонувати зробити фотоколаж на цю тему, об'єднавшись в групи (групова робота)

Аналіз і обговорення:

Проаналізуйте роботи учнів через такі питання:

- чи легко було думати про два різні види навколишнього середовища?
- якби на картинках, які ви намалювали, жили люди, як вони себе почували б?
- який малюнок відповідає нашому реальному навколишньому середовищу?
- що ми можемо зробити, щоб поліпшити стан довкілля для дітей, батьків, дідусів та бабусь нашої місцевості?

Рекомендації для роботи над подальшим впровадженням проекту з хімії

- Пройдіться по своєму району і обговоріть з дітьми своє навколишнє середовище, що їм у ньому подобається або не подобається. Допоможіть дітям подумати, як вони могли б змінити ситуацію на практиці. Розробити детальний план реалізації проекту.
- Щоб дорослі дізналися про ідеї дітей про навколишнє середовище в районі, влаштуйте виставку їхніх малюнків та ідей, запросивши журналістів місцевої газети (запропонуйте дітям зняти відео про виставку, щоб потім розмістити в YouTube, запропонувати вести відеоблог про досягнення в цьому напрямку: висвітлювати свої кроки над реалізацію цього проекту).

Підсумки

Працюючи над створенням проектів, учні залучаються до творчої діяльності, вчать працювати в колективі не лише одне з одним, але і з дорослими (вчителями, батьками), формують життєву компетентність за рахунок впровадження методу проектів, що об'єднує теорію і практику, знання і вміння учнів і можливість їх застосування, конкретну мету і різноманітні шляхи її досягнення. Цей вид діяльності забезпечує умови для розкриття кожного учня.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Вплив хімічних сполук на довкілля і здоров'я людини	<ul style="list-style-type: none"> • знає і розвиває розуміння суспільного життя, прав і обов'язків; • усвідомлює відчуття власної гідності; • уміє висловлювати та аргументувати власну позицію. 	<ul style="list-style-type: none"> • громадянська свідомість; • навички соціального партнерства (рівності сторін, добровільності прийняття зобов'язань, відповідальності за власні вчинки і поведінку; обов'язковості виконання домовленостей).

Вправа «Наше майбутнє», 8 клас

Час: 20 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 214–217.

«Навчаємо демократії». – Т. I: Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів (інструмент № 12 – «Підготовка презентацій на кодоскопі або у програмі PowerPoint»), с. 156.

Мета

Розвивати розуміння суспільного життя, прав і обов'язків, удосконалювати навички відкрито обговорювати, працювати в команді, формувати бачення, сприяти цікавості та переконанню, що майбутнє знаходиться в руках кожної молоді людини.

Інструкція

- Групова робота (три групи), кожна група презентує свої дослідження, які отримала напередодні:
 - I група – проводить анкетування однолітків, батьків, вчителів із приводу використання застарілих автомобілів; досліджує середній вік жителів нашої місцевості і причини смертності.
 - II група – проаналізує стан рослинності, що росте понад дорогою, обчислить кількість оксиду карбону, який поглинають дерева.
 - III група – порахують середню кількість автомобілів, які проїжджають вулицею протягом дня, обчислять (за таблицею гранично допустимих концентрацій) кількість оксиду карбону, який викидають легкові і вантажні автомобілі та мотоцикли.
 - Зокрема одним із чинників, що негативно впливає на якість повітряного середовища і здоров'я людини вважають автомобільний транспорт, тому учням буде цікаво зробити дослідження і обчислити кількість автомобілів, які проїжджають біля нашого села, будинку, вулиці протягом дня; проаналізувати (за таблицею гранично допустимих концентрацій) кількість оксиду карбону, який викидають легкові і вантажні автомобілі та мотоцикли. Для порівняння такі ж дослідження провести на різних вулицях міста або в різних селах.
 - Проаналізувати стан рослинності в нашій місцевості та тієї, що росте понад дорогою, де рухається транспорт, Важливе значення в екології міст, селищ мають зелені насадження. Вони виконують ряд важливих функцій: збагачують повітря киснем, знижують рівень шуму, очищують повітря від пилу та аерозолів, створюють у людини почуття комфорту, оптимізують газовий склад атмосфери.
 - Опрацювати дослідження учнів, надати розголос цій справі, організувавши громадські збори з даного питання або взявши участь у публічних зборах, ініційованих владою.
 - Винести на розгляд сесії місцевої ради пропозицію про виділення коштів на закупівлю саджанців, висадити дерева для озеленення території громади.
- Обговорення в групах.**
Кожна група дає відповіді на питання:
- що я можу зробити, щоб наш проект був реалізований на відмінно?
 - чим я можу пишатися у своїй громаді?
 - від кого залежить наше майбутнє?
- Рекомендації для роботи над подальшим упровадженням проекту з хімії**
- Дослідити середній вік жителів нашої місцевості і причини смертності за останні три роки (звернутись в місцеву лікарню).

Підсумки

Внаслідок виконання проекту учні зрозуміють, що існує безліч можливих варіантів майбутнього і завдання молодих людей – побудувати майбутнє, яке відображає їхні ідеали і прагнення.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонованої справи
9	Джерела органічного Забруднення території громади (мікрорайону).	<ul style="list-style-type: none"> • знає про процеси ухвалення суспільних рішень і форми участі громадян у житті громади та суспільства в цілому; • розуміє відповідальність за ухвалення рішень, • виявляє активну та відповідальну громадянську позицію. 	<ul style="list-style-type: none"> • громадянська свідомість; • вміння аргументувати свою думку; • навички аналітичного мислення, відповідальність за власні вчинки і поведінку.

Вправа «Сходинки участі», 9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник «Скажи своє слово», с. 104–106.
Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 205–208.
«Навчаємо демократії». – Т. I: Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів (інструмент №11 – «Підготовка і виголошення промови»), с. 154–155.

Мета

Розвивати лідерські навички, ініціативність, цілеспрямованість, навички роботи в команді, ефективного спілкування та впливу. Почати брати активну участь у житті своєї громади та змінити її на краще.

Передумови проведення

Учитель акцентує увагу учнів на тому, що важливо усвідомлювати, що зміни на краще не відбуваються самі по собі. Якщо кожен громадянин докладе зусиль і зробить особистий внесок у розвиток місцевої громади, то всі разом житимуть у чистому та комфортному місті/селі, де кожен має можливість брати участь в ухваленні рішень і де існують ефективні механізми розв'язання суспільних проблем, захисту прав кожного громадянина та допомоги найбільш уразливим верствам населення.

Інструкція

Об'єднайте учасників у групи по чотири-пять осіб і роздайте роздруковані картки «Сходинки» (перед цим їх розрізати) та чисту таблицю, яка складається з двох колонок.

Сходинка №	Пояснення
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Запропонуйте учням упродовж 7 хв. заповнити порожню таблицю, а потім у загальному колі повідомити результати.

Після обговорення вчитель протягом 5 хв. презентує модель Роджера Харта «Участь дітей: від символізму до громадянства» (ЮНІСЕФ, Дослідницький центр Інносенті, Флоренція).

Рекомендації для вчителя: Коли ви представляєте «Сходинки», поясніть, що ця модель зовсім не передбачає, що вищий рівень – це завжди найкраще. У різних ситуаціях і залежно від досвіду людей, наявності часу або рівня зацікавленості, може бути кращим брати участь, наприклад, в якості консультанта або в якості представника. По суті, немає нічого «неправильного» в тому, щоб бути просто проконсультованим (або навіть бути просто проінформованим) в певних ситуаціях. Проте три нижні рівні маніпуляції, прикрас та символізму не можуть розглядатися як «участь», тому що участь і внесок – мінімальні або взагалі відсутні. Дуже важливо це підкреслити під час виконання вправи.

Роздатковий матеріал

Сходинки участі

Сходинка 8: Спільне ухвалення рішення	Проекти чи ідеї пропонуються молодими людьми, яких дорослі запрошують для участі у процесі ухвалення рішення в якості партнерів.
Сходинка 7: Проектом керують молоді люди	Проектами керують молоді люди, можуть запрошуватися дорослі, щоб забезпечити необхідну підтримку, але проект може бути виконаний і без їхнього втручання.
Сходинка 6: Ініціатива проекту виходить від дорослих, рішення приймаються спільно з молодими людьми.	Ініціатива проекту виходить від дорослих, але молоді люди запрошуються у якості рівнозначних партнерів, щоб разом з дорослими ухвалювати рішення й розподіляти обов'язки.
Сходинка 5: З молодими людьми консультуються, їх інформують	Дорослі керують проектами, молоді люди висловлюють поради та пропозиції, а їх інформують про те, як такі пропозиції сприяють ухваленню остаточних рішень і досягненню мети.
Сходинка 4: Проект доручають молодим людям і повідомляють їм про його реалізацію	Проектом керують дорослі, молодих людей запрошують виконати ролі або завдання в межах проекту, і вони є обізнаними про те, який вплив вони насправді мають у проекті.
Сходинка 3: Символічне залучення (токенізм)	Між молодими людьми розподіляють ролі в межах проекту, але вони ніяк не впливають на прийняття рішень. Створюється помилкове враження.
Сходинка 2: Молоді люди як декорація	Молоді люди необхідні для участі у проекті, щоб представити молодь як групу, яка користується меншими правами. Вони не грають жодної вагомості, окрім присутності. Як це буває з декоруванням, молодь висувають на перший план у проекті або в організації, щоб їх могли помітити зовні.
Сходинка 1: Маніпуляція	Молодих людей запрошують узяти участь у проекті, але вони не впливають на ухвалення рішення та на його кінцевий результат. Фактично їхня присутність потрібна для досягнення інших цілей, до прикладу, для перемоги на виборах у місцеві органи влади, для формування позитивної репутації установи.

- Запитайте у дітей перед упровадженням проекту з хімії: як вони вважають, де ми будемо перебувати під час виконання проекту?
- Чи можемо ми вплинути на те, щоб піднятися по сходах?

Пропозиції щодо виконання подальших дій

Складіть план дій разом із групою, щоб дати учням контроль над тим, що вони роблять і чого вони навчаються.

Підсумок

Під час виконання проекту з хімії учні переконуються, що потрібно займати активну та відповідальну громадянську позицію, усвідомлять відчуття власної гідності, розвинути навички співпраці.

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Фізична культура

Фізична
культура

Методичні рекомендації і особливості предмету

Реалізація змістової лінії «громадянська відповідальність» сприятиме формуванню діяльного члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, вміє ефективно співпрацювати з іншими у процесі фізичного виховання, виявляти солідарність та зацікавленість у спільному розв'язанні проблем, здійснювати критичну і практичну рефлексію в ухваленні спільних рішень, зростанню розуміння цінностей фізичної культури, дотримання демократичних принципів у фізкультурній діяльності.

Розвиток соціальної та громадянської компетентностей учнів може відбуватися на трьох рівнях: навчання про громадянську відповідальність; навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень до громадянської відповідальності; навчання через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності.

Навчання про:

- фізичну культуру як складову загальної культури суспільства;
- здоровий спосіб життя і здоров'я як основну цінність людини.

Навчання для:

- формування відповідального члена громади і суспільства;
- розвитку групової взаємодії, розуміння ролі кожного для досягнення успіху команди;
- розуміння важливості спілкування задля порозуміння й вирішення конфліктів;
- поцінювання підтримки, альтернативних думок і поглядів;
- формування відповідальності та розуміння цінностей фізичної культури;
- дотримання демократичних принципів у фізкультурній діяльності;
- свідомого ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших.

Навчання через:

- групову взаємодію, роботу в командах, групах, парах;
- участь кожного в командних іграх;
- процеси спільного ухвалення рішень; відкрите голосування;
- розв'язання проблемних ситуацій;
- створення ситуації вибору;
- створення атмосфери відкритості, вільного вибору, толерантного ставлення, поваги, рівності, свободи, справедливості.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Командна гра (баскетбол, волейбол, гандбол та ін.). Командна гра «Малюкбол»	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє, що означає залежати від інших, та коли інші залежать від нього (взаємозалежність); • вміє працювати в команді, • цінує і поважає інших, • усвідомлює значення знання фізичною культурою та спортом для кожного. 	<ul style="list-style-type: none"> • поцінування рівності і справедливості; • повага до різноманітності; • відповідальність; • навички співпраці; • навички толерантного ставлення до інших.

Вправа «Китайські палички»,

5 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6, с. 16.

Мета

Розвивати групову взаємодію, вміння працювати в команді.

Інструкція

1. Клас ділиться на групи орієнтовно по вісім учнів. Групам повідомляють, що вони повинні подолати певну відстань разом.
2. Групи стають у шеренги на відстані 1–1,5 метра одна від одної.
3. Учні беруть китайські палички (або ручки, олівці) та утримують їх між собою кінчиками вказівних пальців таким чином, щоб палички з'єднали учасників шеренги у ланцюжок (перший та останній учень у шерензі утримує тільки одну паличку).
4. Тепер учні повинні бігти до попередньо визначеної цілі, наприклад, до іншого краю спортивного залу (чи шкільного майданчика). Якщо двоє учасників впускають свої палички на землю, вся команда повинна повернутися на старт та розпочинати рух знову. Команди без обмежень можуть вигадувати найкращий спосіб та стратегію безпечного руху до цілі, не впускаючи паличок.

Залежно від того, наскільки складним виявиться це завдання для учнів, ці правила можуть застосовуватися більш або менш суворо. Наприклад, команди можуть зробити одну спробу і, за потреби, внести пропозиції до правил. Діти розуміють, що правила потрібно виконувати, але за потреби їх можна змінювати.

Обладнання

Китайські палички або олівці, кулькові ручки тощо (довжиною близько 15 см).

Обговорення

- Що ви відчували, виконуючи завдання?
- Якою є роль кожного учасника для роботи в команді? Що від нього залежить?

Підсумок

Кожен гравець в команді відіграє однаково важливу роль; учасники взаємозалежні між собою; команда виграє від згуртованих дій учасників.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
6	Командна гра (баскетбол, волейбол, гандбол та ін.). Командна гра «Малюкбол».	<ul style="list-style-type: none"> знає, що всі люди різні, але рівні; розуміє важливість спілкування для вирішення конфліктів; цінує підтримку; поважає думку інших, усвідомлює значення занять фізичною культурою та спортом для кожного. 	<ul style="list-style-type: none"> поцінювання рівності і справедливості; повага до людської гідності та прав людини; навички співпраці; навички роботи в команді; вміння мирно розв'язувати конфлікти; гнучкість та вміння адаптуватися.

Вправа «Битва за апельсин», 6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Компасито. Посobie по обучению детей правам человека, с. 65–66.

Мета

Розвивати групову взаємодію, вміння працювати в команді

Інструкція

Проблемне питання: «Чи буває безпрограшна ситуація?»

Діти об'єднуються у дві команди по 5–6 осіб у кожній (команда А і команда Б), якщо велика кількість дітей у класі, то створюються три пари команд по 5–6 осіб (три команди А і три команди Б). Кожна команда отримує завдання, яке потрібно тримати в секреті.

- Команда А. «Ваша мета – дістати апельсин, щоб зробити з нього апельсиновий сік».
- Команда Б. «Ваша мета – дістати апельсин, бо вам потрібна його цедра, щоб спекти апельсиновий кекс».

Умови гри: команди А і команди Б сідають у ряд обличчям одна до одної. По сигналу вчителя за 3 хв. кожен має виконати завдання. Не можна застосовувати силу!

Вчитель кладе апельсин між командами і говорить: «Почали!» Вчитель не втручається в гру. Через 3 хв. говорить: «Стоп!»

Обладнання

Апельсин (один на команду А і команду Б).

Обговорення

- Якою була мета вашої команди? (Вчитель по черзі запитує команду А і команду Б).
- Який результат отримала ваша команда за 3 хв.?
- Що вам допомогло виконати завдання? Що заважало?
- Що є важливим в командній грі?

Підсумок

Важливим у командній грі є вміння спілкуватися, домовлятися, підтримувати одне одного, поважати членів команди і суперників.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
7	Волейбол. Взаємодія гравців.	<ul style="list-style-type: none"> • розуміє значення взаємодії гравців для досягнення успіху команди; • цінує рівність; • поважає думку інших, бере на себе відповідальність за ухвалені рішення; • усвідомлює значення власного вибору 	<ul style="list-style-type: none"> • поцінювання рівності і справедливості; • повага до різноманітності; • навички співпраці; • толерантність; • уміння протистояти упередженням; • повага права людини на свободу від дискримінації.

Вправа «Всесвітній літній табір», 7 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Компасито. Посobie по обучению детей правам человека, с. 76–79.

Мета

Розвивати повагу до особистості, рівність і свободу від дискримінації.

Інструкція

Вчитель пояснює, що діти потрапили у Всесвітній літній табір і мають можливість обрати собі трьох дітей, з якими будуть жити в одному наметі (діти самостійно виписують зі списку).

Учасники об'єднуються у групи по чотири особи. Їм потрібно розмістити дітей у чотири намети по чотири особи (у т. ч. тих, кого вони виписали зі списку), прийнявши групове рішення.

Вчитель стежить, аби виконанням вправи не підсилити стереотипи у дітей. Також варто адаптувати запропонований список дітей, щоб не було жодної схожості дітей зі списку з дітьми, які грають у цю гру.

Список дітей

1. Дитина зі зламанною ногою і в гіпсі.	8. Дитина з порушеннями слуху, яка спілкується жестами	14. Дитина, яка, здається, весь час гикає.
2. Дитина з ромської родини із золотими сережками.	9. Дитина, яка весь час слухає музику в навушниках	15. Дитина, одягнена у куртку, схожу на вашу.
3. Товста дитина із США.	10. Дитина з Палестини з однією рукою.	16. Дитина, яка весь час грає в ігри на телефоні.
4. Дитина-емігрант з Африки.	11. Дитина, яка здається не дуже розумною.	17. Дитина з Індії, одягнена в національний одяг.
5. Незряча дитина з собакою-поводирем	12. Дитина з Монголії з довгим чорним волоссям.	18. Дитина з синцем під оком і у футболці й бандані з черепами.
6. Дитина в окулярах з товстими лінзами і прищами на лиці	13. Дитина зі світлим волоссям, яка дуже правильно говорить.	19. Дитина, яка весь час читає.
7. Дитина з Великобританії у шкільній формі.		20. Сором'язлива дитина.

Обговорення

- На що ви спиралися, обираючи сусідів по намету?
- Які емоції вас переповнюють, коли вас обирають? А коли не обирають?
- Наскільки легко робити вибір?
- Як ухвалювали спільне рішення?
- Що є важливим для взаємодії в команді?

Підсумок

В командній взаємодії гравці підтримують рівність і свободу від дискримінації.

Наступного разу, коли дітям треба буде вибирати партнерів чи команди, вчитель нагадує дітям про цю гру.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Взаємодія гравців. Навчальна гра	<ul style="list-style-type: none"> розуміє значення справедливих і демократичних виборів, важливість взаємодії гравців для досягнення успіху команди; цінує рівність; поважає думку інших, бере на себе відповідальність за ухвалені рішення; усвідомлює значення занять фізичною культурою та спортом для кожного. 	<ul style="list-style-type: none"> повага до людської гідності та прав людини; навички роботи в команді; визнання цінності рівності і справедливості; відповідальність.

Вправа «Кожен голос має значення», 8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Компасито. Посobie по обучению детей правам человека, с. 100–105.

Мета

Розвивати групову взаємодію, сприяти розумінню участі кожного в ухваленні рішень та відповідальності за їх реалізацію.

Інструкція

Вчитель просить дітей згадати свій досвід участі в обговоренні якогось питання або голосуванні (наприклад, вибори президента школи, старости класу тощо).

Для виконання вправи вам необхідно об'єднатися у групи по 5–6 осіб. Кожна група отримує картку з ситуацією і має запропонувати, як її розв'язати, ухваливши групове рішення.

Групи по черзі презентують свої результати.

Ситуація А. Вашому спортивному клубу потрібен президент. У клубі 60 осіб. Як можна вирішити демократичним способом, хто стане президентом?

Ситуація Б. Школярі вашої школи обговорюють, чи дозволити дітям брати мобільні телефони в школу. Одні хочуть, інші вважають, що це відволікає від занять, і це нечесно по відношенню щодо дітей, у яких немає мобільних телефонів. Директор надає можливість дітям ухвалити рішення самостійно. У школі 350 учнів. Як це можна вирішити?

Ситуація В. Ваша волейбольна команда виграла змагання, одержавши приз в 5000 гривень. Тренер надає вам можливість самостійно обрати, як витратити гроші. Одні хочуть влаштувати похід у піцерію, інші – екскурсійну поїздку, ще інші – придбати нові м'ячі та волейбольну сітку. В команді 20 осіб. Як ви вирішите, куди витратити гроші?

Обговорення

- Наскільки ви задоволені ухваленим рішенням?
- Як приймали рішення?
- Наскільки враховували думку кожного учасника?
- Скільки учасників змогли висловити свою думку під час обговорення?
- Що потрібно зробити, щоб забезпечити демократичне ухвалення рішень у вашій групі, команді?

Підсумок

Усі мають можливість обирати; кожен голос є важливим; усі мають рівні можливості.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
------	------	----------------------	---

9

**Олімпійські ігри.
Параолімпійські ігри.**

- **знає**, що всі люди різні, але рівні;
- поважає думку інших,
- **усвідомлює** значення занять фізичною культурою та спортом для кожного.

- повага до різноманітності;
- навички співпраці;
- толерантність;
- вміння протистояти упередженням;
- визнання цінності рівності і справедливості.

Вправа «Спорт для всіх»,

9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 280–284. (<http://www.coe.int/uk/web/compass/sports-for-all>)

Мета

Розвивати групову взаємодію, сприяти повазі та залученню.

Інструкція

Проблемне питання: «Ви колись намагалися грати у баскетбол у візку?»

Вчитель повідомляє, що 25 травня щороку відбувається Всесвітній день змагань. Завдання для учасників полягатиме у винайденні нової гри в традиціях спорту для всіх.

Учні об'єднуються у малі групи. Кожна група обирає рольову картку і обирає двох осіб для виконання ролей осіб з інвалідністю у їхній команді.

Вчитель пояснює, що кожна група має придумати і продемонструвати гру, в якій кожен бере участь. Кожен учасник у групі бере участь у плануванні й ухваленні рішень, а також демонстрації гри.

Важливо, щоб у гру було залучено всіх дітей!

Групи по черзі демонструють обрані ігри. В цей час інші команди аплодисментами показують, наскільки ця гра доступна для всіх.

Обладнання

Спортивний інвентар, еластичні бинти, пов'язки або темні окуляри, беруші.

Рольові картки:

Обговорення

- Наскільки ви задоволені тим, як вирішили завдання?
- Як ухвалювали рішення: чи всі брали участь в обговоренні?
- Учні, які грали роль осіб з інвалідністю, чи важко було грати вашу роль?
- Що потрібно було зробити, щоб це був спорт для всіх?
- Яким чином особи з інвалідністю включені у спорт? Наведіть приклади перемог людей з інвалідністю у спорті.

Підсумок

Всі люди мають право на повагу та залучення, самореалізацію.

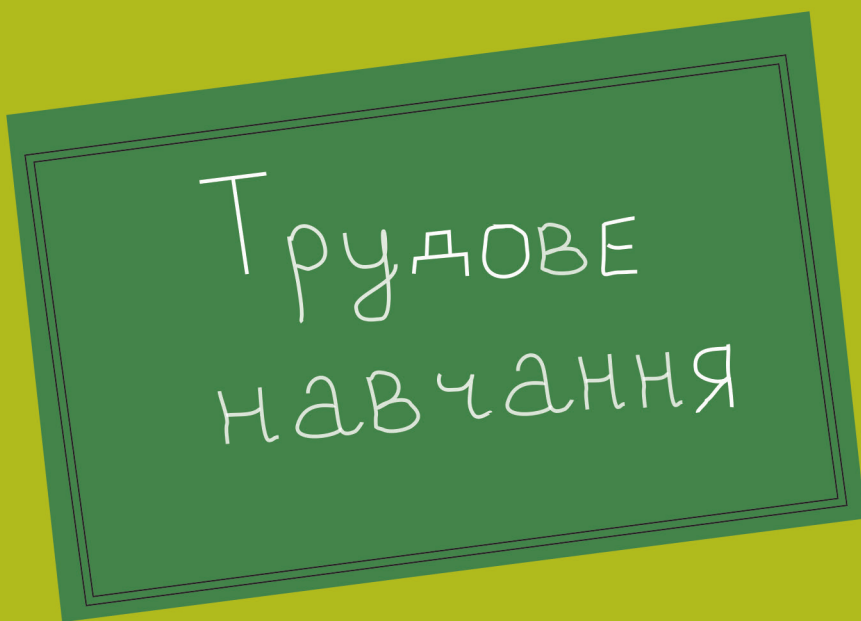
Наголосити на тому, як діти співпрацювали під час створення гри.

Роздатковий матеріал**Рольові картки**

Людина з порушеннями слуху	Людина без ноги
Людина, яка пересувається за допомогою візка	Людина з психічними розладами
Людина з однією рукою	Незряча людина
Людина без обод рук	Людина з порушеннями слуху, яка спілкується мовою жестів
Людина, яка кульгає	Людина без інвалідності

ВПРАВИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Трудове навчання

Методичні рекомендації і особливості предмету

Формування соціальної та громадянської компетентності на уроках трудового навчання в межах змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування відповідального члена громади і суспільства, який розуміє принципи і механізми функціонування суспільства, а також важливість національної ініціативи; спирається у своїй діяльності на культурні традиції і вектори розвитку держави.

Розвиток соціальної та громадянської компетентностей учнів може відбуватися на трьох рівнях: навчання про громадянську відповідальність; навчання для розвитку розуміння та формування ціннісних ставлень до громадянської відповідальності; навчання через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності.

Навчання про:

- демократію і права людини;
- трудове навчання як частину загальної культури суспільства;
- надбання національної культури;
- професійне самовизначення учнів;
- відповідальність за результати своєї праці та ухвалені рішення;
- роль активності та відповідальності у житті людини;
- цінності демократичної культури: толерантність, повага до різноманітності, справедливість, свобода, відповідальність;

Навчання для:

- досягнення компромісу в конфліктних ситуаціях;
- усвідомлення цінності праці;
- розвитку здатності висловлювати свою думку, обґрунтовувати власну позицію;
- усвідомлення власного вибору, критичного ставлення до результатів своєї праці;
- забезпечення прав і відповідальності учнів;
- розвитку вміння співпрацювати з іншими задля досягнення результату;
- уміння працювати в команді; брати на себе відповідальність за ухвалені рішення;
- розуміння ролі кожного й особистої відповідальності у збереженні довкілля;
- усвідомлення власного вибору майбутньої професії;
- критичного аналізу та самооцінки своїх сильних сторін;
- розвитку поваги до різноманітності;
- розвитку вміння слухати та спостерігати, з повагою ставитися до праці інших;
- толерантного ставлення до оточуючих;

Навчання через:

- активну участь у проектній діяльності;
- створення і презентацію індивідуальних та групових навчальних проектів;
- аналіз результатів власної діяльності;
- обговорення результатів роботи: індивідуальних, групових;
- дискусії та вільне висловлювання власної думки;
- відкриті голосування, ухвалення спільного рішення;
- співпрацю з учителем та учнями;
- соціальні проекти, спрямовані на покращення життя в громаді;
- екологічні проекти;
- розв'язання практичних вправ-ігор з тематики громадянської освіти й освіти з прав людини;
- створення атмосфери відкритості, вільного вибору, толерантного ставлення, поваги, рівності, свободи, справедливості.

Приклади вправ

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
5	Правила внутрішнього розпорядку в шкільній майстерні	<ul style="list-style-type: none"> • визначає у співпраці з учителем та іншими учнями алгоритм взаємодії в майстерні; • вміє працювати в команді; • цінує і поважає інших; • усвідомлює, що його думку цінують; • розуміє необхідність дотримання правил безпечної праці та організації робочого місця. 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність; • навички ухвалення спільного рішення і співпраці; • навички роботи в команді; • толерантність; • оцінювання рівності і справедливості; • повага до різноманітності.

Вправа «Права, обов'язки та правила у класі», 5 клас

Час: 25 хв.

Використані матеріали

Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адаптація Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6, с. 11–12. Т. 2, с. 61.

Мета

Розробити правила у класі для забезпечення прав і відповідальності учнів; розвивати групову взаємодію, вміння працювати в команді, брати на себе відповідальність за ухвалені рішення.

Обладнання

Великі аркуші паперу, маркери.

Інструкція

1. Діти об'єднуються в три групи по 4–5 осіб (група А, група Б, група В). Кожна група отримує великий аркуш паперу, розділений на три частини.
2. Завдання: у верхній частині аркуша написати, що вважають правами кожного учасника навчально-виховного процесу (учня і вчителя) під час роботи у майстерні (кожен пункт нумерують).
3. Учні передають свої аркуші до наступної групи (від А до Б, від Б до В, від В до А).
4. Кожна група розглядає перелік прав, підготовлений попередньою групою, за допомогою запитань. 1) Що нам потрібно робити, щоб поважати ці права? 2) Як ми повинні поводитися? Наприклад: «Кожен має право бути почутим» – «Ми уважно слухаємо кожного». Під тими ж номерами, що використовувалися у розділі права, учні записують, як потрібно поводитися, щоб поважати права кожного (в центральній третині аркуша).
5. Наступний крок – вироблення правил на основі прав і відповідальної поведінки. Необхідно обрати кілька правил, яких будуть дотримуватися всі в майстерні. Вимоги:
 - Вони повинні мати позитивне формулювання – щось РОБИТИ замість НЕ РОБИТИ чогось.
 - Вони повинні бути конкретними та описувати необхідну поведінку, наприклад, право бути почутим; ми маємо відповідальність слухати; правило – зберігайте тишу, коли говорять інші.

Учні передають свої аркуші паперу знову. Група розглядає всю інформацію, підготовлену попередніми двома групами, та погоджує максимум п'ять правил. Вони пишуться великими літерами на останній третині аркуша. Цей набір правил вирізається та прикріплюється на стіну. Доповідач від кожної групи пояснює свої правила всьому класу.

6. Дискусія під керівництвом учителя. Діти разом з учителем узгоджують правила, прагнуть дійти рішення, з яким погодяться всі.
7. Голосування за правила. Кожен учень має чотири жетони, які він може «витратити» на правила, які, на його думку, повинні бути встановлені у класі. Чотири правила з найбільшою кількістю голосів стають правилами класу. Їх можна написати, підписати від імені кожного учня та розмістити на видному місці у майстерні.

Обговорення

- Наскільки ви задоволені виконанням завдання?
- Для чого нам правила?
- Що потрібно, аби правил дотримувалися усі?

Це перша можливість для класу застосувати свої правила та забезпечити їх виконання. У випадках, коли правила порушуються, вчитель разом із дітьми звертаються до вироблених спільно правил і обговорюють їх. У разі потреби може вироблятися спільне рішення про внесення змін до правил.

Далі діти знайомляться з правилами внутрішнього розпорядку в шкільній майстерні, усвідомлюючи необхідність дотримання правил безпечної праці та організації робочого місця.

Підсумок

Особиста відповідальність за дотримання правил; правил потрібно дотримуватися, проте, якщо виникає потреба, можна вносити зміни.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
6	Значення гігієни житла в житті людини	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює особисту відповідальність за життєвий простір, чистоту в приміщенні; • цінує підтримку; • поважає думку інших, обговорює та висловлює власну думку щодо важливості гігієни житла в житті людини. 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність; • повага до людської гідності та прав людини; • навички співпраці; • навички демократичної участі; • знання і критичне розуміння світу; • повага; • упевненість у собі, своїх силах.

Вправа «Школа – це життя: живемо екологічно?», 6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Зростаємо у демократії: плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини / Р. Голлоб, В. Вайдінгер. – Пер. з англ. та адаптація О. В. Овчарук. – К. : Основа, 2012. – Т. 2, с. 81–82.

Мета

Розвиток відповідального ставлення до навколишнього простору, вміння працювати в команді, брати на себе відповідальність за ухвалені рішення.

Інструкція

Вчитель наголошує, що школа є тим простором, де не тільки відбувається навчання, а й саме життя, вона має соціальні, наприклад, екологічні проблеми, що потребують вирішення.

Підсумок

Розуміння відповідальності кожного за навколишній життєвий простір, усвідомлення власної ролі у вирішенні питань, що стосуються забруднення навколишнього середовища.

Обговорення

- Наскільки важливим для вас є питання чистоти приміщень?
- Як і куди збирається сміття у школі?
- Хто за це відповідальний?
- Як можна зменшити кількість сміття у школі?
- Що можете ви особисто та ваш клас зробити для цього?

Наголошуємо на важливості гігієни житла в житті людини.

Діти об'єднуються у групи.

Кожна група отримує завдання намалювати й презентувати соціальний плакат, висвітливши у ньому питання, що стосуються збору та утилізації сміття, що накопичується у школі.

Учні презентують свої плакати, вивісивши на стіні. Можна запропонувати провести загальношкільну презентацію або презентацію для громади.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою пропонуваної вправи
------	------	----------------------	---

7

Вплив дерев на екосистему

- розуміє роль лісових насаджень для збереження рівноваги в екосистемі;
- робить висновки про необхідність економного використання деревини;
- бере на себе відповідальність за ухвалені рішення;
- усвідомлює значення довкілля в житті людини.

- відповідальність;
- навички співпраці;
- визнання цінності рівності і справедливості;
- навички демократичної участі;
- знання та критичне розуміння світу;
- повага до різноманітності;
- толерантність;
- уміння слухати та спостерігати.

Вправа «Що станеться, коли...»,

6 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Компасито. Посobie по обучению детей правам человека, с. 222–226.

Обладнання

Папір, олівці, схема каскаду наслідків.

Мета

Розвивати відповідальність дітей за наслідки використання лісових насаджень для збереження рівноваги в екосистемі.

Ситуації

Що, якби:

1. В нашій місцевості зникли дерева?
2. Щоб зекономити гроші на газ, жителі почали опалювати житло деревиною;
3. Місцеві лісники зникли;
4. Лісові насадження вимерзли від лютої зими?

Інструкція

Вчитель пояснює, що інколи одна ситуація може призвести до цілого каскаду подій і наслідків.

Завдання: розглянути ситуацію, показати методом каскаду наслідків, який вплив вона має на життя людей.

Діти об'єднуються у групи по 4–5 осіб. Презентація результатів роботи груп може відбуватися різними способами: інсценування, колаж, виступ агітбригади та ін.

Обговорення

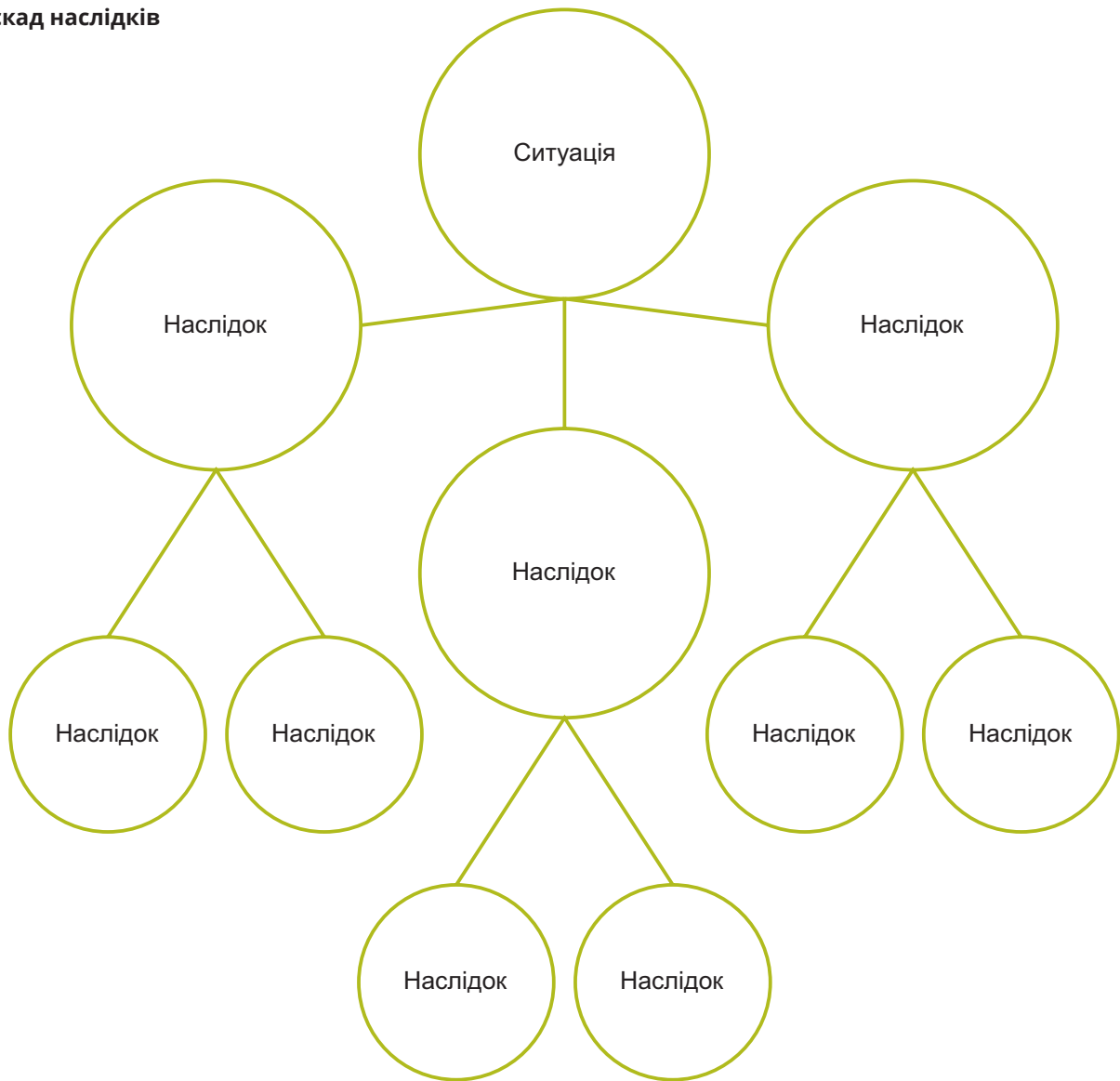
- Наскільки важко / легко було уявити запропоновану ситуацію?
- Наскільки важко/легко було придумати наслідки в результаті цієї ситуації?
- Що ви можете зробити, щоб така ситуація не сталася?
- Яким чином можете змінити ситуацію на краще вже сьогодні?

Підсумок

В командній взаємодії діти приходять до висновку про необхідність економного використання деревини; розуміння ролі кожного й особистої відповідальності у збереженні довкілля.

Наступним кроком може бути розробка учнями екологічного проекту зі збереження (або посадки) лісових насаджень; озеленення шкільного подвір'я.

Каскад наслідків

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої вправи
8	Технологія догляду за одягом	<ul style="list-style-type: none"> працює в команді; поважає думку інших; бере на себе відповідальність за ухвалені рішення; усвідомлює важливість догляду за одягом та взуттям; критично ставиться до використання одягу та взуття залежно від санітарно-гігієнічних вимог. 	<ul style="list-style-type: none"> відповідальність; повага до людської гідності та прав людини; навички роботи в команді; толерантність; визнання цінності рівності і справедливості; навички аналітичного і критичного мислення.

Вправа «Увага, ми все бачимо», 8 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді «Компас», с. 294–298.

Мета

Усвідомлення учнями відповідальності за навколишнє середовище; прагнення до дбайливого ставлення до одягу, активна участь у житті громади, у тому числі з екологічних питань.

Обладнання

Інформаційні листки «Відстежуючи справжню вартість бавовни» та «Справжня вартість бавовняної футболки».

Інструкція

Вчитель пояснює групі, що будемо розглядати питання про одяг, який вони купують, та соціальні, економічні і природоохоронні наслідки їхнього вибору. Пропонує учням подивитися на ярлики на їхніх футболках та светрах, щоб дізнатися, де вони були виготовлені та з якого матеріалу. Скільки вони коштують? (запис на дошці з переліком країн та цін).

- Як ви вважаєте, гроші є єдиним фактом, що має братися до уваги?

Учні отримують інформаційні листки та ознайомлюються з ними.

Роздатковий матеріал

З чого складається справжня вартість бавовни

Бавовняні футболки виробляються багатьма різними глобальними підприємствами, чия продукція представлена майже у кожній країні світу, наприклад:

Типова ферма з виробництва бавовни у Буркіна-Фасо належить на правах власності одній родині, яка обробляє шість або вісім гектарів землі. Вартість одного кілограма бавовни-сирцю з Буркіна-Фасо складає 0,23 євро. Для багатьох виробників бавовни кошти, отримані від продажу бавовни, це єдині гроші, за які вони живуть увесь рік.

З ферми бавовну везуть до фабрики, де з неї роблять волокно; процес, вартість якого становить 0,56 євро за кілограм. Що два тижні робітники фабрики отримують 73,40 євро.

Далі бавовну везуть на експорт до Ломе, порту в Того, де її продають комерсантам за 0,88 євро за кілограм. Більше половини бавовни продається до Китаю: її завантажують на товарні судна, які прямують до портів, таких як Шанхай, де бавовна знов продається вже на місцеві прядильні фабрики за ціною 0,97 євро за кілограм.

Більшість зайнятих на фабриках робітників прийшли з найбідніших районів, у Китаї це зазвичай місцевості, віддалені від промислових районів. Робітники живуть у гуртожитках і працюють багатогодинні зміни, за які отримують низьку заробітну платню.

Одяг, вироблений для західних найбільш відомих брендів, зазвичай виробляється на тій самій фабриці з виготовлення масового одягу, де прядеться пряжа, одяг забирають до порту для відвантаження на експорт. Середня ціна за футболку, імпортовану до США, становить 1,10 євро, проте магазин у центрі Манхеттену буде продавати її за 14,70 євро.

Бавовна, що розпочинає свій шлях з Африки вартістю 0,56 євро за кілограм, тепер коштує 18,40 євро за кілограм.

Справжня вартість бавовняної футболки

- Використання води: 2,157 літрів (45% використовується на іригацію).
- Використання енергії: 8 кіловат-годин (28,800,000 Джоулів) електрики для прядильних та швацьких машин, 41,6–110 літрів палива для морських та автоперевезень.
- Газовиділення: NOx, CO, CO₂, (парникові гази) SO₂ N₂O, летючі компоненти.
- Транспортні відстані: 8,851–15,128+ км.
- Токсини: 1–3 г пестицидів, дизельних вихлопних газів, важких металів (барвників).
- Вартість імпорту: 0,44–0,77 євро.

Обговорення

- Наскільки важливими, на вашу думку, є соціальні, економічні та природоохоронні витрати? Чи є одне більш важливим за інше?
- Проаналізуйте, яку шкоду пестициди та інші токсини завдають навколишньому середовищу.
- Що ви тепер думаєте про купівлю футболки?
- Що ви можете зробити проти порушень?
- Які ідеї ви хотіли б реалізувати в своїй школі, громаді?

Підсумок

Відповідальність кожного за навколишнє середовище; дбайливе ставлення до одягу, прагнення розпочати у своїй місцевості кампанію з метою підвищення обізнаності серед однолітків та привернення уваги громадськості до економного використання ресурсів, впливу токсинів на навколишнє середовище.

Клас	Тема	Очікуваний результат	Складові громадянської компетентності, які можна розвивати за допомогою запропонованої справи
9	Професії у різних галузях людської діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлює власний вибір майбутньої професії; • критично й відповідально ставиться до власного вибору; • ухвалює самостійно рішення; • працює в команді; • поважає думку інших. 	<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність; • повага до людської гідності та прав людини; • навички роботи в команді; • толерантність; • визнання цінності рівності і справедливості; • навички аналітичного і критичного мислення.

Вправа «Яка професія мені підходить»,

9 клас

Час: 15 хв.

Використані матеріали

Беремо участь у демократії: плани уроків з ОДГ/ОПЛ для старших класів середньої школи / Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер. – Пер. з англ. та адаптація Л. І. Парашенко, Ю. О. Молчанової; заг. ред. укр. версії: Н. Г. Протасова. – К. : Основа, 2016. – Т. 4, с. 49–51.

Мета

Показати власну відповідальність дітей у виборі професії; спонукати до критичного аналізу та самооцінки.

Роздатковий матеріал

Картки з пропозиціями роботи:

ветеринарний хірург	менеджер ресторану фаст-фуду	продавець-консультант
вчитель початкових класів	держслужбовець (місцевий орган самоврядування)	картограф
банкiр	архітектор	журналіст у газеті
бібліотекар	інженер-механік	психотерапевт
адвокат	лікар	водій автобуса
поліцейський	медична сестра	гiд
IT-спеціаліст із продажів	перукар	економіст
копірайтер рекламних текстів	продавець у книгарні	танцівник
фешн-фотограф	пілот літака	метеоролог
спеціаліст із водопостачання	електрик	прибиральник

Інструкція

Дітям пропонується взяти участь у грі «Ринок праці».

Вчитель кожному роздає пропозиції на картці щодо роботи. Діти мають вирішити: приймати їм запропоновану пропозицію чи ні, записують свої причини в роздатковому матеріалі. Тоді вони можуть шукати іншу роботу. Учні можуть помінятися пропозиціями одне з одним або обміняти свої картки на одну з карток на столі вчителя. Вони записують усі робочі місця, запропоновані їм, і вказують свої причини прийняття або відмови від них. Якщо учні знайдуть роботу, яка їм подобається, то вони просто залишають картку у себе. Якщо вони просто покладуть свої картки, але не візьмуть замість них інші, це означає, що вони залишаються безробітними. Діти працюють самостійно, вчитель спостерігає.

Обговорення:

- Хто з вас прийняв пропозицію роботи? Хто ні? Чому?
- Якими були причини вибору?

Вчитель пропонує дітям об'єднатися в групи по 4–5 осіб, визначити і представити список з трьох критеріїв, за якими вони визначали свою роботу.

Презентація груп.

Обговорення

Вчитель просить дітей дати відповіді на запитання

- Що мене цікавить і що я люблю робити?
- Що у мене добре виходить?
- Які мої сильні сторони?
- Що я можу зробити найкраще, коли стикатимуся з конкуренцією?

Підсумок

Діти відчувають відповідальність у виборі професії. Вправа допоможе підкреслити їхні сильні сторони і вподобання, допомогти у виборі професії. За допомогою своїх батьків і друзів, а також учителів вони можуть досліджувати власний профіль компетентностей.

Післямова: Від творчого учителя до відповідального громадянина

Христина Чушак, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, національний координатор Програми «Демократична школа»

Шановні колеги, запропоновані вправи розроблені як приклади інтерактивної діяльності, яка допомагає освоїти зміст конкретних предметів і водночас розвивати компоненти громадянської та соціальної компетентностей. Робоча група розробила ці матеріали лише як підказку; це видання не претендує на вичерпність і не має наміру обмежити автономію вчителя, його/її академічну свободу, про яку йдеться у Концепції Нової української школи. Ми впевнені, що серед учителів, які переглянули цей посібник, є чимало готових підхопити естафетну паличку й ефективно поєднати зміст своїх предметів з наскрізною змістовою лінією «громадянська відповідальність», використовуючи, зокрема, посібники Ради Європи¹.

Досвід роботи тренерів Програми зі школами в різних куточках України показує, що вчительська спільнота має потужний творчий і професійний потенціал. За півтора роки роботи в Програмі декілька шкіл підготували власні навчальні плани з розвитку освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, низка вчителів розробили й опублікували власні напрацювання у цій сфері. 14 учителів Носачівської ЗОШ Смілянської районної ради Черкаської області інтегрували вправи, що містяться у посібниках Ради Європи, в уроки з української та російської мов, географії, математики (алгебри, геометрії), природознавства, фізики, біології, хімії, основ здоров'я, трудового навчання, технології у 3-11 класах, а також використали у позакласній роботі. Подібні здобутки мають учителі і у Полтавській ЗОШ № 5, і у Чернівецькій ЗОШ № 38. Важливим є досвід Ніжинській ЗОШ № 17, у якій сам педколектив підготував і видав низку методичних видань: «Освіта для демократичного громадянства (ОДГ) та освіти прав людини (ОПЛ) засобами предметів навчального плану (з досвіду роботи Ніжинської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17)»; «Освіта для демократичного громадянства (ОДГ) та освіти прав людини (ОПЛ) під час навчально-виховного процесу в школі (з досвіду роботи Ніжинської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17)»; «Освіта для демократичного громадянства (ОДГ) та освіти прав людини (ОПЛ) на уроках природознавства та біології (з досвіду роботи вчителя біології Ніжинської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17 Власенко Тетяни Федорівни)». Миколаївська ЗОШ № 29 також опублікувала напрацювання: методичний посібник «Розробки уроків та виховних заходів з впровадження ОДГ/ОПЛ».

Ці приклади вказують на колосальний інтелектуальний та творчий потенціал українського вчительства, дають упевненість у тому, що кожен може реалізувати свою автономію, на чому наголошує Концепція Нової української школи, реалізувати свій професіоналізм.

З досвіду Програми «Демократична школа» хочемо запропонувати деякі практичні поради, які можуть допомогти Вам посилити розвиток громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних предметів:

1. Починати працювати над розвитком наскрізних компетентностей, а відтак і наскрізних змістових ліній, варто разом, усім педагогічним колективом. Проведіть педагогічну нараду чи неформальну зустріч педагогічного колективу, на якій обговоріть досвід учителів Вашого навчального закладу з питань оновлення навчальних програм, зокрема в компоненті громадянської освіти. Обговоріть можливості інтерактивних методів навчання, ефективність додаткових навчальних матеріалів. Може виявитися, що впровадження змістової лінії «громадянська відповідальність» у 5–9 класах буде не такою вже новою для вашого педагогічного колективу справою.

¹ Для зручності ми розмістили матеріали, доступні українською, на сторінці Європейського центру ім. Вергеланда: <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokratichna-shkola/Navchal-ni-materiali>

2. Радимо Вам ознайомитися з посібниками та іншими матеріалами Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини, над якими працювали міжнародні команди експертів та практики-учителі. У процесі перекладу українською також здійснювалася їхня адаптація до українського контексту. Ці посібники містять готові вправи (з інструкціями, роздатковими матеріалами, запитаннями для обговорення тощо). Можливо, хтось із Ваших колег уже використовував окремі матеріали і може провести заняття з педагогічним колективом. Якщо ні, то запропоновані посібники побудовані максимально просто і, крім практичних занять, містять необхідні теоретичні і довідкові матеріали.
3. Обговоріть з колегами, яких тем, що стосуються формування відповідальних громадян, учителі Вашої школи торкаються на уроках. Можна зробити своєрідне картографування елементів громадянської освіти та виховання, які застосовуються на різних предметах, із подальшим аналізом і коригуванням результатів.
4. Подумайте й обговоріть з колегами, яким чином спонукати учнів на своїх уроках до критичного мислення, висловлювання власних думок, активного слухання, співпереживання та розвитку інших важливих громадянських умінь. Розмова про це в педагогічному колективі також підкаже теми, де можлива співпраця вчителів різних предметів і налагодження міжпредметних зв'язків.
5. Ми впевнені, що проаналізувавши навчальні програми та існуючі матеріали, Ви знайдете власні способи розвивати в учнях навички, ставлення та цінності, важливі для їхнього становлення як активних і відповідальних громадян.

Крім того, формуванню необхідних навиків, ставлень та цінностей відповідальних громадян нашої держави сприятиме створення у Вашій вчительській діяльності простору для самостійної пізнавальної діяльності учнів, застосування методів, які активно залучають учнів, допомагають їм сформувати, сформулювати та обґрунтувати власну думку. Експерти та практики² рекомендують, зокрема, такі методики навчання і викладання:

• мозковий штурм;	• екскурсії і візити до організацій та інституцій, які діють у місцевості, де розташована школа;
• постановка запитань;	• проведення інтерв'ю та опитувань у школі та громаді;
• дослідження конкретних ситуацій (кейсів), зокрема, через документальні фільми;	• дослідницькі проекти;
• творчі та мистецькі завдання, які б давали учням можливість самовиразитися (зокрема, розповідання історій);	• рольові ігри та симуляції;
• дискусії на різні теми (при цьому не варто починати з обговорення справді дражливих тем; до цього учнів слід готувати) ³ ;	• звернення до конкретного місцевого досвіду і реальних проблем громади.

Крім цього, налагодження зворотного зв'язку, обговорення варіантів домашніх завдань чи завдань для самостійних та контрольних робіт – усе це теж формує відповідального і зрілого громадянина, який вчиться робити зважений вибір.

Бажаємо Вам успіху на цьому шляху, адже творчий і відповідальний учитель – це основа Нової української школи. А нам буде цікаво дізнатися про Ваш досвід із проведення запропонованих у цій публікації вправ на Ваших уроках, створення власних вправ, Ваші коментарі та зауваження до цього збірника. Їх можна надсилати на електронну пошту Програми sfd@theewc.org.

² ABC. Teaching human rights: practical activities for primary and secondary schools. – New York; Geneva: United Nations, 2004. – 163 p.; Exploring Sustainable Development: A Multiple-Perspective Approach. U N E S C O. Education for Sustainable Development in Action. Learning & Training Tools №3. – 2012. – 35 p.

³ Див. навчальні матеріали Ради Європи Teaching controversial issues (Замінити на з досвіду роботи (з малої літери) <http://ukr.theewc.org/vidpovidalnist>), українська версія яких зараз готується.

Авторський колектив:

Мажена Рафальська, експерт Ради Європи та Європейського центру ім. Вергеланда з освіти для демократичного громадянства і прав людини, Польща – керівник Робочої групи;

Ольга Боярчук, старший викладач кафедри педагогіки і психології, дошкільної та початкової освіти, завідувач відділу виховної роботи КВНЗ Київської обласної ради «Академія неперервної освіти»;

Наталія Герасим, вчитель історії та правознавства Чернівецької спеціалізованої загальноосвітньої школи ОРТ № 41, методист методичного центру управління освіти Чернівецької міської ради, голова осередку Всеукраїнської Асоціації вчителів історії та громадянської освіти «Нова Доба» у Чернівецькій області;

Ірина Довженко, директор, вчитель біології Дніпровокам'янської школи Дніпропетровської області;

Раїса Євтушенко, головний спеціаліст Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти, Міністерство освіти і науки України;

Наталія Кідалова, вчитель англійської мови, української мови та літератури, вчитель-методист Мелітопольської спеціалізованої школи № 23, Запорізька область;

Світлана Королюк, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри менеджменту освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Тетяна Мелещенко, кандидат історичних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; менеджер Всеукраїнської Спілки викладачів суспільних дисциплін і громадянської освіти;

Людмила Микитюк, старший викладач кафедри педагогіки і психології, дошкільної та початкової освіти, методист відділу виховної роботи КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти»;

Ірина Сабор, керівник Програми «Демократична школа», старший радник Європейського Центру ім. Вергеланда;

Оксана Стьожка, вчитель хімії Дніпровокам'янської школи Дніпропетровської області;

Христина Чушак, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, координатор Програми «Демократична школа».

Літературний редактор: Галина Усатенко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості, заступник директора з навчальної і науково-методичної роботи Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Навчальне видання

ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя

Відповідальний за видання *Афанасенко Ю. М.*

Технічний редактор *Островський Є. С.*

Коректор *Журенко О. М.*

Дизайн і верстка *Мельникевич-Чорна М. та Большунова А.*

Ілюстрації *Сарвира А.*

Підп. до друку 09.10.2017. Формат 60×90/8. Папір офсетний.

Гарн. ОпенСанс. Ум. друк. арк. 24,0. Зам. № 17-10/16-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»». 61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66.

Тел. (057) 717-99-30 e-mail: office@osnova.com.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5216 від 22.09.2016 р.